

T.C.

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI - MİMARLIK PROGRAMI

ANADOLU COĞRAFYASI BAĞLAMINDA

PREHİSTORYA MİMARLIĞI

VE MİMARLIKTA RİTÜELİN YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ergün ŞİMŞEK

1761011007

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ÇORAPÇIOĞLU

İstanbul, 2019

T.C.

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI - MİMARLIK PROGRAMI

**ANADOLU COĞRAFYASI BAĞLAMINDA
PREHİTORYA MİMARLIĞI
VE MİMARLIKTA RİTÜELİN YERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ergün ŞİMŞEK

:

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi 2018-2019 Bahar dönem projesi olarak sunduğum “Anadolu Coğrafyası Bağlamında Prehistorya Mimarlığı ve Mimarlıkta Ritüelin Yeri” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27.08.2019

Ergün ŞİMŞEK

ONAY

Tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporum sadece İstanbul Arel yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumunyıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

27.08.2019

Ergün ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
TABLolar DİZİNİ	xiv

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Konunun Seçimi	1
1.2 Tezin Kapsamı	5
1.3 Tezin Yöntemi	6
1.4 Özel Sorunlar; Özel Kabuller	7
1.4.1 Arkeolojik Buluntulardaki Yetersizlikler	8
1.4.2 Sübjektif Çıkarımların Oranındaki Yükseklik	8
1.4.3 Tapınak/Kült Yapısı ve Din/İnanç Sistemi İnkilemleri	9

2. BÖLÜM

İNSANLIK TARİHİ VE SİMGESEL DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU

2.1 Anatomik Yapı Açısından İnsanlık Tarihine Kısa Bir Bakış	...	11
2.1.1 Kültürel Yapıya Dair İlk İzler	12
2.1.2 İnsanın Kültürel Bir Varlık Olarak Yeryüzüne Yayılışı	...	15
2.2 Düşünsel Yapı Açısından İnsanlık Tarihine Kısa Bir Bakış	...	18
2.2.1 Taklide Dayalı Düşünüş	22
2.2.2 Basit Analoji ve Simgeci Düşüncenin Ortaya Çıkışı	22
2.2.3 Düşünsel Yapılar	25
2.3 Konutun Ön Koşulları; Ev, Nasıl 'ev' oldu?	28
2.4 Bölüm sonucu	31

3. BÖLÜM
PALEOLİTİK ÇAĞ
İLKEL BÖLÜŞME KÜLTÜRÜNDE RİTÜEL VE MİMARLIK

3.1	Geçim ekonomisi- Düşünsel Yapı- Mimarlık Üçgeni	34
3.2	Avcı-toplayıcı Toplulukların Karakteristik Özellikleri	35
3.2.1	Dünyadaki Yerleri	35
3.2.2	Topluluk Dinamikleri	36
3.2.3	Ekonomik Yapılanmaları	40
3.2.4	Mülkiyet ve Yönetim Anlayışları	41
3.2.5	Düşünsel Yapıları	42
3.3	Çağdaş Avcı-toplayıcılarda Ritüel ve Mimarlık	47
3.4	Paleolitik Dönem Avcı-toplayıcılarında Ritüel ve Mimarlık	52
3.4.1	Aşağı Paleolitik Dönemde Ritüel ve Mimarlık	53
3.4.2	Orta Paleolitik Dönemde Ritüel ve Mimarlık	54
3.4.2.1	Defin Merasimleri	55
3.4.2.2	Neanderthal Flütü ve Ayı Kültü	57
3.4.2.3	Toprak Boyası Kullanımı ve Beden Süslemeleri	58
3.4.2.4	İşlevi Bilinmeyen Kültürel Nesnelere	59
3.4.3	Üst Paleolitik Dönemde Ritüel ve Mimarlık	60
3.4.3.1	Kayalardaki Gravür ve Resimler	63
3.4.3.2	Figürinler	67
3.4.3.3	Beden Süslemeleri	69
3.4.3.4	Kullanım Eşyaları	71
3.4.3.5	Açık Hava Yerleşimleri; Kamp Mimarlığı	72
3.5	Anadolu'da Paleolitik Dönem	75
3.6	Bölüm Sonucu	80

4. BÖLÜM
MEZOLİTİK/ EPI-PALEOLİTİK ÇAĞ
GELİŞKİN BÖLÜŞME KÜLTÜRÜNDE RİTÜEL VE MİMARLIK

4.1	Mezolitik ve Epi-Paleolitik Arasındaki Fark	84
4.2	Ekolojik Alt-Üst Oluş ve Epi-Paleolitik Dönem	84

4.3	Avrupa ve Yakındoğu Kùltürlerinin Anadolu'da Kesişmesi ...	87
4.4	Anadolu; Epi-Paleolitik Çağ	90
4.4.1	Anadolu'nun Batısı ve Mezolitik Avrupa	90
4.4.2	Orta Anadolu'da Epi-Paleolitik	97
4.4.3	Yakındoğu Epi-Paleolitiđinin Kùltürel Parçası; Anadolu'nun Güneydoğusu	98
4.4.3.1	Öküzini Mağarası ve Beldibi Kaya altı Sığınağı ..	99
4.4.3.2	Levant Coğrafyası ve Epi-Paleolitik Dönm'de Yaşanan Gelişmeler	100
4.4.3.3	Yakındoğu ve Anadolu Toplulukları Arasında Ortak Kùltürel Kökler	109
4.5	Bölüm Sonucu	112

5. BÖLÜM
NEOLİTİK ÇAĞ
BİRİKTİRME KÜLTÜRÜNDE RİTÜEL VE MİMARLIK

5.1	Yerleşik Yaşama Geçişin Önkoşulları	115
5.2	Neolitik Dönm Avrasya Topluluklarının Karakteristik Özellikleri	117
5.2.1	Topluluk dinamikleri	117
5.2.1.1	Neolitik Köy	118
5.2.1.2	Neolitik Göçebeler	121
5.2.1.3	Çiftçi ve Çoban Toplulukları Arasındaki İlişkiler	122
5.2.2	Neolitik Çağ Avrasya Topluluklarının Kronolojisi	124
5.2.3	Neolitik Çağ Avrasya Topluluklarında Ritüelin Yeri ve Mimarlık	
5.2.3.1	Tikopia Evi	126
5.2.3.2	İki Kitap, İki Sosyolojik Yapı ve Törenselle Davranışlar	128
5.3	Neolitik Dönm Mimarlığında Sanatsal Öğeler	141
5.3.1	Renklendirilmiş Yüzeyler	141
5.3.2	Figürinlerden Dikilitaşlara Göbeklitepe'nin Hikâyesi	143
5.3.3	Mağara Duvarlarından Çatalhöyük'e Resim ve Kabartmaların Yolculuğu	147
5.4	Neolitik Dönm Mimarlığında Törselle Öğeler	151

5.4.1	Definler; Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Dairesel Döngüde Birleştiren Varlıklar	151
5.4.2	Binaların Kişileştirilmesei; Yapı Gömme Geleneği	157
5.4.3	Büyüler; Yapı Elemanlarının Mistik Harçları	159
5.5	Neolitik Dönem Mimarlığında Mekansal/ Yapısal Öğeler	162
5.5.1	Konutlar ve Kamusal Yapıların Ayrışması	162
5.5.2	Ritüelistik Bir Uygulama; Çatıdan Girişli Evler	171

6. BÖLÜM

SONUÇ

6.1	Sonuç ve Çıkarsama	175
	KAYNAKÇA	182
	EK-1: TEZ SÖZLÜĞÜ	188
	ÖZGEÇMİŞ	191

ÖZET

Anadolu Coğrafyası Bağlamında Prehistorya Mimarlığı ve Mimarlıkta Ritüelin Yeri

Ergün ŞİMŞEK

Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ÇORAPÇIOĞLU

Temmuz, 2019 - 193 Sayfa

Mezopotamya kent devletlerinin tarih sahnesine çıktığı an, aynı zamanda mimarlık eyleminin niteliksel bir bölünme yaşadığı andır. Bir yanda kentler ve kentin simgelediği yönetsel merkez olma durumu vardır. Şehirdeki mimarlık sınıfsal temelli, öncü fikirlere açık ve tasarımsal bir süreç olarak gelişir. Diğer yanda ise surların dışında kalanlar ve taşranın simgelediği geleneksel tutum bulunur. Kırsal yerleşim alanlarındaki mimarlık, görenek temelli ve tekrarlara dayalı bir süreç olarak gelişir.

Burada iki mimarlık eylemi arasındaki başlıca ayrımın, üslup yönünden değişim geçirme hızlarında ortaya çıktığı açıktır. Oysa her iki eylemi de mimarlık çatısı altında birleştirmemizi sağlayan değişmez nokta hakkında, aynı kesinlikle konuşulamaz. O halde mimari kimliğin öz değerinin, yani kültürel yapının mimari tasarım süreçlerine nasıl dâhil olduğu bir sorunsaldır.

Bu tez, genel hatlarıyla tanımlanan sorunsala belirli bir çerçevede cevap üretebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Çerçevenin sınır çizgilerini, mimarlık-kültür etkileşiminin incelendiği tarihsel ve coğrafi aralıklar oluşturur. Tarihsel olarak ilk insanımsılardan (hominidlerden) Mezopotamya Kent Devletlerinin kuruluşuna kadar geçen dönem referans alınmıştır. ‘Tarih öncesi’ ya da ‘taş devri’ adlarıyla bilinen bu dönem, insan topluluklarında sosyokültürel yapının ve mimarlığın başlangıç evrelerini içermesi bakımından önemlidir. Neticede kökene dair izler başkalaşım görünmez hal alabilir, ancak yok olmaz.

Coğrafi olaraksa, yakın çevresi içinde Anadolu toprakları referans alınmıştır. Bu topraklar, gezgin bir yaşam düzeninden yerleşik hayata geçişin ilk örneklerini barındırır. Dolayısıyla, devrimsel bir sosyoekonomik dönüşümün yaşandığı bölge olması nedeniyle önemlidir.

Süreçlerin ve olayların analizinde, ekonomik altyapının politik (ve kültürel) üstyapı üstündeki belirleyicilik vasfı temel alınarak çıkarsamalarda bulunulmuştur. Bu yöntemin doğal sonucu, tez yazımında insanlık tarihinin aşamalarına paralel bir sıra izlenmesidir. Böylece ekonomik, düşünsel ve kültürel süreçler hem süreklilikleri hem de aralarındaki neden-sonuç ilişkileri ortaya konarak analiz edilebilmiştir. Ayrıca belirtilen süreçlerin mimarlığa etkileri somut bir olgu olarak sunulabilmiştir.

Tarih öncesi çağların sıralamasında Üst Paleolitik döneme kadar geçen süre Dünya ölçeğinde aynı olduğu için ortak kabule uyulmuştur. Ne var ki üst Paleolitik ve sonrasındaki dönemlere geçiş zamanları bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu soruna Anadolu ve Yakındoğu coğrafyalarını kapsayan tarihlendirmeler esas alınarak çözüm üretilmiştir. Böylelikle analiz kısmı dört bölüm başlığı altında toplanmıştır: Simgesel düşüncenin doğuşu, Paleolitik Çağ, Epi-Paleolitik/Mezolitik Çağ ve nihayetinde de Neolitik Çağ.

Sonuç bölümü tarih öncesi dönemlerin analizleri yoluyla toplanan bulguların bir sav formuna dönüştürülmesini içerir. Taş devri insanları barınma ve mekân düzenlemeye dair karşılaştıkları sorunları sezgisel bir bilinçle keşfetmiş, lakin çözümlerini sihirsel* gerekçelere dayandırmışlardır. Çünkü evrenin sarsılmaz düzenini canlı oluşuna bağlamışlardır. Yaşar kalmanın garantisini onunla sürekli etkileşime girmekte bulmuşlardır. Görenekler ve töresel eylemler bunun yoludur. Mimari tasarım da bu yoldan bağımsız değildir. Bu yüzden taş devri mimarlığında tasarım, teknolojik olanaklar kadar töresel kaidelere de tabidir

Anahtar Kelimeler: Kültür, Prehistorya, Ritüel, Kırsal Mimarlık, Simgesel Düşünce

* ‘Sihirsel’ kelimesini ‘İlkel Topluluktan Uygur Topluma’ adlı eserinde Alâeddin Şenel ‘sihirsel düşünce’ şeklinde terimleştirmiştir. Yazarın analojiye dayalı düşünüş tarzının gelişkin bir evresini ifade etmek amacıyla sıfatlaştırdığı kelime, burada da aynı anlam bağlamında kullanılmıştır.

ABSTRACT

Prehistoric Architecture in the Context of Anatolian Geography and Place of Ritual in Architecture

Ergün ŞİMŞEK

Master of Science Thesis, Department of Architecture

Supervisor: Assistant Prof. Gülferah ÇORAPÇIOĞLU

July, 2019 - 193 Page

For the architectural activity, the moment as Mesopotamian city states occurred in the scene of history is, at the same time, the moment of experiencing a qualitative division. There was on the one hand cities and the situation of being governmental centers which was symbolized by city. Architecture in the city develops as a class based design process which is open to avant-garde ideas.

On the other hand there were peoples outside of the city walls and a traditional attitude represented by rurals. The architecture in rural settlement areas develops as a tradition based reproducing process.

It is here clear that the main distinction between two architectural activities occur in their rates of change in aspect of style. However, it is not possible to speak about unchangeable point with same precision, which makes it possible to unite both activities under architectural structure. In this case it is a question of research, how the core value of architectural identity, namely cultural structure gets involved in architectural design process.

This thesis has been written with the aim of presenting an answer in a particular way to the question of research which is defined in general terms. Boundries of the framework consist of historical and geographical periods, in which the studied interaction between architecture and culture took place.

Historically the period between first primitive human beings (hominids) and the establishment of mesopotamian city states has been taken as reference. This period, which is known as "prehistoric" or "stone age" is important as it includes first phases of socio-cultural structures and architecture. At the end, the traces belonging origin can change and become invisible but they can not disappear.

Geographically the area of Anatolia with its surrounding regions have been taken as reference. These areas include the first examples of transition from nomad way of life order to settled way of life. Accordingly, it is important because of being locality of a revolutionary socio-economic transition.

Inferences have been made through taking determinative quality of economic infrastructure on the political (and cultural) superstructure as basis at the analysis of developments and events. The natural result of this method is to follow a sequence parallel to phases of humanity history. By this way the economic, ideal and cultural developments could be analysed revealing their continuity and cause effect relationships between them. On the other side, the effects of stated developments on architecture could be presented as a concrete phenomenon.

As the duration until upper paleolithic era in the sequence of prehistoric ages worldwide is the same, this common agreement has been accepted. However the duration of transition to upper paleolithic and following eras changes from area to area. This problem has been solved through taking datings including Anatolia and Near East as basis. In this way the part of analysis could be collected under four chapter titles: Origin of Symbolical Thought, Paleolithic Era, Epipaleolithic/Mesolithic Era and at the end the Neolithic Era.

The conclusion includes the transformation of information, which has been collected through analysing prehistoric ages, in a form of thesis. The human of stone age discovers the problems about sheltering and landscaping through a intuitive knowledge but their solutions are based on magical motives. Because they saw the steady order of universe in relation with its vitality. They found the guarantee of keeping themselves alive in staying continuous interaction with it. Traditions and rituals are the ways of this activity. Architecture is not independent from it. Therefore the design at the architecture of stone age depends as much on technological possibilities as ritual rules.

Key Words: Culture, Prehistoria, Ritual, Rural Architecture, Symbolic Thought

ÖNSÖZ

Ritüeller tarih boyunca kültürel eylemin yapı taşları olagelmışlerdir. Bu anlamda mekân örgüsünün ritüelden bağımsız gerçekleştiği düşünülemez. Sadece yerleşim düzeni ve mekân içindeki bazı ‘özel’ objeler yoluyla değil, temel kazma hazırlıklarından yapım uygulamalarına ve hatta tasarım ölçütlerine kadar törensel davranışların etkileri söz konusudur. İlkel eşitlikçi topluluklarda bu etkiler bariz, günümüzün modern topluluklarda ise hissedilemeyecek düzeyde örtük durumdadır. Bu tez çalışması bariz olanı izah edebilme, örtük olanı ise fark ettirme gayretiyle kaleme alınmıştır.

Çalışmam süresince yardımlarını ve desteğini esirgemeyen, anlayışıyla beni bir bakıma özgür bırakan değerli hocam ve aynı zamanda tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ÇORAPÇIOĞLU’na sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim. Tezin hazırlanma süresi boyunca ilgilerini esirgemeyen ve birikimlerinin kapılarını ardına dek açan Arel Üniversitesi ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinin Mimarlık bölüm hocalarına, ayrıyeten de akademik ve insani anlamda kendisine çok şey borçlu olduğum Prof. Dr. Seda TÖNÜK’e ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Son teşekkürüm elbet aileme ve oğluma olmalı; bu çalışmanın gizli ve sihirli motivasyonunu onlar oluşturuyorlar.

İstanbul, 2019

Ergün ŞİMŞEK

KISALTMALAR DİZİNİ

GÖ.	Günümüzden Önce
MÖ.	Milattan Önce
PPN	Pre- Pottery Neolithic (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem
PPN-A	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresi
PPN-B	Çanak Çömlekiz Neolitik Dönem B evresi
PN	Pottery Neolithic (Çanak Çömleklil Neolitik)

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1	Homo Sapiens Sapiens'in Afrika'dan çıkışı ve dünyaya yayılması	19
Şekil 2.2	Terra Amata	30
Şekil 2.3	Neanderthal Evi (Molodova-I)	31
Şekil 3.1	Neanderthal Flütü	58
Şekil 3.2	Mikrolitten Yapılma Birleşik Aletler	61
Şekil 3.3	Trois-Freres'in Şamanı	65
Şekil 3.4	Hohlenstein-Stadel'in Aslan Adamı, Zarays Bizonu, Willendorf Venüsü	68
Şekil 3.5	Sunghir Gömüsü	70
Şekil 3.6	Yuva Yapan Hayvanlarda İki Örnek	73
Şekil 3.7	Mezhyrich Evi	74
Şekil 3.8	Üçağızlı Mağarası Deniz Kabuğu Boncuklar	79
Şekil 4.1	Avrasya Coğrafi Bölgeler Haritası	90
Şekil 4.2	Lepenski Vir; Kültür katmanları şeması	92
Şekil 4.3	Lepenski Vir; Plan Şeması	93
Şekil 4.4	Lepenski Vir; Gündelik Hayat	94
Şekil 4.5	Lepenski Vir; 54 ve 37 no'lu Kulübeler	94
Şekil 4.6	Ohalo-II Barınağı; Rekonstrüksiyon	102
Şekil 4.7	Nahal Ein Gev-II	109
Şekil 4.8	Ain Ghazal; Rekonstrüksiyon	111
Şekil 5.1	Çatalhöyük; Bereket Figürini	119
Şekil 5.2	Tikopia Evi Planı	126
Şekil 5.3	Sümer Tanrıçası Ereşkigal	136
Şekil 5.4	Çayönü; Bina Tipleri ve Taban Boyaları	142
Şekil 5.5	Dja'de El-Mughara Resmi	144
Şekil 5.6	Göbeklitepe- Rekonstrüksiyon	148
Şekil 5.7	Bezemeli Kafatası Örnekleri	155
Şekil 5.8	Jerf El-Ahmar; Rekonstrüksiyon	164
Şekil 5.9	Nevalı Çori; Plan ve Rekonstrüksiyon	165
Şekil 5.10	Çatalhöyük; Rekonstrüksiyon	166
Şekil 5.11	Aşağı Pınar; Arkeolojik Tabakalar	171
Şekil 5.12	Çatalhöyük; Yerleşim Planından Bir Kesit	173

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1	Tarih Sırasına Göre İnsansı Fosil Türleri	13
Tablo 2.2	İnsanlık Tarihi Kronolojisi	27
Tablo 2.3	Tarih Öncesi Çağlarda ekonomik, Düşünsel, Sosyal Yapı ve Mimarlık	33
Tablo 3.1	Kült. Evrim Sürecinde Düşünsel Yapılar Zinciri	42
Tablo 3.2	Bölgelere göre Türkiye’de Kazı çalışması yapılan Paleolitik Yerleşmeler	77
Tablo 4.1	Yakındoğu’da Epi-Paleolitik dönem ve kültürler	100

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Konunun Seçimi

Günümüzde mimarlık ürünlerinin değerlendirilmesinde genellikle tasarımı gerçekleştiren mimarın tercihleri ön planda tutulmaktadır. Bu durumda mimarın sanat ve estetiğe yaklaşımı, aynı zamanda da malzeme ve teknik seçimi, yapının kimliğini açığa çıkaran başlıca unsurlar haline gelir. Böylesi bir algıda bir sonraki aşama ise, mimarın tasarım tercihlerinin sadece ilgili yapının fiziksel çehresini belirlemekle kalmadığı, aynı zamanda mekân dahilinde öngördüğü yaşam formunu kullanıcıların da benimsemesi yoluyla toplumsallaştırdığı düşüncesidir. Farklı bir anlatımla denilebilir ki mimarın eylemi, savunduğu yaşam formunu mekân kurgusu aracılığıyla kullanıcılara, giderek de topluma benimsetme işlevine sahip bir görünüm arz eder. Bu anlayıştan dolayı yapı tasarlama işi, genel kabulde avangart sanatın en önemli dalı, yapı tasarımcısı ise bir nevi kültürel hayat örgütçüsü vasfı kazanmıştır. Öyle ki mimarlık disiplini, teorik altyapısında kültür/sanat akımlarının manifesto ya da temel prensipleri bulunan, uygulama alanı '*yapıları ve fiziksel çevreyi tasarlama ve inşa etmek*' olan '*sanat ve bilim*'¹ şeklindeki tarifine kavuşmuştur.

Kabaca izah edilmeye çalışılan bu genel algı ve tarifi doğruluk derecesi tartışmaya açıktır. Çünkü bazı problemlere yol açmaktadır. Öncelikle, her yeni kültür/sanat tavrının geçmiş ve şimdiki zamana kopmaz bağlarla bağlı olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. Oysa öncü kişi ve üsluplar dâhi, sosyokültürel yapıda cereyan eden ilişki ve çelişkilerdeki birikimlerin bir ürünüdür. Eğer tarihsel sürekliliği sağlayan bağlar ortadan kaldırılırsa, geriye isimlerin tarihi yarattığı fikri kalır. Bu fikir ise binlerce yıldır varlığını sürdüren, öncü olarak nitelendirilebilecek bir tasarımcısı bulunmayan ve herhangi bir sanat akımı kategorisine girmeyen geleneksel mimarlığın yerini açıklayamaz. İkinci

¹ Tez yazarı, mimarlık disiplininin tanımlarından biri olan "*yapıları ve fiziksel çevreyi (uygun ölçülerde) tasarlama ve inşa etme sanat ve bilimidir*" cümlesinin ana kaynağına ulaşmamakla birlikte tez sürecinde incelediği iki yayında bu tarifle karşılaşmıştır. Yayınlarından biri 'Güney Mimarlık' dergisinin 2013/eylül sayısında yer alan Doğan Hasol imzalı '*Mimarlık Yasaları ve Mimarlık Politikalarında Kültür, Sanat, Mimarlık Üçlüsü*' başlıklı makaledir. Diğeri ise 'tr.wikipedia.org' web sayfasındaki 'mimarlık' maddesi açıklamalarıdır.

problem, anonim mimarlığın bilim niteliği taşınamamasıyla ilintilidir. Son dönemin popüler üslubu konumundaki sürdürülebilir mimarlık kapsamında yürütülen bilimsel çalışmalarda geleneksel yapı uygulamalarından yararlanılması, bu uygulamaların, kökeni tarih öncesi çağlara dayanan tecrübe etme ve tekrarlama sürecinin bir sonucu olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Doğaldır ki bilim, kendiliğinden gelişen bir deneme-yanılma dizini üzerinden ilerlemez; lakin ondan yararlanabilir.

O halde geleneksel/ anonim mimarlığı nasıl tanımlamalı, hangi düzlemde ele almalıyız? Bir tarafta tasarımcısının imzasını taşıyan, belirli bir ideolojik ve/veya sanatsal tutum çerçevesinde oluşturulan, ekseriyetle değişime endekli yapı ve fiziksel çevre bulunmaktadır. Diğer tarafta ise coğrafi şartlar, yanı sıra da basit alet teknolojisine tabi, ekonomik altyapı-sosyokültürel üstyapı etkileri doğrultusunda şekil alan ve yinelenmeye dayalı bir mimari kimlik söz konusudur. Her iki oluşum da aynı disiplinin farklı yüzleri olduğuna göre, özde birliği ortaya koyacak başlıca kriterler nelerdir?

Sorular arttırılabilir; ancak çözüme ulaşmayı sağlayacak yöntem ayırdır: Yola, her iki dinamik için eşdeğer konumdaki yapı taşından hareketle başlamak gerekir; ve yüzeysel bir inceleme bizi, belirtilen yapı taşının kültür olduğu sonucuna götürür. Pek çok mimarın ve/ veya bilim insanının açıklamaları, ayrıca kimi ülkelerin yasa ya da programlarında yer alan ibareler, bu sonucu destekler niteliktedir. Birkaç örnek vermek gerekirse mimarlık:

- “ *Biçim haline gelmiş yaşamdır. (...) Mimar bir doktordan farklı olarak hatalarını gömemez.*”² (F. Lloyd Wright)
- “*Çağın, mekânsal terimlerle ortaya konmuş isteğidir.*”³ (L. M. van der Rohe)
- “*Belirli bir toplumun gerçek ihtiyaçlarıyla imkânları çerçevesinde, o toplumu ilgilendiren faaliyetleri duygusal yönden de destekleyerek barındırabilecek nitelikte mekân düzenleri oluşturma becerisi*”⁴ dir. (B. Özer)

Fransa’da 1977 yılında kabul edilen Fransız Mimarlık Yasası’nın ilk maddesinde ise şu cümle yazılıdır: “*Mimarlık, kültürün bir dışavurumudur.*”⁵

² URL: <http://www.doganhasol.net/mimarligi-tanimlamak-2.html>

³ URL: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=50&RecID=1213>;

‘*Yapmak, Yıkamak ve Mimarlık*’; Gürhan Tümer)

⁴ Yorumlar; Bülent Özer; YEM Yayınları; Genişletilmiş İkinci Baskı-1993; Sf: 180

Son örnek olarak Prof. Dr. Jürgen Joedicke'nin açıklamalarına değinilebilir. Prof. Joedicke, bir tanım yapmasa da “*mimarinin sırf sanata dayanan form iradesinin ikinci planda geldiğini*” vurgular. “*Bina, her şeyden önce bir organizmanın varlıksal değerini belirtmekle görevlidir.*” Öyleyse: “*1- Yapı bir anıt olmayıp, işleyen bir organizmadır; 2- Bu organizma yalnızca teknik ve kişisel bir ihtiyaç halinde değil, fakat toplumsal bir sorun olarak ele alınmalıdır.*”⁶

Ne var ki bu durumda da yeni soru işaretleri baş göstermektedir: İlki maddenin yapı taşları statüsündeki atomların muhtelif birleşmelerle molekülleri, moleküllerin de değişik organizmaları meydana getirdiği düşüncesinden hareketle, benzer bir paradigmanın kültür-mimarlık olgusu için kurulup kurulamayacağı sorusudur. Başka bir deyişle kültürün çeşitli yapı öğelerine ve mekânlara sirayeti, ‘mekân düzenlerinin’ de farklı kültürleri yansıtan biçimsel göstergeler halini alması hangi yollardan gerçekleşmiştir? Açıktır ki kökene, ilk mimarlık ürünlerine ve ‘ilkel’ insan topluluklarında kültürel hayatın ayrıntılarına inmek gerekmektedir. Yürütülen tez çalışmasının yönelimlerinden biri, bu sorunun cevabını verebilmek amacıyla kökene inmek olacaktır.

İkinci soru, geleneksel/anonim mimarlığın binlerce yıla yayılan tarihine rağmen, biçimsel öğelerinde çok az bir değişim göstermesine ilişkindir. Öyle ki “*... Çanak-Çömlekli Neolitik Çağ’a gelindiğinde, artık günümüze kadar süregelen ve ‘geleneksel köy mimarlığı’ olarak tanımladığımız yapıların hemen hemen tüm öğeleri ortaya çıkmıştır. Neolitik Çağ’ı izleyen 7000 yıl boyunca da bu tür yapılarda devrim sayılacak önemli bir gelişme olmamış, kerpiç boyutları bile değişmemiştir.*” (Özdoğan-1996) Tipoloji disiplini bağlamında bakıldığında da durum aynıdır. Kırsal yerleşim alanları ve kentlerdeki sivil mimarlığın belirli sınırlar içinde kaldığı, tarihsel ve teknolojik gelişmeler ile toplumsal değişimlerden çok fazla etkilenmediği görülmektedir. Çözülme, ancak Sanayi Devriminin ardından ve bilhassa II. Dünya Savaşı sonrasında kentlere göçün yüksek oranlara ulaşmasının dolaylı etkileri neticesinde gerçekleşmiştir.

⁵ Aktaran: (<http://www.doganhasol.net/mimarlik-yasalari-ve-mimarlik-politikalarinda-kultur-sanat-mimarlik-uclusu.html>)

⁶ Yorumlar; Bülent Özer; YEM Yayınları; Genişletilmiş İkinci Baskı-1993; Sf: 187

Böylece ortaya paradoksal bir olgu çıkmaktadır: Neolitik çağdan günümüzün küreselleşmiş dünyasına insanlık pek çok ekonomi-politik sistemden ve kültürel evreden geçmiş olmasına rağmen, özellikle kırsal yerleşim düzenleri ve geleneksel yapı formları belirgin bir değişim geçirmemiştir. Oysa farklı organizmaların farklı moleküler düzenleri içermesi misali, kültürel yapıda gerçekleşen yeniliklerin de mimarinin biçim ve düzeninde değişiklik yaratması beklenir. Lakin XX. Yüzyılın ilk yarısına değin kısmen şehirlerde, ama aslen kırsal yerleşim bölgelerinde zaman ve mekân donmuş gibidir.

Her paradoksal olgu bir çıkış ve ilerleme kapısına sahiptir. Burada da sır kapısını aralayacak anahtar, muhakkak vardır. Aramaya nereden başlamalı?

Kırsal yerleşim bölgelerinin tarihsel seyirleri ve/veya devlet örgütlenmesinde tuttıkları yer incelendiğinde kentlerin aksine, görece izole bir konumda buldukları söylenebilir. Gerek bu yalıtılmışlık gerekse siyasal iktidar tarafından kendilerine biçilen ekonomik statünün (kentlere tarımsal gıda akışını sağlayan ambarlardır) medeniyetin başlangıcından beri korunması, stabil kalışlarını açıklayabilir. Fakat oldukça yavaş bir hızla ilerlese bile, kırsal kesimlerde sürdürülen yaşam tarzları da nihayetinde değişime uğrar. Örneğin Ortaçağın feodal derebeylikler dönemi ile sanayi devrimi etkisindeki köyler sosyokültürel bakımdan eşit ve özdeş değildir. Buna rağmen iki dönemin mimari tarzları özdeşlik derecesinde benzerdir. Dolayısıyla salt nicel verilere (gözlemlere, ekonomik, politik ya da sosyokültürel olgulara) dayalı bir bakış, meseleyi çözmek konusunda yetersiz kalacaktır. Eksiği giderecek olan şeyse kültür kategorisi içindeki başlıklardan biri olan anlamlar ve anlamlandırmalar kümesinin irdelenmesidir. Neticede nicelikle nitelik iç içe geçen, biri aynı zamanda ötekisi olan bütünün parçalarıdır.

Yürütülen tez çalışmasında yukarıda genel hatlarıyla belirtilen paradoksal olgunun anahtarının da kökünde, yani tarihöncesinin toplumsal yapılanmalarında olduğu savunulmaktadır. Savunmanın vurgusu, tarihsel seyri boyunca görece aynı kalan yapı formları ve mekân düzenlerine rağmen geleneksel/ anonim mimarlığın da başkalaşımın geçirdiği yönündedir. Bu başkalaşım, ekonomik-politik sistem ile sosyokültürel yapı arasında süregelen

etkileşimin, düşünüş biçimleri, toplumsal değerler ve anlamlandırmalar dünyasında yol açtığı yıkım ve yenilenmelere dayandırılmıştır. Çünkü malzemesinden yapı elemanına, en basit mekânından en karmaşık yerleşim dokusuna insanın mimari öğelerle tinsel teması kültürden kültüre, çağdan çağa değişir. Mesela yapım usulleri ilk hallerini koruyamazlar. Taş aynı taş, teknik aynı tekniktir belki ama, aynı usulle döşenmez. Başlangıçta inşa sürecinin her adımı bir ritüel iken, bugün artık işçi sayısı ve yevmiyesi hesabına indirgenmiştir. Özetle bin yıllar boyunca biçimce benzer yapılar üretilmiş olmasına rağmen her dönemin mimarlık ürünü, anlamlar ve anlamlandırmalar, daha özcesi mekânın ruhu yönünden değişiklik gösterir. Değişmeyen şey, mekânın daima bir ruhunun olduğudur. Son noktada tez çalışması, bu önermeyi izaha yönelik olarak hazırlanmıştır.

1.2 Tezin Kapsamı

Bilindiği kadarıyla inşa edilmiş en eski yapıya ait izler Fransa'nın Nice kenti yakınlarındadır. 'Terra Amata' (Sevgili Yurt) adı verilen bölgedeki ahşap baraka kalıntıları, gerçekleştirilen radyokarbon ölçümlerine göre en az 300 bin yıllıktır. Ne var ki ardılı olan mimari buluntularla Terra Amata arasında 250 bin yılı aşan bir boşluk mevcuttur. Diğer yandan insanın kültürel tarihinin temeli kabul edilen simgelerle düşünme sisteminin gelişimi, antropoloji alanındaki savlarda çoğunlukla 200 bin yıl öncesine dayandırılmaktadır (Barnard A.- 2012). Burada hem Terra Amata hem de simgesel düşünce için saptanan tarihlerin Orta Paleolitik dönem dahilinde oluşu, kültür-mimarlık etkileşiminin başlangıcına ve tezin kronolojik kapsamının alt sınırına işaret eder.

Kronolojik kapsamın üst sınırı içinse medeniyetlerin görece yaygınlık kazandığı, şehirlerin olgunluğa ulaştığı ve kırsal-kent ayrımının baş gösterdiği Orta Tunç Çağı'nın eşiği, yani MÖ. 2000 yılı dolayları öngörülmüştür. Böylelikle onbinlerce yıl süren eşitlikçi toplum hayatını sulara gömen tufan, katmanlı toplumsal düzenin doğuşu ve kültür-mimarlık etkileşiminin aldığı yeni forma değinme olanağı yaratılmıştır. Eskiyle yeni formun karşılaştırmasında özde değişmeyenler, biçimini koruyanlar, başkalaşanlar ve

sularda kaybolanlar tarihsel süreklilik bağlamında, genel hatlarıyla otaya konmaya çalışılmıştır.

Kronoloji dışında coğrafi kapsamın da sınırlandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun başlıca nedeni mimarlığın '*biçim haline gelmiş yaşam*' olmasında gizlidir. Eşdeğer geçim ekonomileri, farklı insan topluluklarında farklı zaman dilimlerinde gerçekleşeler dahi eşdeğer kültürel formasyonları doğurmuş, biçim ve nicelikteki ayrımlar, nitelik yönünden türdeşliği etkilememiştir. O halde örneklerin fazlalaşması sonucu değiştirmeyecektir.

Bu yaklaşım paralelinde çalışmanın coğrafi çerçevesi, merkeze Anadolu'yu koyacak şekilde çizilmiştir. Çeperde Bereketli Hilal ve Akdeniz'i çevreleyen topraklar bulunmaktadır. Arkeolojik bulgu azlığı ya da farklı nedenlerle konunun desteklenmesine ihtiyaç duyulduğu durumlarda ise çerçeve dışında kalmalarına rağmen dünyanın çeşitli coğrafi kesitlerinden örneklerle başvurulmuştur. Örneğin Orta ve Üst Paleolitik dönemlere dair mimari bulgular yönünden Anadolu'daki kırsalık, Avrupa'daki bulgular yoluyla giderilmeye çalışılmıştır.

1.3 Tezin Yöntemi

Üçayak üzerine kurulu olan metodolojide birinci ayağı, yazılı başvuru kaynaklarının keşfi ve okunması edimi oluşturmaktadır. Keşif için akademik tezler, basılı yayınlar ve web sayfaları taranmıştır.

Seçilen dökümanlardan tutulan notlar, daha sonrasında tezin bölüm ve bölüm altı başlıklarını meydana getirecek bir kategori sistemi ekseninde tasnif edilmiştir. Ardından, her bir bölüm açısından belli bir derinliği yakalamak amacıyla, alt başlıklar doğrultusunda yeni kaynakların tespiti ve taranması yoluna gidilmiştir. Böylece bir yandan sınıflandırma sistemi içine alınan küme adlarının sayısında bir artış söz konusu olmuş, diğer yandan bölümler ve alt başlıklar arasında bir sıralama düzenlemesi yapılarak tezin içerik dizini hazır hale getirilmiştir.

Yöntemin ikinci ayağında saha faaliyetleri esas alınmıştır. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin organize ettiği ve kırsal yerleşmelerde mimari kimlik, yapı tipolojilerinin çıkartılması, koruma odaklı yapılaşma

programlarının geliştirilmesi vb. amaçlar taşıyan akademik faaliyetlere katılım, tez çalışması öncesine rastlar. Kaldı ki araştırma konusunun seçimi de yine bu faaliyetlerde elde edilen birikim sayesinde. Akabinde gerek Türkiye'nin pek çok bölgesinde köy yerleşimleri gerekse Göbeklitepe, Çatalhöyük, Aşıklıhöyük, Hacılar gibi önemli arkeolojik alanlar şahsi girişimlerle ziyaret edilmiş, gözlem ve bilgi toplama işlemi sürdürülmüştür. Saha faaliyetlerinin tam listesi tezin 'EK-2' başlıklı bölümü içerisinde, tablo formunda verilmiştir.

Metodolojinin üçüncü ve son taşıyıcısı muhtelif ikilikler karşısında geliştirilen tutumlar ve yapılan ön kabullerdir. "*Kültürel ve politik üstyapıların iç içe geçmiş olması, ideolojinin bu yapılar üzerindeki etkisi, toplanan bulgulardan edinilen sonuçların deneysel kesinlikten ziyade çıkarsama niteliği taşıması ve özellikle sosyal bilimlerde birbirinin tam zıddı yaklaşım ve metotların varlığı, önemli problem noktalarıdır.*" (Şimşek, E.; 2016) Hele ki konu tarih, ekonomi-politik, sosyokültürel konum gibi birden fazla bilimsel disiplini, kapsam ise mevcut anlamların zaman içinde dönüşüme uğramalarını içerecek genişlikteyse durum daha da karmaşıklaşmaktadır.

Muhtemel çözüm seçeneklerinden biri, mevcut hipotez ve görüşler arasından uygun olanın ön kabulüdür. Doğaldır ki uygunluğun ölçütü, ne araştırmacının mantığına yatkınlık ne de kişisel referanslar olacaktır. Burada uygunluk bağlantısı iki farklı bilimsel yöntemin birleşik kullanımıyla sağlanmıştır. İlk etapta yorumbilimden (Hermenotik) faydalanılmıştır. Aynı zamanda araştırma zarfında yapılan çıkarımlarla mevcut hipotez ve görüşler arasındaki tutarlılık oranları değerlendirilmiş, yüksek derecede tutarlılığa sahip hipotezler benimsenmiştir. Başka bir deyişle korelasyonun gücü seçimin yönünü tayin etmiştir. Mesela yerleşik hayatın başlangıcı ve tarımcı topluluğun gelişmesi arasındaki nedensellik ilişkisi hususunda ileri sürülen savlar birbirleriyle ya çelişik ya da karşıt konumdadır. Tutarlılık ve uygunluk değerlendirmesi, rastlantılara bağlı neden ve etkileri ön planda tutan savların reddi yönündedir.

1.4 Özel Sorunlar, Özel Kabuller

Yürütülen tez çalışması, kronolojik kapsamından kaynaklanan kimi özel sorunlara sahiptir. Bulgu/ buluntu azlığı, verilerin yorumlanmasına dayalı

(sübjektif) çıkarımların oranındaki yükseklik, ideolojik temele sahip ve hatalı kullanım halinde anlamı topyekûn değiştiren terimlerin sorgulanmadan kullanıldığı yayınlar özel sorunlar listesi içinde başta gelenlerdir. Bu problemler karşısında geliştirilen tutumlara maddeler halinde değinmek, tezin yöntem ve yönelimlerinin kavranmasına katkı sunacaktır.

1.4.1 Arkeolojik buluntulardaki yetersizlikler

Bilhassa Orta Paleolitik dönem açısından geçerlidir. Kapsamla ilgili bölümde de dile getirildiği gibi, Terra Amata kalıntılarıyla ardından gelen mimari kalıntılar arasında en az 250 bin yıl vardır. Kültür bakımından ise Homo Sapiens sapiens'in⁷ yaklaşık 200 bin yıl önce dünya sahnesine çıktığı dikkate alınır, modern insanın kültürel tarihinin Orta Paleolitiğin ortalarında yenice filizlenmeye başladığı düşünülebilir. Fakat nasıl başladığı sorusu mecburen yoruma açık kalır.

Çalışmada mevcut yorumlara yenisini katma amacı taşınmamıştır. Aksine, simgesel düşünce izlerinden kesitler sunma ve arkeoloji ya da antropoloji alanlarında uğraş veren bilim insanlarının Orta Paleolitik döneme ait savlarından hareketle, dönemi genel hatlarıyla kavrama eğilimi benimsenmiştir.

1.4.2 Sübjektif çıkarımların oranındaki yükseklik:

Üst Paleolitik çağın avcı toplayıcı topluluklarına ait arkeolojik kayıtlar Orta Paleolitiğe nazaran çok daha fazladır. Değişik tekniklerle üretilmiş taş aletlere, mağara resimlerine, baraka türü mimari yapılara, küçük ebatlı heykellere ve süs eşyalarına dek pek çok nesnenin, ayrıca başta defin olmak üzere çeşitli ritüellerin izlerine Avrupa'dan Afrika'ya yaygın bir coğrafyada rastlanmıştır. Üstelik Avustralya kıtası ve civarındaki adalarda yaşam süren yerli popülasyonların özel konumları söz konusudur. Bu topluluklar, en yakın tahminle günümüzden 45 bin yıl önce Asya'dan Avustralya'ya kara köprülerini kullanarak geçmiş, kıtada dünyanın geri kalanından izole biçimde, avcı-toplayıcı düzenlerini XVII. yüzyılda Avrupalı kâşifler gelene dek neredeyse

⁷ İnsan türünün en eski atalarından bugüne geçirdiği evrelere ilişkin liste Tablo-I'de, Arkeolojik dönemleri içeren şema ise Tablo-II'de gösterilmiştir.

değiştirmeden korumuşlardır. Bundan ötürüdür ki bazı antropologlar tarafından Üst Paleolitik insan kimliğine en yakın çağdaşlar olarak nitelendirilirler. Yine de bütün belgeler salt birer ipucudur; ve ipuçlarını her bilim insanı sabit bir dizge uyarınca bir araya getirmemekte, eş düzeyli değerlendirme kriterlerine tabi tutmamaktadır. Basit bir örnekle, aynı arkeolojik nesnelere süreçsel, post-süreçsel ya da feminist arkeoloji ekolleri açısından aynı sonuçları sağlamazlar.

Meselenin diğer boyutunda ise, antropoloji ve etnografya alanlarına yönelik saha çalışmalarında karşılaşılan çift taraflı subjektivizm tehlikesi bulunur. Çift taraflıdır çünkü bilimsel tutum, hem araştırmacının elde ettiği bilgi ve gözlemlerini objektif bir bakışla sunmasını hem de küresel kültür geçişlerini, incelenen popülasyonun maddi ve tinsel kültüründen ayıklamayı şart koşar.

Belirtilen sorunlar karşısında sergilenen tutum, bir bakıma tarafsız, ama aynı zamanda da bilimsel şüphecilik ve sorgulayıcılığı gözetir tarzdadır. Yöntemin aktarıldığı paragraflarda değinildiği üzere tarafsızlığın koşulu, parça ile bütün arasındaki tutarlılık ve korelasyondur. Bilimsel şüpheciliğe gelince, her varlığın başka bir bilim dalına ait verilerle onaylanması esasına dayanır. George Thomson'ın tabiriyle, “*antropolojiden çıkarılan sonuçlar, arkeoloğun küreğiyle elde edilen bulgular tarafından onaylanan türden olmalıdır.*”⁸

1.4.3 Tapınak/Kült yapısı, Din /İnanç sistemi ikilemleri:

Din kelimesinin sözlük anlamları içinde ilk sırayı tutan tanım şu şekildedir: “*Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet .*”⁹ Orhan Hançerlioğlu da ‘İnanç Sözlüğü’ adlı eserinde benzer bir tarif yapar: “*İnsanların doğal ve toplumsal yetersizliklerinin yansıması olarak beliren yaratıcı, düzenleyici ve yönetici üstün bir güç inancı. Bu üstün güç, tanrı kavramıyla dile getirilmiştir. Din de bu tanrıya tapmadır.*”¹⁰

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere dinler:

⁸ Aktaran: Şenel A.; İlkel Topluluktan Uygur Topluma; Bilim ve Sanat Yayınları; V. Basım-1997; Sf:31

⁹URL:http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc4ffac074c98.38884384

¹⁰ İnanç Sözlüğü; Hançerlioğlu O.; Remzi Kitabevi; Mayıs-1975; Sf:144

- Sadece inanç temelinde kurulu sistemler değildir; Yaratıcı güce tapınmayı, ya da İslamiyet'te ifade edilen biçimiyle teslimiyeti şart koşarlar. Biat etmek, Yaradan tarafından peygamberler aracılığıyla insanlara iletilen buyruklara koşulsuz uymaktır. -Ki tüm semavi dinler bunu gerektirir.- Halbuki medeniyetlerin kuruluşundan önce gelen çağların ve/veya medeniyet çemberinin dışında varlıklarını koruyan toplulukların inanç dünyaları, iki tarife de uymaz. Öncelikle Yaratılış söylenceleri, klasik din felsefesiyle uyumlu değildir; Ne Sümer destanlarında yazıldığı gibi, tanrıların kendi angarya işlerini görmeleri amacıyla insanı yarattıkları düşüncesini ne de peygamberler ve buyruklar dizgesini içerir. Bilakis ritüeller yoluyla, evrensel birliğin sembolüyle iletişime geçme ve/veya birliği yüceltip insan hayatını olumsuz etkileyebilecek olgulara müdahale etme perspektifine sahiptir.

- Kurumsal oluşumlardır. Hiyerarşik bir örgütlenme modelleri, formların baskınlığında işleyen ritüelleri ve yazı ile sabit hale getirilmiş kuralları vardır. Bundan dolayı siyasallaşmak ve politik iktidarların etki alanına girmek, doğal eğilimleridir. Şamanizm, totemcilik, Animizm vb. inançlardaysa durum tam tersidir. Ritüellerinde sabit form ve hareket dizileri baskın değildir. Kurallar söylenceler yoluyla, sözlü aktarılır. Nihayetinde de dinsel karakterler, inancı toplumsallaştırır, ama kurumsallaştırmazlar.

Sıralaması yapılan bütün gerekçe ve uyuşmazlıklardan ötürü tarihöncesi çağların insan topluluklarındaki inançsal olgular 'din', 'tapınak' ve eşdeğeri kelimelerle ifade edilmemiş, yerlerine inanç, inanç sistemi, kült merkezi, kült yapısı vb. kelimeler tercih edilmiştir.

2. BÖLÜM

İNSANLIK TARİHİ VE “SİMGESEL DÜŞÜNCE”NİN DOĞUŞU

2.1 Anatomik Yapı Açısından İnsanlık tarihine kısa bir bakış

Dünyanın yaşı, yaklaşık 4,54 milyar yıl olarak hesaplanmıştır. Tek hücreli varlıkların, yerkürenin oluşmasından bir milyar yıl kadar sonra türediği, ayrıca günümüzden 700 milyon yıl öncesine gelindiğinde de hayvanlarla bitkilerin ayrıştığı belirtilmektedir. (Şenel, A.; 2009) Şenel’in sıralamasına göre primatların ortaya çıkışı günümüzden önce (GÖ) 60 milyon yıla, ‘insanımsı’ türlerin (Hominoidler) 20 milyon yıla, Nihayetinde ‘insansı’ adıyla sınıflandırılan canlıları (Hominidler) 7 milyon yıla tekabül etmektedir.¹¹

Antropolog Roger Lewin Hominidlerin yeryüzü sahnesine çıkışını şu cümlelerle açıklar: “*Bu durumda gerek vücut yapısı, gerekse zaman bağlamında Homo Sapiens’lere ‘başlangıç’ın genel çerçevesi çizilmiş oluyor. Yaklaşık 7,5 milyon yıl önce orman örtüsünün seyrelmesine bağlı olarak değişen çevresel koşulların baskısı altında ortaya çıkan insansı maymun benzeri bir yaratık, iki ayak üstünde yürüme yetisi diyebileceğimiz yeni bir devinim biçimi geliştirdi.*”¹² Tanımlanan insansı, ‘Sahelanthropus Tchadensis’dir. (Bkz. Tablo 2.1)

Gelinen noktada bir parantez açmak gerekmektedir; Genel kanının aksine insanların, gündelik dilde söylenecek olursa şempanze veya gorillerin atalarından türemediği fikri, bilim dünyasında hâkimdir. İlâveten, moleküler antropoloji verilerinin bilim insanlarını, yüksek primatlarla insan neslinin ortak bir ataya sahip olduğu, fakat ana-atadan ayrışma sonrasında bağımsız evrimsel süreçlere girdikleri görüşünde birleştirdiği dahi öne sürülebilir. Burada insansuların bacakları üzerine doğrulup ilerleyebilme yeteneği kazanmaları, bilim dünyasına göre modern insanın atası konumundaki Homo Sapiens Sapiens’e varan evrimsel yoldaki başlıca dönemeçtir.

¹¹ A. Şenel ‘Kemirgenlerden Sömürgele İnanlık Tarihi’ adlı kitabında hominidleri 5 milyon yıl öncesine tarihlendirir. A. Barnard ve R. Lewin’in eserlerindeyse GÖ 7 milyon yıl tespitinde bulunulur. (Bu tarih Şenel’in kronolojisinde Pongit’lerin (Orangutan) soyağacının ayrılması şeklinde ifade edilmiştir.) Aradaki görüş ayrılığı gibi algılanan fark, Şenel’in sıralaması sonrasında yaptığı açıklamalar paralelinde ortadan kalkmaktadır.

¹² Modern İnsanın Kökeni; Roger Lewin; TÜBİTAK yayınları; XI. Basım-Haziran 2004; Sf: 26

1974'te Tanzanya/ Laetoli'de 3,75 milyon yaşında olduğu tespit edilen birtakım ayak izleri bulunmuştur. İzler bir hominide aittir ve iki ayağı üstünde düzenli adımlarla yürüyebildiği açıkça bellidir.¹³ Adımların düzenlenmesi, insanlaşma yolunda özel bir evredir; çünkü eller artık bütünüyle serbest hale gelir. Yine Tanzanya'da gerçekleşen bir başka arkeolojik keşifse kavşak noktası niteliğindedir. Ele geçirilen buluntular insansuların ilk imalatları, taş aletlerdir. Çıkarıldıkları bölgenin ismine istinaden 'Oldowan teknolojisi' adı verilen yöntemle ve 2,5 milyon yıl önce üretilmişlerdir. Bu dönem, aynı zamanda iki insansı türünün yeni bir evrimsel ayrışmaya uğradığı tarihsel kesittir. Küçük beyinli iri avurt dişli 'Australopithecus' grubundakiler en fazla 1,5 milyon yıl daha soylarını sürdürebilecek; İri beyinli, küçük avurt dişliler ise 'Homo' kategorisini oluşturarak modern insana evrilecektir. Yeni grubun ilk üyesi, kelime anlamı 'Becerikli insan' olan Homo Habilis'tir.

Aşağıda, Tablo 2.1'de insansıdan insana 7 milyon yıllık yolculuğunun özeti sunulmuştur.

2.1.1 Kültürel Yapıya Dair İlk İzler

Tablonun satır aralarında kimi ipuçları gizlidir. Örneğin türlerin, birinden ötekine geçiş şeklinde düzgün sıralı bir dizi oluşturmadığı görülmektedir. Birden fazla tür, kısmen eş zaman dilimi içinde, nispeten de aynı coğrafyada yaşamıştır. Bunun konumuz açısından önemiye, Homo Habilis'ten Homo Sapiens'e gelene dek geçen süre aralığına tarihlenen, tamamı tasarım ürünü, bazısı bileşik haldeki nesnelere imal edenlerin kimler olduğuyla ilgilidir. Neticede tasarlama yetisi, düşünme yeteneğinde yalnızca bir evre değildir; kültürün varlığını da temsil eder. Dolayısıyla simgeci düşünce ve kültür şafağının alt paleolitik çağda, 'Erken Homo Biçimleri' grubu içinde söktüğü söylenebilir. Arkeolojik bulgulardan toplanan sonuçlar, kültürel yapının gelişiminde Homo Erectus, Homo heidelbergensis ve Homo Neanderthalensis'in öncülük vasfı taşıdığına işaret etmektedir.

¹³ Bkz. A.g.e.; Sf: 9

Tablo 2.1 Tarih sırasına göre insansı fosil türleri

		ZAMAN	YER	BEYİNİ
ESKİ TÜRLER	Sahelantrophus Tchadensis	7 milyon yıl	Çad	360-70cc
	Orrorin Tugenensis	6,1-5,7 m. yıl	Kenya	Bilinmiyor
	Ardipithecus Kadaba	5,7-5,2 m. Yıl	Etiyopya	Bilinmiyor
	Ardipithecus Ramidus	4,4-3,9 m. Yıl	Etiyopya	Bilinmiyor
AUSTRALOPİTHECUSLAR	Australopithecus Anamensis	4,2-3,9 m. yıl	Kenya, Etiyopya	Bilinmiyor
	Australopithecus Afarenis	3,9-2,9 m. Yıl	Etiyopya, Kenya	380-550 cc
	Australopithecus Bahrelghazali	3,6 milyon yıl	Çad	Bilinmiyor
	Kenyapithecus Platyops	3,5-3,2 m. Yıl	Kenya	< 400 cc
	Australopithecus Africanus	2,8-2 m. Yıl	Güney Afrika	400-500 cc
	Paranthropus Aethiopicus	2,7-2,5 m. Yıl	Etiyopya	410 cc
	Paranthropus Boisei	2,6-1,2 m. Yıl	Tanzanya, Kenya	500-50 cc
	Australopithecus Garhi	2,5 milyon yıl	Etiyopya	450 cc
	Paranthropus Robustus	2-1,2 m. Yıl	Güney Afrika	410-530 cc
	Australopithecus Sediba	2-1,8 m. Yıl	Güney Afrika	420-50 cc
	ERKEN HOMO BİÇİMLERİ	Homo Habilis	2,3-1,4 m. Yıl	Tanzanya, Kenya, Etiyopya
Homo Gautengensis		2 my.-600 by.	Güney Afrika	Bilinmiyor
Homo Erectus		2my.-300 by.*	Endonezya, Çin, Afrika vs.	850-1100 cc
Homo Rudolfensis		1,9 milyon yıl	Kenya	~ 700 cc
Homo Ergaster		1,9-1,4 m. Yıl	Kenya, G. Afrika	502-909 cc
Homo Georgicus		1,8 milyon yıl	Gürcistan	610-775 cc
Homo Floresiensis		74-13 binyıl	Endonezya	380-417 cc
DAHA MODERN TÜRLER	Homo Antecessor	1,2 my.-800 by.	İspanya, İngiltere, Cezayir	1000-150 cc
	Homo Heidelbergensis	880-250 binyıl	Avrupa, Afrika	1100-400 cc
	Homo Neanderthalensis	600-30 binyıl	Avrupa, Afrika	1200-740 cc
	Homo Rhodesiensis	300-125 binyıl	Zambiya	1100 cc
	Homo Sapiens Sapiens	200 binyıl	Dünya Çapında	~ 1450 cc
	Homo İdaltu	160 binyıl	Etiyopya	1450 cc

* Başvuru kaynağında Homo Erectus'un yaşam sürdüğü zaman diliminin günümüzden 50 bin yıl öncesine kadar çekilebileceği notu düşülmüştür.

Kaynak: Simgesel Düşüncenin Doğuşu; A. Barnard; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı-2016; Sf: 32

Yaklaşık 1 milyon yıl önce Afrika'dan Avrupa ve Asya'nın içlerine doğru birinci büyük göçü gerçekleştiren Homo Erectus, en uzun süre hayatta kalmış tür olmasıyla ünlüdür. Avcılık kabiliyetinin bu başarıyı getirdiği düşünülebilir. Tespit edilen sekiz alttürü vardır (Lewin;1993). Basit aletlerin yanı sıra (el baltası gibi) alet yapabilen aletleri üretebildiği, ateş yakıp yemek pişirebildiği ve “ *insanlığın barınak olarak kullandığı ilk yapıları*”¹⁴ inşa ettiği bilinmektedir. Nitekim Terra Amata yerleşiminin ‘yapı ustası’ da gelişkin bir alttürdür¹⁵. İlk etapta Sinanthropus, sonrasındaysa ‘Yeni Homo Erectus’ adıyla anılan bu alttürün kültür formuna ait kimi veriler de toplanabilmiştir. Çin ve İspanya’daki iki mağarada Yeni Erectusların ölümlerinin kafalarını kopardıkları, kafatasında delikler açıp belirli yerlerde öbekler oluşturacak şekilde biriktirdikleri saptanmıştır. (Şenel; 2006) Ne var ki bu davranışın gerekçeleri bilinmemektedir. Diğer yandan beyin sığasındaki artışa ve kesin olmamakla birlikte, konuşabilme derecesinde iletişim kurabilmesine rağmen, Sinanthropus’un alet yapım tekniğinde belirgin bir ilerleme sağlamayıp Oldowan teknolojisinde kısıtlı bir yenilik sayılabilecek Aşölyen (Acheul) aşamasında kalması dikkat çekici bir ayrıntıdır.

Homo Heidelbergensis, ismini Avrupa’daki fosillerinin keşfedildiği bölge olan Almanya’nın Heidelberg şehrinden alır. Genel olarak Arkaik Homo Sapienslerin başlıca temsilcisi addedilir. Stringer’a göre Neanderthalensis ve Modern Sapiens ondan türemiştir¹⁶. Kafatası yapısında özellikle alınının dikliği ve kaş kemeri kalınlığındaki gerileme sayesinde, görünümü günümüz insanına yakındır. Hem fiziksel yapısındaki değişiklikler hem de gergedan gibi ancak kolektivizme dayalı özel bir örgütlenmeyle avlanabilecek hayvanları avlayabildiğinin anlaşılması, bazı bilim insanlarınca bir tür ilkel dil yetisinin bulunduğu göstergesi sayılmıştır. Avcılık becerisinin yüksekliği hususunda iletişim dışında, alet yapma tekniğinde sağladığı ilerlemenin de payı büyüktür. Fakat hepsinden önemlisi hediye alıp vermenin, kadın-erkek arasındaki görece cinsel eşitliğin kökeninin Heidelberg insanına dayandırılacağı görüşüdür.¹⁷

¹⁴ Coppens ve Geraads’tan aktaran A. Şenel; Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; İmge Kitabevi; II. Baskı- Ekim 2009; Sf: 80

¹⁵ Conrad Phillip Kottak’tan Aktaran, Metin ÖZBEK; Düünden Bugüne İnsan; İmge Kitabevi

¹⁶ Aktaran A. Barnard; Simgesel düşüncenin Doğuşu; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı-2016; Sf: 146)

¹⁷ Bu görüşün sahiplerinden biri Alan Barnard’tır. (Bkz: A.g.e; Sf: 110)

Son aday durumundaki Homo Neanderthalensis, Tablo 2.1’de yer alan tüm isimler içinde belki de hakkında en fazla polemik yürütülen türdür. Beyin sığasının büyük (kimi fosillerde 1550 cc) oluşu, zekâ seviyesiyle ilgili tartışmaları, anatomik yapısı ise konuşma becerisine dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Neslinin çok kısa sayılan bir zaman diliminde tükenmesi, bitmemiş bir sorgulamadır. Ancak kesin olan şeyler de vardır. Örneğin çok başarılı bir avcıdır. Taş aletlerin üretim yöntemlerinde devrim niteliğindeki Musterien ve ardılı olan teknolojiler onunla başlar. (Bkz. Tablo 2.2) “ *Öyle ki Irak’ta 10 üyelik bir grubun bir mağarada 400 kilo tutacak et depoladığı* ” anlaşılmıştır. “ *Bu ise onun elinde kültürel alanda kullanabileceği önemli bir ‘boş zaman’ olanağının bulunduğunu gösterir.*”¹⁸ Yapılan araştırmalar ‘boş zamanı’ verimli değerlendirdiğini kanıtlamaktadır. Shanidar mağarası, Molodova, Teshik Tash vb. arkeolojik kazı alanlarında yürütülen çalışmalar sonucunda Neanderthallerin kültürel hayatlarına ve mimarlık eylemlerine yönelik oldukça önemli izlere ulaşılmıştır. Mamut kemiklerinden teşkil edilmiş, 10x7 metre genişliğine erişebilen barmaklar inşa ettikleri, defin törenleri düzenledikleri, kemiklere stilize figürler çizdikleri, yine kemikten, flüt izlenimi veren bir alet icat ettikleri, haklarındaki kesinleşmiş bilgilerden sadece birkaçıdır.

Sonuçta denilebilir ki insan topluluklarında kültürün şafağı Homo Erectus döneminde sökmüştür. Diğer iki tür, sapiens’in çağına doğru birikip detaylanarak ilerleyen kültürel varoluşun bir yönüyle ürünü, bir yönüyle de nedenidirler.

2.1.2 İnsanın Kültürel Bir Varlık Olarak Yeryüzüne Yayılışı

Tablo 2.1’in satırlarında karşılaşılan ikinci ipucu öncekine nazaran oldukça dolaylıdır. Tarifini, türleri kendisine uyumlanmaya zorlayan dünyanın sürekli değişen koşulları üzerinden edinir. Daha önceki paragraflarda değinilmişti; hominidlerin ayağa dikilmeleri, değişen doğa koşullarının ormanların seyrelmesine yol açmasıyla meydana gelen bir zorlamaydı. Benzer biçimde, yerleşik hayata geçişte de son buzul çağının bitmesi ve erken holosen dönemde dört mevsim yaşamaya elverişli, bitki ve hayvan çeşitliliği bakımından zengin

¹⁸ Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; A. Şenel; İmge Kitabevi; II. Baskı- Ekim 2009; Sf: 84

coğrafyaların belirmesi etkili olmuştur. Burada koşulların farklılaşması, yalnızca binlerce yılı bulan süreçler bağlamında gerçekleşmez. Büyük depremler ya da volkan patlamaları gibi ani ve keskin olaylar da lokal ve/veya küresel ölçekte etkindir. Bunun en etkili örneği 74 bin yıl önce yaşanan Toba Yanardağı püskürmesidir. Yaklaşık on sene süren kış iklimine ve nüfusun azalmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki Afrika'dan çıkış, coğrafi yayılım ve bağlantılı gelişmelere ilişkin yapılan tarihleme çalışmalarında Toba püskürmesini merkeze alan kuramlar vardır¹⁹.

Nihayetinde, uzun sürelere yayılan ya da ani gelişen büyük çaplı doğa olaylarına oranla tesirleri çok hafif, lakin tekrarlanma aralıkları çok sık olan son bir faktörden daha bahsedilebilir. Bu faktör kapsamına giren olaylar, kısaca gündelik hayat döngüsü içinde her an karşılaşılabilen olgulardır: Yangınlar, kuraklıklar, fırtınalar, vahşi hayvan saldırıları, nüfus darboğazları, salgın hastalıklar vb... Süreklilikleri paralelinde hayatta kalma mücadelesinin objelerine dönüşmüşlerdir. Bilinçaltı ve/veya bellekteki yansımaları ise arkaik topluluklarda kültürel varoluşun omurgasını teşkil etmiştir. Üstelik bu teşkil, değişimi kaçınılmaz kılan değişmez öz misali, gerek antik uygarlıklar çağında gerekse küresel kapitalizm yüzyılında işlevini korumuştur.

Bütün ipuçları değerlendirildiğinde modern insanın prototipi niteliğindeki Homo Sapiens Sapiens'in GÖ 200 binde, belli bir grupsal örgütlülük düzeyi ve kültürel temele sahip halde vücuda geldiği netlik kazanır. Artık insanlık tarihinde sürüden topluluk evresine geçilmiştir ve toplumlaşma doğrultusundaki göç yoluna girilme safhasındadır.

Afrika, tıpkı Homo Erectus'un yolculuğu gibi, Sapiensler için de göçün başlangıç noktası olacaktır. 120 bin yıl önce Orta Paleolitik teknolojileri ve simgeci kültürleriyle donanımlı Sapiens toplulukları Mısır ve Filistin'e ulaşmayı başaracaklardır. Ne var ki varlıklarını 30 bin yıl kadar sürdürüp artlarında arkeolojik kayıtlar bırakarak dünyadan silinirler. (Oppenheimer-2009)²⁰Hem genetik hem de filocoğrafik bulgulara dayanarak bir varsayımda bulunan Oppenheimer, günümüzde Afrikalı olmayan tüm halkların türediği grubun Arap Yarımadası'nın güney topraklarından geçerek yaklaşık 85 bin yıl

¹⁹ V. Macaulay ve diğ-2005; Aktaran: A. Barnard; Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Sf: 119

²⁰ Aktaran Barnard, A.; Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı- 2016; Sf: 114

önce Hindistan'a giriş yapan ve sayıları toplamda birkaç bini geçmeyen sapiensler olduğunu söyler. 75 bin yıl önce bir kısmı Güneydoğu Asya ve Çin'e, 65 bin yıl önce de Avustralya'ya varmıştır. Avrupa'ya 'Cro-Magnon İnsanı' adıyla ayak basmaları yaklaşık 46 ila 50 bin yıl öncesinde gerçekleşir. Asya'daki gruplar bir müddet sonra tekrar ilerleyerek ilk etapta GÖ 40 binde İndüs Vadisi'ne inerler. Ardından 30 ila 20 bin yıl önce Sibiry'a ulaşır. Bering kara köprüsünün geçilerek Amerika kıtasına ayak basılması GÖ 25-22 bin yıllarına tarihlendirilmiştir. Pennslvannia'da 19 ila 15 yıllık insan eseri nesnelere bulunmuştur. Şili'de 12.500 yıl öncesine tarihlenen eserlerin çıkarıldığı Monteverde kenti, kıtanın güney ucuna en yakın arkeolojik buluntu alanıdır.²¹

Bu aşamada bir parantez daha açarak belirtilmelidir ki Oppenheimer'in elde ettiği tarihler diğer bilim insanlarının kronolojik sıralamalarına göre yaklaşık 5-10 bin yıl uzak geçmişe işaret etmektedir. Ayrıca 2008 yılında Sibiry'nın Altay bölgesinde gerçekleştirilen bir arkeolojik keşfin de fosil kayıtları şablonunda değişikliği zorladığı aynı parantez içinde ifade edilmelidir. Keşfin yapıldığı Denisova mağarasının isminin verildiği yeni insansıya ait kalıntılar, yetersiz sayı ve içerikte olduğu için henüz türler listesine eklenmemiştir. Yüksek olasılıkla Homo Heidelbergensis'in soyundan göç etmiş bir tür olduğu düşünülen Denisova İnsanı'nın Neanderthallerden önce var olduğu saptanmıştır. Genetik araştırmalar Neanderthaller, sapiensler ve Denisovalılar arasında gen alışverişinin bulunduğunu kanıtlamaktadır. Ann Gibbons Avustralya yerli topluluklarında Denisova DNA'sına rastlanması olgusundan hareketle Avustralya'ya yapılan ilk göçün ardından GÖ 40 bin ila 25 bin yılları arasında ikinci bir göç yolculuğunun gerçekleştiği çıkarımında bulunmuştur.²² Şekil 2.1'de ortalama tarih değerlerinin işlendiği bir göç haritası yer almaktadır.

İnsanlık tarihi açısından vurgulanması gereken son büyük dönemeç "*Kuzey yarımküredeki Geç Buzul Çağını [noktalayacak] ısınma döneminin küresel*

²¹ A.g.e. Sf: 114-115

²² Aktaran Barnard, A.; A.g.e. Sf: 127

*ölçekte 16 ya da 17 bin yıl önce başladığı*²³ zamana denk gelir. Erken Holosen çağda yerleşik hayata geçiş ve tarımcı toplulukların kuruluş süreçleriyle devam eder. Nihayetinde de milattan önce (MÖ) 3500 dolaylarında ilk Sümer kent devletlerinin yükselişiyle son bulur. Böylece biyolojik evrimin bilinen son durağında sosyokültürel evrim, artan bir ivmeyle yol alarak XXI. yüzyıldaki içeriğine kavuşacaktır.

2.2 Düşünsel Yapı Açısından İnsanlık Tarihine Kısa Bir Bakış

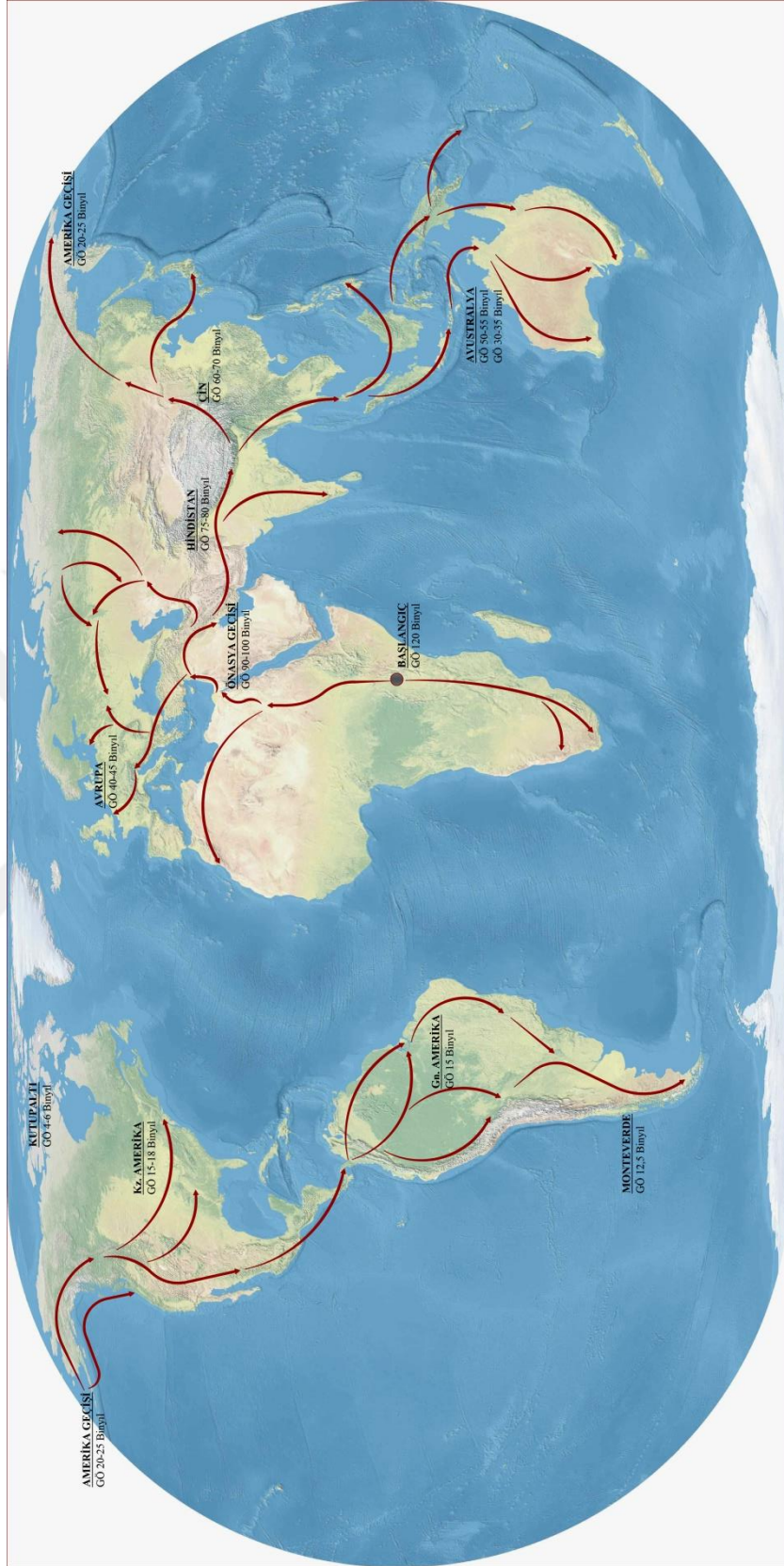
*“Hangi açıdan bakarsanız bakın, arılar insandır”*²⁴

Canlılarda kültürel üstyapının oluşması öncelikle bazı temel olguların gerçekleşmesine bağlı bir süreçtir. Bu olguların başında, zihinsel gelişmenin belli bir düzeye ulaşabilmiş olması gelir. Özellikle ayaklar üzerine dikilmeyle ellerin serbest kalması, başparmağın çift yönlü kavrayışı sağlayacak şekilde geriye çekilmesi, ağız yapısının ve damak boşluğunun konuşma becerisine kapı açacak kubbemsi formu kazanması gibi anatomik değişimler, burada önemli roller üstlenirler. Doğaldır ki söz konusu olan tek yönlü bir etken/edilgen ilişkisi değil, etkileşimdir; diğer ifadesiyle karşılıklılık hali geçerlidir. İnsanlık tarihinde, modern insana doğru türlerin anatomik yapılarında adım adım meydana gelen değişimlerin beyin sığındaki yükselişe paralellik arz etmesi, karşılıklılığın en net göstergesidir.

Lakin yüksek primatlar başta gelmek üzere, pek çok zeki hayvan cinsinin bulunduğu bilinmektedir. O halde mesele, zekânın miktarından ziyade insan ve hayvanın zihinsel işleyiş mekanizmalarındaki farkları ortaya koyma noktasında düğümlenmektedir. Robin Dunbar’ın ‘zihin kuramı’ hakkında yaptığı açıklamalar bu noktada sorun çözücü niteliktedir.

²³ Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları; Jak Yakar; Homer Kitabevi; Mayıs-2014; Cilt-1; Sf: 13. Alıntıda [] sembolü içine alınarak yazılan ‘noktalayacak’ kelimesi asıl metinde yoktur. Tez yazarı tarafından ilave edilmiştir.

²⁴ Şaga atasözü; Şagalar Afrika’da Kilimanjaro eteklerinde yaşayan Bantu topluluklarındandır. Aktaran: Lucien Lévy Bruhl; İlkel İnsanda Ruh anlayışı; Doğubatu Yayınları-2006; Sf: 23

Şekil 2.1 Homo Sapiens Sapiens'in Afrika'dan çıkışı ve dünyaya yayılması

Zihin kuramı, “ *başkalarının bilgi, duygu, inanç, niyet ve durumlarını anlama becerisi*”²⁵ şeklinde tarif edilmektedir. Becerinin derecesi, en yaygın ‘yanlış inanç testi’ olan muhtelif yöntemlerle ölçülür. Çıkan sonuç ise ‘amaçlılık seviyesi’ adlı sınıflandırma ekseninde değerlendirilir. Buna göre:

Dört yaş ve altındaki çocuklar birinci amaçlılık seviyesindedir. “*Dört yaşından itibaren artık başkasının zihinsel durumunu anlayabilme becerisi gelişmeye başlar ve kendi zihinsel temsillerine dayanarak karşısındaki davranışlarını tahmin ederler.*”²⁶ Dolayısıyla birinci seviye, bir şeye inanmayı içerir. İkinci amaçlılık seviyesi zihin kuramının devreye girdiği aşamadır; “*başka birinin bir şeye inandığına inanmaktır. Şempanzelerle yapılan deneyler onlarda bu özelliğin bulunduğunu gösteriyor.*”²⁷ Dunbar’ın araştırma sonuçları Australopithecusların da tıpkı şempanzeler gibi ikinci seviyede bulunduğu yönündedir. Homo Erectus, üçüncü seviyeye karşılık gelmektedir. “*Üçüncü bir kişinin ne istediği ya da düşündüğü hakkında ikinci bir kişinin ne düşündüğünü akıldan geçirebilmek[te]dir.*”²⁸ Seviyeler giderek karmaşıklaşırken, Arkaik Sapiens olarak da tanımlanan Heidelbergensis amaçlılığın dördüncü, ve nihayetinde Modern Sapiens beşinci basamağına yerleşir. (Dunbar; 2004)²⁹

“*Simgesel düşünce bir estetik bilinci gerektirir. Aynı zamanda bunu, herhalde başkasına iletme ve böylece o kişinin algılarını etkileme isteğini de gerektirir. Din ise tüm bunları, ilaveten de öte dünya bilinci varsayımını içerir; en azından bazı dinler. ... Dunbar (2007) dinin var olması için, beşinci dereceden amaçlılığın şart olduğunu ve bu seviyeden düşük bir seviyenin, tam dine ulaşamayan bir yapı olduğunu anlatır. ... Beşinci seviyede dilin geliştiği ise kesin ve bana göre tam teşekküllü dil, aslen bunun için var: Mit aracılığıyla ya da en azından mitolojik ifadeleri doğuran anlatılar aracılığıyla karmaşık düşüncenin ifade edilmesi.*”³⁰

Sonuçta zihin kuramına ilişkin çalışmalardan elde edilen veriler simgeci düşünce filizlerinin üçüncü ve/veya dördüncü amaçlılık seviyelerinde doğup

²⁵ URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/Zihin_teorisi

²⁶ A.g.e.

²⁷ Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Barnard; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı- 2016; Sf: 18

²⁸ A.g.e.

²⁹ Aktaran: A. Barnard; A.g.e

³⁰ A.g.e. Sf: 19

gelişebileceği, ancak simbolist kültür açısından konstrüksiyonun Homo Sapiens Sapiens'in ortaya çıkışından sonra tamamlanabileceğine işaret etmektedir. Çünkü kültürel üstyapının zorunlu önkoşulu olan dil, mitlerin yaratılması gelişkinliğini Modern Sapiensle birlikte kazanmıştır. Bu gelişkinlik sayesinde yeni bir araca dönüşmüş, kuşaklar arası bağlar, yeryüzüne yönelik anlamlandırmalar ve toplumsal örgütlülüğün sistemleştirilip sağlamlaştırılması mitler yoluyla sağlanmıştır.

Yapılan bu tespitin insanlık tarihinin özetlendiği bir önceki bölümde aktarılan çıkarımla örtüşmesi önemlidir. Zihinsel erişkinliğin anatomik özelliklerdeki değişimler ve beyin hacmindeki büyümeyle paralel ilerleyerek Homo Erectus'ta taş aletlerin üretilebilmesi düzeyine vardığını göstermektedir. Süreç burada durmamış, sapienslerde konuşmanın yolunu açan fiziksel ve biyolojik başkalaşımlara doğru ilerlemiştir. Beyin sığası yaklaşık 500 cc daha büyümüş, ağız boşluğu üçgensel formdan oval hale dönüşmüş, yüksek primatlarda boynun yukarı kesiminde bulunduğu için ses çeşitliliğini kısıtlayan larinks (yutkunma ve soluk almanın eş zamanlı yapılabilmesini sağlar) ses donanım alanının aşağısına çekilmiştir. Kısaca etkileşim, üç birim arasında gerçekleşmiştir: Fiziksel nitelikler, biyolojik yapı ve zihinsel faaliyetler. Sapiens konağında ilk iki birim eylemsizlik görünümündedir. Üçüncü kol ise toplumsal ölçekte vücut bulduğu ekonomik altyapı ve kültürel üstyapı bağlamlarında işlemekte, birikmekte ve hissedilmeyen gücüyle karşılıklı ilişkisini sürdürmektedir.

Eğer bir karşılıklı ilişkisinden söz ediliyorsa zamana bağlı farklılaşmaların etkileşim alanındaki her boyut ve grup açısından geçerli olduğu vurgulanıyordur. Girdiği haliyle süreçten çıkan tek şey, sadece öz olabilir. Başka bir deyişle, insanlık tarihinde zihin kapasitelerinin ve sistemlerinin basitten karmaşığa ilerleyişine ne denli tanıklık edersek edelim, taştan alet yaparken de uzaya araç gönderirken de düşünce düşüncedir; Farklı olan düşünüş yordamıdır. O halde düşünüşün biçimde, kapasitede ve sistemsel planda gösterdiği değişiklik hallerini tarihsel kesitler üzerinden değerlendirmek, konunun aydınlatılması bakımından gereklidir.

2.2.1 Taklide Dayalı Düşünüş

Doğuştan gelmeyen yetilerin İnsanlarda ve memeli kategorisindeki pek çok hayvanda ekseriyetle taklide dayalı öğrenmeyle edinildiği bilinen bir gerçektir. Özellikle filler, yüksek primatlar, büyük kediler ve insan gibi yavrusunun ergenleşme süresi diğer canlılardan görece uzun olan türlerde bu durum barizdir.

Basit öğrenme aracı konumundaki taklit, insanın beyin işlevlerindeki yükseliş paralelinde yeni bir boyut kazanmıştır. “ *Yavruların yetişkinleri, yetişkinlerin birbirlerini taklit etmeleriyle bireysel buluşlar sürüye kazandırılmakta, yetişkin kuşağın deneyimleri genç kuşaklara aktararak ‘birikim’ sağlanmaktadır. Bu taklit ve birikimin ‘araç kullanma alanındaki’ görünümü, meyvesini ‘araç yapma’ başarısında verecektir.*”³¹ Dolayısıyla zihinsel gelişkinlik belli bir düzeye ulaştığında taklit, kültürel hayatın temellerinin farkına varılmaksızın atıldığı yöntem haline gelir. Nitekim öyle de olmuştur.

2.2.2 Basit Analoji ve Simgeci Düşüncenin Ortaya Çıkışı

Taklide dayalı öğrenmeyle geçen milyonlarca yılın birikimi, araç yapma başarısına ulaştığı anda artık yeni bir düşünüş ve eyleme hali söz konusudur. Orhan Hançerlioğlu ‘Felsefe Ansiklopedisi’ adlı eserinde bu hali ‘Andırımlı Uslamlama’ tabiriyle ifade eder ve “ *tikel bir bilgidен, benzetme yoluyla, yeni bir tikel bilgi çıkarma...* ”³² tarifini yapar. Yaygın adıyla söylenecek olursa ‘basit analoji’, insanlık tarihindeki yerini ve belirgin yönlerini, ilk etapta özellikle taş alet yapımında açığa vurmuştur.

Ağaç ve kemiğe nazaran taşın, işlenmesi daha zor, ancak hem dayanıklılık hem de tesir derecesi daha yüksek bir obje olduğu açıktır. Bu anlamda ilk alet ustalarının kısmen doğada hazır halde bulunan, kısmense sert bir yüzeye sürtmek gibi basit işlemlerle biçimlendirilen sopa, kemik, hazır taş parçası vb. nesnelere yetinmeyip daha iyisini yapmaya girişmeleri salt taklitle açıklanamaz. Vücudu kesen kayalardaki sırtlara, deriye batan dalların

³¹ İlkel Topluluktan Uygur Topluma; A. Şenel; Bilim ve Sanat Yay; V. Basım-1997; Sf: 52-53

³² Felsefe Ansiklopedisi- Cilt-I; O. Hançerlioğlu; Remzi Kitabevi; 1976; Sf: 66

sivrilğine benzer bir şey edinme çabası bir tarafta vardır; ama diğer yandan yorumlama ve akıl yürütme de işin içindedir. Homo Heidelbergensis'e atfedilen Oldowan tekniğiyle yapılmış taş aletler bu nedenle, zekânın kullanımı bakımından diğer canlı türlerinden ayrışmanın bilinen en eski delilleri sayılırlar.

Yorumlama ve akıl yürütme yetisi gözlem, deneyimleme ve toplumsal iletişim (bilgi -deneyim aktarımı) kanallarından beslenerek gelişir. Böylece el işi ürünlerde çeşitlilik ve karmaşıklaşmanın, düşünce alanındaysa olgusaldan kavramsala doğru genişlemenin koşulları gerçekleşir. Çünkü basit analoginin varlığıyla birlikte nesnelere imajlarını ve aletlerin simgelerini oluşturma edimi de varlık bulmaktadır. Öyle ki ilkel usta, yontmak için elinde tuttuğu taşın alacağı biçime dair bir öngörüye, işe başlamadan önce sahiptir; ve öngörüsü görsel bir imaj (imge) şeklinde zihnindedir. Bunun yanı sıra biçim verdiği nesne üzerinden ilk simgesel aracını da yaratmaktadır. Alete dönüştüğü noktada taşa karşılığını bulan tüm simgesel ifadeler, başka aletler ve başka simgelerle çoğalacak, nihayetinde de dilsel iletişimin yolunu açacaklardır. Sonuçta “ *insanın kültürel evriminin, sivri uçlu bir nesnenin yontulması (maddesel araç) ve onun simgesinin kafada yaratılması (simgesel araç) ile başladığı söylenebilir.*”³³

Doğaldır ki benzetmeci düşünce ve taklitçi davranış, insanın salt alet yapımına ilişkin bir aşama olarak kalmaz. Pek çok faktör eş güdümlü ve çoğu kez iç içe geçmiş aksiyonlarıyla sürece dâhil olacaktır. Meydana gelen etkilerin ve onlara verilen tepkilerin toplamında düşünsel yapının yeni bir evresinin kapısı açılacaktır. İnsan popülasyonları, gerek algılayabildikleri evreni gerekse sürdürdükleri hayatı analogik akıl yürütmenin aldığı yeni boyut çerçevesinde adım adım kavramaya çalışacak, konuşma yeteneğini kazandıklarındaysa izaha girişeceklerdir. Yaşamsal ihtiyaçların karşılanabilmesi veya tersi durumlarda açığa çıkan duygu tepkimeleri (acılar ve hazlar), hayatta kalma odaklı saikler, doğada şaşmaz bir tekerrür bulunduğu hissini yaratan ya da kaosa düşüren olaylar, düzen arz eden ile etmeyeni ayırıştırma eğilimi, avda sessizlik gereksiniminden doğan işaretleşmeler, ses taklitlerine dayalı işitsel simgeler,

³³ Şenel A.; Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; İmge Kitabevi; II. Baskı- Ekim 2009; Sf: 103

son olarak da ateşin kontrol altına alınması başta gelmek üzere çığır açıcı buluşlar bu faktörler arasında temel önemdekilerdir.

Burada insanlığın tarihsel yolculuğunda başlıca dönemeçlerden birini teşkil ettiğinden dolayı, ateşin kontrol alınmasına ilişkin özel bir değinmede bulunulmalıdır.

Ateşin kontrol edilebilir bir araç statüsüyle Homo Erectus zamanından beri kullanıldığı bilinmektedir. Bir ocak içinde tutulmasının ise yemeklerin pişirilmesinden önce başladığını gösteren çok sayıda kanıt vardır. Pişirme eyleminin 790 bin yıllık geçmişe dayandığına yönelik tahminler (Goran-İnbar vd.; 2004)³⁴ hesaba katıldığında, arkaik insanın taş alet icadının ardından gelen ve eşdeğer güçte değişimler yaratan bir yeniliğin gerçekleştiği savı ileri sürülebilir. Ancak bu değişimler içinde, ne yiyeceklerin çiğnenmesini kolaylaştırması ne de ısınma, vahşi hayvanlardan korunma vb. ihtiyaçları karşılaması, ateşin ocak etrafında toplanan bireylerin toplumsallaşma kaynağı olma işleviyle boy ölçüşebilir.

Ocak etrafında toplanma bireysel tecrübelerin toplulukla paylaşılmasında, dilin oluşumunda ve/veya göreneğin icrasında daima belirleyici rol üstlenmiştir. Bu rol neticesinde ateş, komünal avcı-toplayıcı grubun varlık göstergesi haline gelmiş, ocak kelimesi aile, klan, aşiret gibi topluluk isimleriyle özdeşleşmiş, son noktada da algının basit analogi düzeyinden gelişkin simgeci düşünüş evresine geçişinin timsali olmuştur. Ayrıca ortaya çıkışıyla birlikte sosyo-kültürel yapının temel objelerinden biri haline gelecek olan konutta ve insan-mekân ilişkisinde tuttuğu merkezi konumu da kesintisiz korumuştur. Bu olgu, tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı şekilde işlenecektir.

Taklitten basit analogiye doğrusal birikimle varan düşünsel yapı, simgeci düşünce olgunluğuna geçiş aşamasına geldiğinde, sıçramaya benzer bir grafiksel görünüm sunar. Bunun sebebi dilin vücut bularak sürece katılmış olmasıdır. Zira dil ve simgesel düşünce çoğu yönden bağlaşıklık bir ikilidir. Daha da ötede, karşılıklı olarak biri diğeri sayesinde derinlik kazanma ve/veya yayılma şansı bulmuştur. Alan Barnard'ın sözleri, meseleyi net şekilde izah etmektedir:

³⁴ Aktaran Alan Barnard; A.g.e.; Sf: 110

“Simgelerle düşünmek bir anlamda simge marifetiyle iletişime geçmektir. Bu iletişim doğayla, dünya ruhuyla ve insanlarla kurulur. Pek çok canlı türü için bir iletişimden bahsedilse dahi dilin ve simgelerin birer araç olarak kullanıldığı tek biçim insanlardadır. Sözün özü “simgecilikten faydalanmak insan özelliğidir. Dolayısıyla simgelerle düşünmek de insan özelliği.”(...) “Simgesel düşünce beyindeki, toplumdaki ve iletişimdeki değişikliklerin yanı sıra doğdu. Simgesel düşünce iletişimle ilgili ve ilgisiz veçheleri dâhil, dili yansıtır. İletişimle ilgisiz veçheler derken, kendi başına sanat biçimi olarak var olan veçheleri kastediyorum. Mesela mitoloji ve başka anlatı türleri, ayrıca şiir ve şarkı da. Elbette bunlar malumat aktarır, fakat taş alet tekniklerini, av hayvanlarının ve besleyici köklerin nerede bulunacağını anlatmaktan oldukça farklıdır.” (...) “ Simgesel düşüncede bu bilgi aktarımı simgelerin üzerinden başka simgelere gönderme yapılması yoluyla gerçekleşir; Dolayısıyla mecazîdir. Sonuçta simgecilik etkileşimine giren dil, basit bir iletişim sistemi olmanın ötesine geçmiştir.”³⁵

Barnard, simgeci düşüncenin günümüze en yakın tahmine göre 130 bin yıl önce doğduğunu, çoğunluk kabulününse 200 bin yıl öncesinde birleştiğini sözlerine ekler. Sonrasındaki kısa süre zarfında da dil, mit anlatılarını kulaktan kulağa ve çağdan çağa taşıyabilecek düzeye erişecektir.

2.2.3 Düşünsel Yapılar

Simgeci düşünüş ve dilin modern Sapiens’in dünyasındaki yerlerini almaları sayesinde, insanın kültürel varoluşunu gerçekleştirmesine yarayan tüm öğeler bir araya gelmiş ve konstrüksiyon tamamlanmıştır. Tarihte bundan sonra sergilenen olayların kültürel yaşam alanındaki yankıları, bahsedilen konstrüksiyonun inşası çerçevesinde değil, evrimi bağlamında duyulacaktır. O halde simgeciliğin avcı- toplayıcı topluluklarda ulaştığı üst biçim olan ‘sihirselsel düşünce’; tarım ve göçebe çoban ekonomilerine geçişe paralel yükselen ‘dinsel düşünce’; nihayetinde de aydınlanma çağı ile sanayi devriminin zirveye oturttuğu ‘bilimsel düşünce’, kültürel varoluşun evrimsel aşamaları addedilmelidir.

³⁵ A.g.e; Sf: 17- 20- 26

Farklı bir anlatımla denilebilir ki adları anılan üç ‘düşünsel yapının’ ortak paydası, insanların hem bütün parçacıklarıyla evreni (kozmosu), hem de evrende tuttıkları yeri (kozmos içinde sürdürdükleri hayatı) anlama çabalarına değil, aksine, sistemsel bütünlüğe kavuşmuş bir anlamlandırma pratiğine tekabül etmeleridir. Bu pratikte her bir düşünsel yapı:

- Toprağında yeşerdiği geçim ekonomisiyle dolaysız ve kopmaz bağlara sahiptir. Keza evrendeki tüm olay ve olguların topluluk tarafından algılanma tarzında, geçim ekonomisinin nitelikleri belirleyicidir. Diyalektik maddeci yaklaşıma ait ünlü düsturda vurgulandığı üzere, “ (...) *Maddi hayattaki üretim biçimi politik tinsel yani manevi toplumsal oluşumların genel karakterini belirtir. İnsanların bilinci geçim yolunu belirtmez, tam tersine geçim yolu onların bilincini belirler.*”³⁶

- İzah etmekle kalmaz, normların da ortaya konulup düzenlenmesine yarar. Normlar uyarınca yaşayış görgüsünün kültürel alandaki aktarım araçları gelenekler, görenekler, söylenceler ve/veya ritüeller iken, kurumsal alandaki aktarım, topluluğun aile, eğitim kuruluşları, iş birimleri vb. öğretim işlevleri de bulunan muhtelif organlarınca üstlenilir.

- Manevi değerler dizisi oluşturur. İnanç öğelerinin beslediği ve toplumsal ölçekte meşruluk arz eden bu duygu bağlılıkları, topluluğun pekiştirilmesi, gönüllü kabul, zorluklara göğüs germe, çokluk güvencesi gibi farklı motivasyonlar sağlar. Böylelikle açığa vurulan moral-motivasyonların gördüğü iş ise, son kertede, hayatta kalma arzusunun yaşamın tüm an ve mekânlarında doyurulmasıdır.

- Evrensel bir bütünlük sunar. Aynı temelde sosyo-ekonomik örgütlenmelere sahip topluluklar, birbirlerinden binlerce kilometre uzakta ve yalıtık bir yaşam sürdürseler bile davranış kalıpları birbirlerinden sadece biçimce ayrılmaktadır. Farklı töre ve ritüellerin derinliklerindeyse özdeş bir kavrayış hüküm sürmektedir.

³⁶ Karl Marks; Ekonominin Eleştirimi; 1859; URL: <http://kayhankaratas75900.blogcu.com/alt-yapi-ust-yapiyi-belirler-karl-marx/1838027>

* Bu maneviyat, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ‘mekânın ruhu’ adlandırmasıyla ifade edilecektir.

Tablo 2.2 İnsanlık Tarihi/ Önemli Olay ve Olgular Kronolojisi

ANATOMİK EVRİM	KÜLTÜREL EVRİM		Basit Analoji ve Simgeli Düşüncenin Gelişimi	
	ALT PALEOLİTİK (GÖ 2,5 milyon-100 binyıl)	ORTA PALEOLİTİK (GÖ 100-40 binyıl)		Levallois / mousterian Taş Alet Teknolojileri Simgeli /Sihirsel Düşünce
	[GÖ 2,5 milyon yıl]	[Oldowan Taş Alet Teknolojisi (Tanzanya)]*	Basit Analoji ve Simgeli Düşüncenin Gelişimi	
	[GÖ 1,65 m. yıl]	[Aşölyen (Acheulean) Taş Alet Teknolojisi]		
	[GÖ 800 binyıl]	[Yiyeceklerin Ateşte Pişirilmesi]		
	[GÖ 400-300 binyıl]	[Terra Amata Barakaları (Fransa)]		
	GÖ 400-300 binyıl	İlk tahta Mızraklar (Almanya/ İngiltere)		
	GÖ 400-300 binyıl	Neanderthal- Sapiens Ayrışması (Stringer'a göre)		
	GÖ 270-170 binyıl	Olası Toprak Boyası Kullanımı (Zambiya)		
	GÖ 260 binyıl	Saplı Mızraklar (Zambiya)		
	GÖ 200-130 binyıl	Afrika'da Modern İnsanın Evrimi		[SİMGEÇİ DÜŞÜNÜŞ DİLİN DOĞUŞU]
	GÖ 100 binyıl	Ortadoğu'da Modern İnsanlar	Levallois / mousterian Taş Alet Teknolojileri Simgeli /Sihirsel Düşünce	
	GÖ 100-80 binyıl	Deniz Kabuğundan boncuklar (Cezayir)		
	GÖ 100-80 binyıl	Gravürlü devekuşu Yumurtası Kabuğu(Namibya)		
	GÖ 77 binyıl	Toprak Boyası Kullanımı (Blombos/ G. Afrika)		
	GÖ 74 binyıl	Toba Yanardağı Patlaması ve Nüfus Darboğazı		
	GÖ 70-60 binyıl	Olası Afrika'dan Çıkış Göçleri		
	GÖ 65 binyıl	Neanderthal Defin Törenleri (Kebara/ İsrail)		
	GÖ 60-40 binyıl	Avustralya'da Modern İnsanlar		
	GÖ 50 binyıl	Neanderthal Flütü		
	[GÖ 50-30 Binyıl]	[Denisova İnsanı (Sibirya)]		
	GÖ 40 binyıl	Avrupa'da Modern İnsanlar (Cro-Magnon İnsanı)		
	GÖ 40 binyıl	Avustralya'da Defin Merasimi ve Ölü Yakma		
	GÖ 40-35 binyıl	Heykelcikler ve Boncuklar (Tuna Yakınları)		Augrancian / Gravettian / Solutrean/ Magdalenian Kültür ve Sihirsel Düşünce
	GÖ 35 binyıl	Köpeğin Muhtemel evcilleşmesi		
	GÖ 35-20 binyıl	Amerika'da Modern İnsanlar		
	GÖ 25 binyıl	Mağara Resimleri		
	[GÖ 17-16 binyıl]	[Son Buzul Çağ Sonu; Holosen Çağ Başlangıcı]		
	[GÖ 16-10 binyıl]	[EPİPALEOLİTİK (MEZOLİTİK) ÇAĞ]	Sihirsel / Dinsel Düşünce	
TARIM TOPLU	[GÖ 10500- 5000]	[NEOLİTİK ÇAĞ]		
MU	[MÖ 5,800- 3400]	[KALKOLİTİK (BAKIR) ÇAĞI]		

* Tablonun oluşturulmasında başlıca kaynak olarak "Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Barnard; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı- 2016; Sf: 147'de yer alan Tablo7.1 kullanılmıştır. Kaynak tablodaki maddelerden bir kısmı yazar tarafından çıkarılmış, ayrıca yeni eklemeler yapılmıştır. Bu ilaveler [...] sembolü içinde belirtilmiştir.

Gelinen noktada insanlık tarihi açısından dūşünsel yapıların genel çerçevesinin çizildiği söylenebilir. Tablo 2.2’de sürüden topluluk formuna insanlığın geçişi ve kültürel varlığın inşasındaki önemli olaylar tarih sırasına göre tanımlanmıştır. Lakin belirtmek gerekir ki coğrafi bölgeler esas alındığında tablodaki tarihlendirmelerde sapmalar söz konusu olur. Örneđin Afrika kıtasında bazı bölgelerde Neolitik Çađ, bazılarında ise Bronz Çağı hiç yaşanmamıştır. Bu nedenle Homo Sapiens Sapiens’in Afrika’dan çıkışına değin insanlık tarihi tek bir bütün kabul edilebilir. Kıtalara yayılışın akabinde eşiit olmayan koşulların, eşiitsiz gelişme hız ve dinamiklerini harekete geçirdiği olaylar tarih sahnesine çıkar.

Geriye tek bir eksik kalmaktadır: ‘Konut’ ya da ‘ev’ ismini alabilecek bir oluşumun insanlığın tarihsel yolculuğunun hangi evresinde kendisini gösterdiğini saptamak.

2.3 Konutun önkoşulları: Ev, nasıl ev oldu?

M. Özbek evin miladını, Homo Erectus zamanında ilk kez barınma amaçlı kullanımına geçildiği farz edilen mağaralara ve Terra Amata benzeri basit strüktürlere dayandırır:

“İlk atalarımız ne tür barınaklarda yaşadılar? Bazı homo erektus toplulukları barınak olarak doğal mağaraları kullandılar. Bazıları da açık havada, su kaynaklarına yakın bölgelerde, ağaç dalları ve çevreden topladıkları çeşitli malzemelerle çok basit kulübeler inşa ettiler. Örneğin Fransa’da Nice yakınlarında Terra Amata eski yerleşim bölgesinde, homo erektusların ileri formları bu tür kulübelerde yaşamışlardır (Kottak, 1997). Atalarımız, oturdukları mağarayı bir ev gibi kullanıyorlardı. Bu mağaralar onların günlük yaşamını bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer; mağaranın bir köşesinde genellikle avlanıp getirilen hayvanlar parçalanır ve bir başka köşede yemeye yakılan ocakta yemek pişirilir. Daha doğrusu, bu köşe bir mutfak vazifesini görür. Bir başka köşe ise oturma ve yatma için öngörölmüştür. Demek ki çağlar farklı olsa da, insanoğlu oturduğu mekânı, ister doğal mağara, ister çadır, isterse günümüzdeki apartman dairesi olsun, temel gereksinimleri doğrultusunda benzer biçimde düzenlemiştir. Mağara içinde ya

da hemen girişinde bir işlik yeri vardır; burada atalarımız kendileri için gerekli olan aletleri hazırlar. Erektuslar genelde barınak olarak mağaraları tercih etmişlerdir. Ancak, uzak atalarımızı bütünüyle de mağara adamı olarak görmemeliyiz; şayet çevrede uygun mağara bulunuyorsa, iskân ediliyordu. Aksi taktirde, inşa edilen mevsimlik kulübelerden yararlanılıyordu. Zamanımızdan 400.000 yıl önce ilk izlerine rastladığımız ve oval biçimde öngörülen bu kulübeler insanoğlunun kendi eliyle yarattığı ilk evlerdi.(...)”³⁷

Özbek’ten alıntılanan görece uzun paragraf, akademik çevrelerde ekseriyetle kabul gören görüşün özetidir. Ne var ki cümlelerin ayrıntılarına inildiğinde kimi sorunlu alanlar kendini göstermektedir. Belki dili yalınlaştırarak makalenin ulaşılabilirlik oranını arttırmak arzusundan, belki de ‘ev’ kelimesinin sözlük anlamını aşan içeriğinin gözetilmemesinden kaynaklanan ifade sorunları, neticede paragrafın doğruluğunu sorgulanır hale getirmiştir.

Öncelikle hayvanlar arasında da barınılacak mekânları inşa eden ve/veya düzenleyen çok sayıda tür olduğu hatırlatılmalıdır. Örneğin karınca ve termit galerilerinde, veyahut dokumacı kuşlarının pek çok yuvayı bir araya getiren kolektif örgülerinde mekânsal düzenlemeler mevcuttur. Erkek çardak kuşları çalı ve dallardan inşa ettikleri yuvalarına taş, tüy, yaprak meyve gibi renkli objeleri taşır, onları görsel etki uyandıracak bir düzende yerleştirirler. Kunduzlar yuvalarını topladıkları dal ve ağaç gövdelerinden su bendi şeklinde yaparlar. Yuvanın giriş yeri, yaşama, yavruları büyütme veya kışlık depo bölgesi birbirinden ayrı organize edilir.

Örnekler çoğaltılabilir; üstelik her bir canlı türünün yuvası için, birer evdir yakıştırması da yapılabilir. Lakin elde edilen sonuçların hiçbiri benzeştirme ya da daha kavramsal ifadesiyle metaforik bir tabir olmanın ötesine geçmez. Çünkü ‘ev’ kelimesi barınma ya da mekân içinde mekân oluşturma eylemlerinden fazlasını içerir. Bu nedenle de oturlan mağara ya da kulübeyi belirli düzenlemelerden geçirerek ‘bir ev gibi kullanmak’ onu ev kılmaya yetmeyebilir.

³⁷ Dünden Bugüne İnsan; Metin ÖZBEK; İmge Kitabevi-2007 (Alıntı içindeki bazı cümlelerin altı çizilmek suretiyle vurgulanması tez yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir)

Kritik noktalar farkındalık ve kültürün mekân oluşumuna dahlidir. İster yapılmış olsun ister doğada hazır bulunsun, bir hacmin barınak değil ama ev sayılması, kullanıcı grup arasındaki iletişimin sürüden topluluk evresine geçiş gelişkinliğini yansıtmasını şart koşar. İnsanda topluluk evresi ise, iletişimde dilin başa geçmesiyle başlar. Bu aynı zamanda uzmanlaşma ve işbölümünün (ev ekonomisinin), yanı sıra da görenek ve ritüelin (kültürün), belli derecede geliştiğinin işaretidir. Dolayısıyla hacim içi düzenlemeler, insanın kültürel varoluşu temelinde ve uzmanlaşmaların doğurduğu ayrımlara ait farkındalıklar doğrultusunda gerçekleştirildiğinde ancak, mekân ‘ev’ ismini almaktadır.

Öyleyse Homo Erectus’un yerleştiği mağara olmasa dahi, Blombos (Güney Afrika), Altamira (İspanya) ya da Lascaux (Fransa) mağaraları birer ev sayılabilir. Benzer şekilde Terra Amata yapıları insanlık tarihinde keşfedilmiş en eski mimarlık ürünleri ve birer barınaktır. Lakin ev olarak kabul edilmesi gereken kulübe ve çadırlar Lepenski Vir (Sırbistan), Dolni Vestonice (Çek cumhuriyeti) vb. arkeolojik kazı alanlarında gün yüzüne çıkarılanlardır.

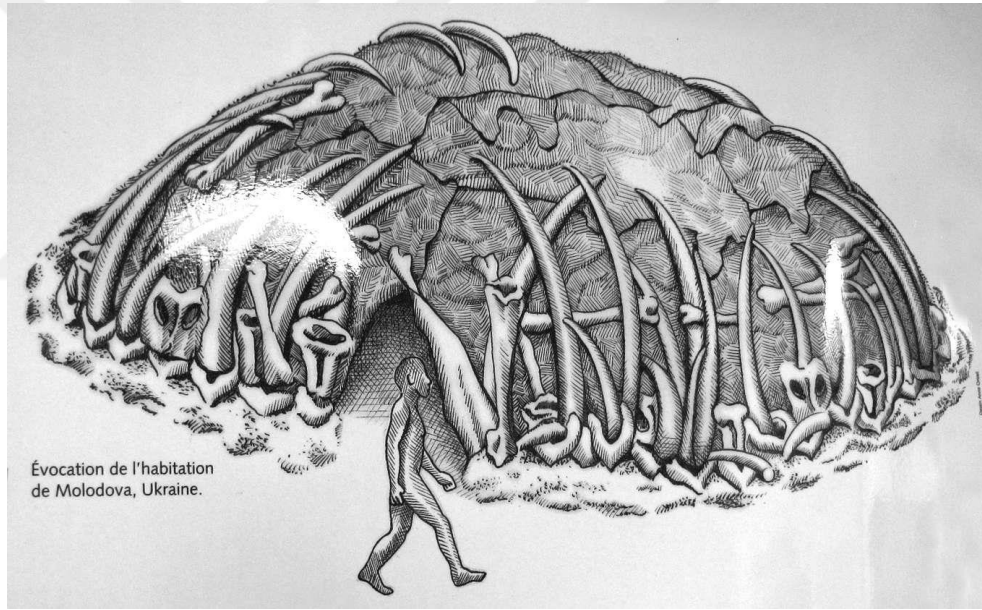
Kaynak: www.nkfu.com/tas-devrinde-insanlar-nasil-yasardi/

Şekil 2.2 Terra Amata (Nice / Fransa): Bilinen ilk barakaların Homo Erectus ya da Homo Heidelbergensis tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. (GÖ. 400-300 binyıl)

Buradan hareketle, konutun oluşumunun insanlık tarihi bağlamında değerlendirilmesi kültürün inşası ve evriminden alınacak referanslarla yapılabilir: Evin temelleri insan soyunun ataları avcı-toplayıcı geçim ekonomisine geçtiğinde atılmıştır. Duvarlar, ateşin kontrol altına alınması, erkeklerin avcılık ve savunmada kadınlarınsa toplayıcılık ve oba içi işlerde uzmanlaşarak ilk işbölümlerinin gerçekleşmesiyle örtülmüştür. Çatı örtüsü ise

simgeci düşünce ve dilin hayat bulmasıyla örtülmüştür. Modern Sapiensler Afrika'dan göç yoluna çıktıklarında ev malzemeleri artık yanlarında, tasarımı zihinlerindedir. Keza bilinmektedir ki, Neanderthalensis de sapiense yakın değerlerde bir örgütlülüğe, kültür seviyesine, bilgiye ve tasarlama yetisine sahiptir. Sapiens türü Avrupa'ya ulaşmadan önce Neanderthallerin yaptıkları süs eşyaları arkeolojik kazılarda keşfedilmiş, mamutların kemik ve postlarından kurdukları çadırların izleri bulunmuş, ölüleri için defin töreni düzenledikleri, özellikle Shanidar mağarası (Irak) gibi kazı alanlarında belgelenmiştir.

Neanderthallerin Homo Sapiens Sapiensele nasıl bir etkileşime girdikleri ve bu etkileşimin evin oluşum sürecine neler kattığı henüz bilinmeyen, araştırılmayı bekleyen bir konu olarak durmaktadır.

Kaynak: www.donsmaps.com/mousterianothers.html (Don Hitchcock)

Şekil 2.3 Neanderthal Evi.(Molodova-I / Ukrayna) : Mousterian Alet Endüstrisi ve kültürünü taşıyan topluluklar tarafından Mamut kemikleri kullanılarak yapılmıştır. (GÖ yakl. 30 binyıl)

2.4 Bölüm Sonucu

Yeryüzünü kaplayan hayvan türlerinin büyük bir bölümü özellikle üreme dönemlerinde açığa çıkan barınma ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik etkinlikler geliştirmişlerdir. Bu türlerin bir kısmı belirli malzemeleri kullanılarak belirli formlara sahip olan yuvalarını inşa eder; diğer bir grupsa, hazır halde bulunan ağaç oyukları, kaya çatlakları, terk edilmiş eski yuvalar vb. mekânlardan

yararlanır. Hazır mekânlardan yararlananların tutumları arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin kuşlar yerleştikleri bir kovuğu çalı parçalarıyla düzenlerken ayılar, içine girdikleri mağarayı öylece benimseyebilmektedir. Bu yönüyle ele alınışında sadece hayvan türlerine değil, doğanın kendisine de mekân yapıcısı vasfı atfedilebilir. Mimarlık böylece ‘mekân meydana getirme eylemi’ şekline özetlenebilecek en geniş çerçeveli tarifine kavuşur.

İnsan da uzak atası Hominidlerden itibaren geçen milyonlarca yıl boyunca barınma ihtiyacını, aynı gereksinim içindeki diğer canlılardan farksız bir çabayla gidermeye çalışmıştır. Olanak bulduğu ölçüde doğadaki mevcut mekânları kullanmış, olanağı bulunmadığıdaysa basit işçilikle yel seti tarzındaki korunakları meydana getirmiştir. Bu süre zarfında kullandığı mekânlarda işleve yönelik birtakım düzenlemeler gerçekleştirmesi ihtimal dahilindedir. Ne var ki gerçekleştirdiği düzenlemeler belirli bir bilinç düzeyi ve anlamlandımadan ziyade içgüdüsel hareketlere dayanmış olmalıdır. Çünkü zihinsel amaçlılık seviyesi, insan topluluklarında sosyokültürel örgütlülüğe sahip bir toplumsal yapıyı sağlayacak boyuta en erken tahminle günümüzden 200 binyıl önce erişebilmiştir. Amaçlılık seviyesinin yükselişinde yol açan başlıca faktörleri sıralamak gerekirse şu üç madde öne çıkar:

a) Ormanların seyrelmesi sonucunda Hominidler dikilerek yürüme yetisini edinmiş, serbest kalan elleri beden ve beyin tarafından özel kavrama biçimleri edinecek yönde zorlanmıştır. Nihayetinde başparmağın geriye çekilmesi sayesinde alet kullanmaktan alet yapabilmeye geçişin önkoşulu olan çift taraflı kavrama sağlanmıştır.

b) Konuşma yetisi, ağız yapısında bazı fiziksel değişikliklerin gerçekleşmesini gerektiren bir olgudur. Damak boşluğunun kubbemsi bir form kazanması ve larinksin ses donanım bölgesinin altına çekilmesi bu yöndeki başlıca anatomik değişimlerdir.

c) Ateşin denetim altında alınmasının besin tüketimini kolaylaştırmak ve yırtıcı hayvanlar karşısında koruma sağlamak haricinde önemli bir faydası daha olmuştur. İnsanlar, içinde ateş yaktıkları ocağın etrafında toplaşarak yeni bir sosyalleşme tarzı geliştirmişlerdir. Bu tarz öylesine etkilidir ki, insanın

konuşma yetisini doğuran fiziksel değişiklikler doğrultusunda bedenini zorlanmasını içerdği, bilim insanlarının ortaklaştığı bir husustur.

Alet yapabilme becerisi ve dile dayalı iletişim, düşünsel yapının oluşumunda devrim niteliğinde bir sıçramaya tekabül eder. Tablo 2.3’de belirtilen dönemler arasındaki en net ayrım çizgisini sunan Alt Paleolitik’ten Orta Paleolitiğe geçiş, bu sıçramanın gerçekleştiği evredir. Orta Paleolitik’te İnsan, artık tasarlayabilen ve yorumlayandır. Geçim ekonomisi ekseninde evreni kavramaya çabalayacak ve aynı eksenle ona anlam yükleyecektir. Ayrıca üyesi olduğu topluluğa da anlamlandırmalarından hareketle örgütsel form verecektir. Kısaca düşünsel yapının gelişkin bir seviyeye ulaşmasıyla insan, sürüden topluluğa, güdüsel varlık aşamasında kültürel varlık aşamasına Orta Paleolitik’te terfi edecektir.

Tablo 2.3 Tarih Öncesi Çağlarda ekonomik, Düşünsel, Sosyal Yapı ve Mimarlık

<i>DÖNEM</i>	<i>GEÇİM EKONOMİSİ</i>	<i>SOSYAL YAPI</i>	<i>KÜLTÜREL YAPI</i>		<i>MİMARİ TİP</i>
			<i>TÜR</i>	<i>NİTELİK</i>	
<i>ALT PALEOLİTİK</i>	Leşçil/ Avcı-Toplayıcı	Sürü	-Yok-	-Yok-	Hazır Kullanım Basit Barınak
<i>ORTA PALEOLİTİK</i>	Gezgin Avcı-Toplayıcı	Eşitlikçi Topluluk (Bölüşürücü)	Simgeci Düşünce Basit Analoji	Tümevarım (İnanç Sist.)	Hazır Kullanım, Basit Barınak
<i>ÜST PALEOLİTİK</i>	Gezgin Uzman Avcı-Toplayıcı	Eşitlikçi Topluluk (Bölüşürücü)	Simgeci Düşünce Sihirsel Düşünüş	Tümevarım (İnanç Sist.)	Hazır Kullanım, B. Barınak, Çadır (Oval Şema)
<i>EPI-PALEOLİTİK/MEZOLİTİK</i>	Gz.Uz.Avcı-Tp. Yerleşik Avcı- Toplayıcı	Eşitlikçi Karma T. (Bölüşürücü- Biriktirici)	Simgeci Düşünce Sihirsel Düşünüş	Tümevarım (İnanç Sist.)	H. Kullanım, B. Barınak, Çadır, taş/kerpiç yapı (Oval Şema)
<i>NEOLİTİK</i>	Gz.Uz. Avcı-Tp. Yerleşik Çiftçi Göçebe Çoban	Eşitlikçi Karma T. (Bölüşürücü- Biriktirici)	Simgeci Düşünce Çift Yönlü Analoji	Tümevarım/ Tümdgln. (Karma İnanç Sist.)	Konut, Kamusal Yapı, Baraka, Çadır, Ziyaret Kültü (şema)
<i>KALKOLİTİK</i>	Yerleşik Çiftçi Göçebe Çoban	Eşitsizlikçi Biriktirme veFetih	Dinsel Düşünce Kabul ve Biat	Tümdgln. Din Sistemi	Konut, Kamusal Yapı, Baraka, Çadır

Doğaldır ki insanın sosyokültürel bir toplum yarattığı haline gelmesi pek çok şeyde olduğu gibi mimarlık yönünden de diğer canlılardan ayrışmasının sebebidir. Kültürel edimde insan mekânları salt barınma amacıyla değil, onlara maddi/manevi anlamlar katarak, bir nevi canlılaştırarak inşa etmekte ve düzenlemektedir. Ritüel ise anlamlandırmanın ilk ve en önemli aracıdır.

3. BÖLÜM

PALEOLİTİK ÇAĞ

İLKEL BÖLÜŞME KÜLTÜRÜNDE RİTÜEL VE MİMARLIK

3.1 Geçim Ekonomisi- Düşünsel Yapı- Mimarlık Üçgeni

Düşünsel yapıların bir önceki bölümde sunulan ortak nitelikleri, ilk bakışta fark edilmesi zor özel konumlarını da görünür hale getirmektedir. ‘Düş-ün’ fiil kökünden türetilmiş kelimelerin anlamları, ‘kesintisiz’ ya da ‘anbean’ tarzlı çağrışımlardan ziyade ‘ara sıra’, ‘yeri geldikçe’ tarzındaki çağrışımlara sahiptir. Hâlbuki bir düşünsel yapıdan bahsediliyorsa eğer, yaşamı anbean saran, kesintisiz bir süreçten bahsediliyor demektir. Çünkü maneviyat dünyasından tekniğin kullanımına, bilgi birikimden öğrenmenin biçimine her şey, düşünce ve davranışın birleşerek tekleştiği bir varoluş içinde gerçekleşmektedir.

Tez kapsamında bu önermenin karşılığı, kullanılan malzemelerden inşa tekniklerine kadar mekân örgülerinde bütün kademelerin toplulukça benimsenen düşünüş yordamı uyarınca işlendiğidir. Ritüeller, mitler, görenekler... Başka bir deyişle korkularla baş etmeyi, umutları canlı tutmayı ve/veya güvende hissedışı sağlayan tüm manevi/ kültürel araçlar... Hepsi, yaratılan mekânın (somutun) hücrelerine dek sirayet eder; Böylelikle düşünüş ve davranış formlarının ayrılmazlığı, temelinden çatısına doğru, binanın inşasına yönelik her adımda bir kez daha onanır.

Sonuç olarak denilebilir ki, genelde mimari ürüne, özelde konuta katılan maneviyatı* kavrayabilmek, topluluğun ilgili çağdaki algılarından kurulu anlamlandırmalar sistemini ve bu sistemin geçim ekonomisi strüktürüne nasıl bağlandığını kavramakla mümkün hale gelmektedir. Tez araştırmasının kapsamı prehistorya mimarlığı olduğuna göre, sıradaki soru da kendiliğinden belirlemektedir: Tarih öncesindeki geçim ekonomileri ve düşünce yordamlarının ayırıcı nitelikleri nelerdir?

Sorunun doğru cevaplanabilmesi açısından öncelikle, yazısız geçen tarihsel kesit içinde yer alan topluluklarda iki farklı sosyoekonomik örgütlenme tipinin

* Tezin ilerleyen bölümlerinde ‘konuta katılan maneviyat’ olgusu, “mekânın ruhu” ismiyle belirtilecektir.

vücut bulduğu ifade edilmelidir. Bunlardan ilki kültürün inşasının tamamlandığı, tahminen 100 bin yıl öncesinden bugüne varlığını sürdüren avcı-toplayıcı geçim düzeni ve simgeci/sihirsel düşünüş tarzında karşılığını bulmuştur. Bir adlandırma yapılacak olursa, bölüşüm kültürüne dayalı örgütlenme denilebilir. İkinci tip, Neolitik çağa geçişle varlık kazanmıştır. Tarımsal üretim ve dinsel düşünüş tarzının değişik biçimleri altında yine günümüze ulaşmıştır. Genel planda, biriktirme kültürüne dayalı örgütlenme ismiyle ifade edilebilir. Ayrıca, özellikle göçebe çoban topluluklarında karşımıza çıkan ve asal iki tipin melezleşmiş hali kabul edilebilecek örgütlenme formu, üçüncü bir kategori olarak sayılabilir.

Bu gruplandırmanın ardından artık, her bir tipin nitelik ve dinamiklerini irdeleme aşamasına geçmek mümkündür. Tarihin seyrinde neden-sonuç sürekliliğinin etkin olduğu göz önüne alındığında, irdelemenin ilk sırasını avcı-toplayıcılara vermek gerekliliği kendiliğinden açığa çıkacaktır. Sonradan meydana gelen, öncelinin hem izlerini taşıdığı hem de reddini içerdiğinden dolayı izahta da arkada bulunmalıdır.

3.2 Avcı- Toplayıcı Toplulukların Karakteristik Özellikleri

3.2.1 Dünyadaki Yerleri

Öncesine yönelik leş yiyicilik tartışmaları sonlanmamış olsa dahi, avcı-toplayıcı yaşam alışkanlığının modern Sapiens'te baskın tarz olduğu kesindir. Bu alışkanlık, tarımsal üretim tekniklerinin icat edildiği Neolitik döneme değin insanlığın yegâne geçim düzenini temsil eder. Neolitikliği takip eden bin yıllar boyunca da pek çok kavim tarafından sürdürülmüş, coğrafi yaygınlığını tarımcı ve/veya 'haraççı toplumlar'^{**} derecesinde korumuştur.

^{**} Haraççı toplum terimi "Avrupamerkezcilik" adlı kitabında Samir Amin tarafından detaylıca işlenmiştir. Özetle kapitalist ekonomi politiğin başat hal almasından önce gelen, devlet düzeyindeki tüm örgütlenmelere verilen ortak isim olduğu söylenebilir. Samir Amin'in cümleleriyle aktaracak olursak: "Bu nitel dönüğe daha baştan parmak basmak istediğimiz için de, kapitalizm öncesi tüm sistemleri tek bir adla nitelendirmeyi zorunlu bulduk ve iktisadi sömürünün berraklığını özellikle vurgulayan haraçlı (bağımlı) üretim tarzı kavramını çok uygun gördük. Hemen belirtelim ki burada yalnızca kapitalizm öncesi dönemin ilerlemiş toplumlarını, yani sınıfların ve devletin açıkça fark edildiği toplumlara ele alıyoruz; komünsel üretim tarzı diye nitelediğimiz üretim tarzlarıyla belirginleşen ve sınıflar ile devletin açıkça ortaya çıkmadığı daha önceki aşamada yer alan toplumlara dışta bırakıyoruz. (...)"
Avrupamerkezcilik; Samir Amin (1988); Ayrıntı Yayınları-1993; Sf: 35

Her iki geçim formu arasındaki dengeyi bozan gelişme, XVI. yüzyılda kapitalizmin şafağında gerçekleşen keşif yolculukları ve sömürgeleştirme seferleridir. Köleleştirme, inançlarla göreneklerin yasaklanması ve/veya topluluğun sürgün yoluyla dağıtılması gibi baskıcı uygulamalar yoluyla kadim halklar yok oluşturmaya sürüklenmiştir. Yine de farklı coğrafyalarda az sayıda kabile, korudukları yaşam düzenleri içinde, av hayvanlarının izini sürmeye devam etmektedir. Ne var ki ‘Çağdaş İlkeller’ ismiyle anılan bu toplulukların günümüzde devletlerin ‘doğal hayatı koruma alanı’ veya ‘ulusal park’ statüsüne sokarak kısıtladığı, ya da ticari yayılmacılığın yeterli nüfuz erişemediği Kutup altı gibi bölgelerde sıkışıp kaldıkları akılda tutulmalıdır. Üstelik küresel kapitalizmin hegemonyası dışına çıkamadıkları, ticari değeri olan bir nesneye dönüştürülmeye çalışıldıkları, akabinde de toplumsal yapılarının, kimisi dejenerasyon düzeyine varan değişimlere sahne olduğu gerçeği söz konusudur.

Bu anlamda avcı-toplayıcılık, insanlık tarihi açısından ne ‘gelmiş geçmiş’ ekonomik evrelerden biri ne de ‘ilkel’ sıfatıyla nitelenebilecek bir yordam sayılabilir. Tam tersine pek çok bilim insanı tarafından “bizi insan kılan nedir?” sorusunun cevap anahtarlarını barındıran yaşayış kabul edilir. Antropolog Alan Barnard böylesi bir bakışı savunduğunu “ *savıma göre, Neolitik geçiş sırasında bizler, yani avcı toplayıcı olmayanlar, insanlığımızın bir yönünü resmen kaybettik.*”³⁸ cümlesiyle aktarır. Mustafa Cemal’de benzer yaklaşımdadır: “ *İnsan, tarihinin %99’unda derleyicilik ve avcılık yapmıştır. Şimdiye kadar yaşamış olduğu hesap edilen 80 milyar insanın %90’ı derleyicilik ve avcılıkla %6’sı tarımsal üretimle ve ancak geri kalanı sanayi toplumu olarak yaşadı ve yaşamakta. Bu yüzden derleyici-avcı toplumları anlamak, bir bakıma insanı anlamak demektir.*”³⁹

3.2.2 Topluluk Dinamikleri

Avcı-toplayıcı gruplar, hepsi akraba (kandaş) sayılan ve 30-40 kişiyi nadiren geçen nüfuslarıyla bir nevi oba örgütlenmeleridir. Akrabalık ve soy sistemleri değişkendir. “*Aberle’nin Murdock’un Ethnografya atlasından*

³⁸ Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Barnard; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı- 2016; Sf: 53

³⁹ Eşitlikçi Topluluklar; Mustafa Cemal; Belge Yayınları; 1996; Sf: 2

yararlanarak yaptığı çalışmaya göre, Kuzey Amerika'daki toplumların %67'si anayerli, %13'ü dayıyerli, %13'ü babayerli, %8'i ise ikiyerli ya da yeniyerlidir."⁴⁰ Değişkenlik göstermeyen durumlar ise temel toplumsal birimi birey ya da çekirdek ailenin değil, 'geniş aile' olarak adlandırılabilir grubun oluşturduğu ve evliliklerin grup/kabile dışından kişilerle yapılması zorunluluğudur.

Birey burada, " sadece akrabalık ilişkileri aracılığıyla var olabilmektedir. Akrabalık ilişkileriye gruptan gruba olmaktadır. Birey şu ya da bu akrabalık ilişkisine sahip olduğu için şu ya da bu gruba ait değildir. Tam tersine şu ya da bu gruba ait olabildiği için o akrabalık ilişkilerine sahip olmaktadır."⁴¹ Bunun yansımaları birkaç örnekle aktarılabilir:

- " Yakutlar çocuk ya da çocuğum sözcüğünü (muhtemelen çocuk sözcüğü her zaman şahıs zamiriyle birlikte kullanılmaktadır) sadece kendi çocukları için değil, erkek ya da kız kardeşlerinin çocukları için, hatta kendilerinden çok genç olan erkek ya da kız kardeşleri için de kullanmaktadırlar."⁴² Ayrıca karı ya da koca sözcüklerini de bilmezler. Koca yerine erkek anlamına gelen bir kelime telaffuz edilir.

- Melanezyalı bir erkeğin ya da kadının kendi kuşağından olan ve evlenmesinin yasak olduğu tüm karşıt cinsten bireyler onun kardeşi, diğerleri (potansiyel) eşleridir. Bir adamın erkek kardeşleri, o adamın çocuklarının babası; bir kadının kız kardeşleri ise o kadının çocuklarının anasıdır (Bruhl-1927). Çocuk yetiştirme görevine gelince, neredeyse tüm çağdaş ilkelerde, gruba verilmiş bir sorumluluktur.

Kandaşlığa ve kolektif bütünlüğe dayalı bu örgütlenmede, birey çıkarı ile grup çıkarı çelişmemekte, lakin tam da 'ilkel topluluk içi ilişkilerin belkemiğini oluşturan uyuşmanın kendisi, bireyde benlik bilincinin gelişmesini kısıtlamaktadır. Buna rağmen kolektif eylem, bölüşme ve dayanışma gelenekleri, başka bir tabirle ilkel komünal yapının kendisi, hayatta kalma dirençlerini ortaya çıkarmış, varlıklarını binlerce yıl boyunca sürdürmelerini sağlamıştır (Şenel; 2006).

⁴⁰ Eşitlikçi Toplumlar; Mustafa Cemal; Belge Yayınları; 1996; Sf: 287

⁴¹ İkel İnsanda Ruh Anlayışı; Lucien Lévy-BRUHL-1927; Doğubati Yayınları-2006; Sf: 79

⁴² A.g.e; Sf:85

Dayanışma, bölüşüm ve kolektif eylemi bir sözcükte birleştirmek istersek en uygun kelime ‘paylaşım’ olmaktadır. Bu önermeden hareketle avcı-toplayıcılarda toplumsal örgütlenmenin ‘*paylaşım ideolojisi*’ çerçevesinde kurulduğu söylenebilir. Ayrıca paylaşım ideolojisinin kabile içinde tamamen barışçıl ilişkilerin gelişmesi olgusuyla örtüştüğü de belirtilmelidir. Öyle ki Afrika ve Kuzey Amerika kıtalarının tamamında, Asya avcı-toplayıcılarınınsa çoğunda ‘akraba olmayanlar’ diye bir kategori yoktur. İsimdaşlık bile akraba sayılmak için bir gerekçe olabilmektedir (Barnard-2012). Sadece Avustralya’da durum tersinedir; oba dışında yer alan gruplara karşı tavır esnek değildir. Avrupalı kaşiflerle karşılaşana değin Paleolitik döneme eşdeğer bir yaşam formunu taşıdıkları ileri sürülen Avustralya yerlilerine ait bir anekdot, dışarıya karşı sergiledikleri düşmanca sayılabilecek tavrı izah açısından önemlidir: Lucien L. Bruhl’un aktardığı bu anekdotta araştırmacı A.R. Brown, bir yerli rehber eşliğinde kabileleri dolaşmaktadır. Avustralya’da eğer bir kişi ya da grup, yabancısı olduğu bir kabilenin konaklama bölgesine gelmişse, kural uyarınca belirli mesafede durup beklemesi gerekir. Yaşlılardan oluşan bir heyet kamp alanından çıkarak misafirin yanına gelir ve büyük büyük babasının kim olduğundan başlayan sorular sorar. Sorgulama neticesinde kişinin kamp halkına akrabalığı tespit edilip içeri davet edilir. Brown, bu ziyaretlerin birinde tüm çabalara rağmen yerli rehber ile kamp halkı arasında akrabalık bağının saptanamadığını anlatır. Korkuya kapılan rehber, geceyi bu kampta geçirmeyi reddeder. Çünkü, akrabalıkları çıkmadığı için düşman sayılacaklarını düşünmektedir.

Topluluklar bütünüyle yerleşiklikten ziyade çevrimsel denilebilecek bir döngüde yaşar, kendi bölgeleri addettikleri bir alan içinde sezonluk göç hareketleri sergilerler. Lakin hareketleri salt mevsimlere göre ve besinlerin coğrafi dağılımı çizgisinde değildir. Başka faktörlere, örneğin yağış miktarlarına da bağlıdır; Yağış oranı düştükçe kat edilen coğrafi alan genişler.

Böylesi bir toplumsal düzende doğaldır ki hareket kabiliyetini kısıtlayan etmenleri gözetilmek zorundadır. Avcı-toplayıcılar açısından bunun karşılığı, doğum kontrolüdür. Kucakta en fazla tek çocuk taşınabildiği hesaba katıldığında, kardeşlerden birinin bağımsız yürüme yeteneğini kazanmadan diğerinin doğurulmayacağı öngörülebilir. Bu da bebek ölümü vakası

yaşanmadığı takdirde çocuk yetiştirme girişimlerinin dört yıllık periyotlarla⁴³ yinelenildiği ve nüfus darboğazına girme risklerinin yüksek olduğu anlamlarına gelir (Diamond J; 1997).

Geçimlerinin doğadaki kaynakların bolluk durumuna bağlı oluşu, esnek bir örgütlülük ve yüksek uyarlanma becerisini doğurmuştur. Bu aynı zamanda toplumsal yaratıcılığı da arttıran bir olgudur. Öyle ki Güney Afrika San kabilesi bireyleri yaşadıkları coğrafyada bütün hayvan ve bitki türlerini, hangi bitkinin ne çeşit bir yararı ya da zararı olduğunu, mevsimini, konumunu, nasıl kullanılacağını bilir. Onların tarımcı-çoban komşuları ise bu hususta çok daha geri düzeydedir (Barnard; 2012). Meksika'nın yerli halklarının mide hastalıklarının tedavisinde kullandıkları bir bitkinin Avrupalı tüccarlar tarafından Filipinler'de ekilmesi olayı, özel önemde bir örnektir. Asya'nın toplayıcı kabileleri kısa zaman içinde bu bitkiyi benimsemiş ve kendi kültürlerine ulamışlardır. Ancak daha önemlisi, bu ulamanın Meksika'daki usullere çok yakın bir kullanım yöntemi geliştirilerek yapılmasıdır.⁴⁴

Uyarlanma becerilerine rağmen durağan bir topluluk yapısındadırlar. Binlerce yıllık tarihleri, dışarıdan bir etki gelmedikçe, sosyoekonomik düzenlerinde herhangi bir değişimin gerçekleşmediğini ispatlar niteliktedir. Bunun sebebi, toplumsal artının üretilmemesinden ötürü uzmanlaşmanın gelişim göstermemesidir. Çünkü topluluğun hiçbir üyesi gereksiniminden fazlasını sağlamak yönünde kendini zorlamaz. Böylece ortaya az miktarda zorunlu çalışma ve bolca serbest zaman çıkar.

Avcı- toplayıcılar serbest zamanlarını genellikle çocukların yetiştirilmesi ve armağan imalatı gibi toplumsal bağları güçlendirmeye yarayan aktivitelere harcarlar. Armağan verip almak, sosyal ilişkilerin merkezini tutmasıyla ayrı bir önem arz eder. Bu noktada özellikle belirtmek gerekir ki 'ilkel toplulukta' armağan, modern dünyada taşıdığı ve bir nesnenin bedel talebi olmaksızın, gönülden sunulması şeklinde açıklanabilecek anlamının dışında bir içeriğe sahiptir. Avcı-toplayıcıların düşünsel yapılarının ele alınacağı bölümde de görüleceği gibi, 'ilkel toplulukta' canlı-cansız varlık ayrımı yoktur. Her nesne

⁴³ Lucien Lévy Bruhl bu periyodu üç yıl olarak tespit etmiştir.

⁴⁴ Bu örnekle ilgili detaylı açıklama için Bkz. "Yabancı Düşünce; Claude Lévy-Strauss-1962; YKY yayınları; 8. Baskı-2018; Sf:41"

ait olduğu türün gizemli, ruhsal gücünü bünyesinde barındırır. Deniz kabuğundan bir boncuk yapıldığında denizin ve taşın simgelediği doğal güçler boncukta töz halinde mevcut kalırlar. Armağan verme eylemi, tözden güce güç katmasını dilemenin ritüel hali olmaktadır. Sıkça tekrarlanması bundan ileri gelir. Öyle ki armağan alan, kendisini, ya anında ya da kısa süre zarfında benzer bir jestle karşılık vermek zorunda hisseder.

3.2.3 Ekonomik Yapılanmaları

Avcı-toplayıcı ekonomisi, üretmek yerine doğada hazır halde bulunan kaynakların ele geçirilmesine dayandığı için, bazı bilim insanları tarafından ana karakteri, ‘asalak’ sıfatıyla betimlenmiştir (Childe, Şenel, Çambel vd.).⁴⁵ Ancak yine de tüketim miktarının çoğunlukla kaynakların kendilerini yenileme hızlarının altında kalmasından ötürü, kendiliğinden gelişmiş bir doğa uyumunun var olduğundan söz edilebilir. Bunda toplulukların az sayıda bireyden oluşması, nüfus artışının yokluk derecesindeki düşüklüğü ve insanların olumsuz doğa koşullarından kurtulabilmesini sağlayacak asgari donanımdan yoksunlukları, başlıca faktörlerdir.

Geçim ekonomisi tüm faaliyetlerin ortaklaşa yürütülmesinden başlayarak, kadınların giderek toplayıcılık ve kamp içi işlerin organizasyonunda, erkeklerin ise av, alet yapımı ve obanın savunulması uğraşlarında uzmanlaşmalarına doğru gelişmiştir. Bu uzmanlaşmalar, iş bölümünde yeni dinamikler yaratıp derinleşecek, tarımcı ilk uygarlıklar zamanına gelindiğinde artı ürün üretimine geçişle birlikte sınıfsal ayrışmalar düzeyine varacaktır. Lakin avcı-toplayıcı geçiminde herhangi bir artı ürün söz konusu olamadığı için, iş bölümü farklılaşmaları ne grup üyeleri arasında yabancılaşmalara, ne sınıfsal bölünmeye, ne de eşitsizlikçi bir toplum düzenine yol açmıştır. İklimin ve coğrafyanın sunduğu avantajlar sonucunda yerleşik yaşama adapte olmuş, bahçecilik düzeyinde tarımsal üretime geçmiş çağdaş ilkelerde dahi durum değişmemiştir. Amazon ve Okyanusya yerlilerinin dâhil olduğu bu grup

⁴⁵ Aktaran A. Şenel; İlkel Topluluktan Uygar Topluma; Bilim ve Sanat Yay; V. Basım-1997; Sf: 113/ Dipnot:32

açısından dikkat çeken husus, yetiştirdikleri bitkilerin çoğunun mitoloji ve ritüellerinde de önemli yer kazanmasıdır (Descola-2006).⁴⁶

Öyleyse avcı-toplayıcı düzenin ekonomik altyapısıyla ilgili olarak, kolektif aksiyon/ kolektif bölüşüm pratiğinin ana dinamik olduğu ifade edilebilir. Avlanan hayvan, toplanan meyve, ekilen yemiş, kamp alanında ortaklaşa tüketilir. Bunun sonucunda iş bölümünün ayrıştırıcı etkisi, kabile üyeleri arasındaki bizlik duygusunun önüne geçemez.

3.2.4 Mülkiyet ve Yönetim Anlayışları

Paleolitik çağın avcı-toplayıcılarında topluluk, yöneten/ yönetilen farklılaşmasına henüz uğramadığı için, bir yönetim kademesinden bahsetmek zordur. Bunun yerine yürütücü bir kademedden bahsedilebilir. –ki o kademe de grubun ya da obanın kendisidir.- “ ... *Neyin (işbirliğiyle) yapılması gerektiğine karar verip onu buyuranlar ile buyrukları yerine getirmek üzere işleri yapanlar gibi bir ayrışma, bir farklılaşma yoktu. İşler birlikte kararlaştırılıyor, birlikte yürütülüyordu. (...) Neyin, ne zaman, kimlerce yapılacağı önceden, kesin olarak belirlenmişti. Yapılacak şeylerle yapılamayacak şeyler, bir ilkel topluluğun insan-insan, insan-doğa ilişkilerinde kuşaklar boyu deneyiminden süzülüp çıkartılarak geleneklere bağlanmıştı. Bu bakımdan ilkel topluluğu kişilerin değil, geleneklerin yönettiği söylenebilir. Daha doğrusu ilkel topluluğun geleneklerle yürütüldüğü söylenmelidir.* ”⁴⁷ O halde geleneklerin esnetilemez doğalarından hareketle ilkel avcı-toplayıcıların katı toplumsal düzenler oluşturdukları iddia edilebilir.

Çağdaş ilkelerde de durum pek farklı değildir. Avda ve çatışmalarda yiğitlik gösterenlerin, yılların tecrübelerini yüklenmiş yaşlıların ya da şamanlar, sağaltıcılar gibi özel saygınlıktaki şahısların özellikle karar mekanizmalarında güçlü etkileri bulunmakla birlikte, erkin tek elde toplanmasına dayalı bir şeflik anlayışı genel düzeyde yoktur. Kararlar görüş birliğiyle alınır ve toprak sahibi birimlere aidiyet duyulur. Lakin burada toprak

⁴⁶ Konuyu anlattığı eserinde kullandığı şu cümle de çarpıcıdır: “ ... *bahçe yaşamlarının tartışmasız sahibeleri olan kadınların agronomi bilgilerinin gelişmişliğini de anmak gerekir bu bağlamda.*” // Doğa ve Kültürün Ötesinde; Philippe Descola-2005; İst. Bilgi Üniv. Yayınları- 2013; Sf: 40

⁴⁷ Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; A. Şenel; İmge Yayınevi-II. Baskı-2009; Sf: 141-142

sahibi birim, şahıslar ya da tek başlarına aile grupları değildir. “(...) *Bu birimler, takım olabilir ya da etnografya yazınına göre “sürü” olarak tanımlanır (özellikle de Avustralya Yerlilerine atfen), fakat çoğunlukla, toprak sahibi birim akrabalık, dil ve en önemlisi bizzat toprak ortaklığı bağları üzerinden ilişkili takımların bir yığındır. Toplum ve toprak sahibi birim aynı şey olabilir.*”⁴⁸ Dolayısıyla grubun tüm üyeleri eşdeğer biçimde egemen ve hür, toprak ise kutsaldır. Bu sistemde toprağın kutsallaştırılması, metalaşmasını önler. Kaldı ki belirli bir bölgeyi sahiplenmek, zaten onu kendi malı kılmak anlamına gelmemektedir. Durum böyle olunca da avcı-toplayıcıların eşitlikçi toplumsal yapıları, ekseriyetle Marksist düşüncenin savunucuları tarafından ve haklı bir şekilde, ‘ilkel komünal düzen’ tabiriyle vurgulanmıştır.

Çağdaş ilkelerin günümüzde karma bir ekonomiye geçmiş olsalar bile yaşam yordamlarını ve göreneklerini belirli ölçülerde korumayı başarmaları, ancak eşitlikçi toplum değerlerine verdikleri yüksek değerle açıklanabilir. Yoksa modern kapitalizmin yayılmacı baskısına bunca zaman direnemezlerdi.

3.2.5 Düşünsel Yapıları

Tablo 3.1 Kültürel evrim sürecinde düşünsel yapılar dizini

YORDAM	ALT KATEGORİ	DÖNEM	NİTELİK
SİMGEÇİ DÜŞÜNÜŞ YORDAMI	İlk avcı-toplayıcılar ve Basit Analoji	Bilinmiyor // GÖ 80-100 Binyıl	Tümevarımcı (Eklektik / Yaptakçı)
	Gelişkin Analoji	Geçiş evresi	
	Uzman Avcı-toplayıcılar ve ‘Sihirsel Düşünce’	GÖ 70-80 Binyıl // Günümüze Değın	
DİNSEL DÜŞÜNÜŞ YORDAMI	Yerleşik Tarım Toplumu Dinselliği	GÖ 10-12 Binyıl // Günümüze Değın	Tümdengelimci
	Göçebe Çoban Toplumu Dinselliği	GÖ 4-6 Binyıl // Günümüze Değın	
BİLİMSEL DÜŞÜNÜŞ YORDAMI	Manifaktür ve Buharlı Sanayi Devri	XVI.- XVII. Yüzyıl // Günümüze Değın	Tümevarımcı (Düalist)
	Atom Enerjisi Devri	XX. yy İkinci Yarısı // Günümüze Değın	Varlığın ikiliğine dayalı (Bkz. Kuantum)

⁴⁸ Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Barnard; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı- 2016; Sf: 24

Hatırlanacağı üzere modern insanın atalarında kültürel yapının oluşum safhalarına, tezin ikinci bölümünde değinilmişti. Simgesel düşünüş yordamının gelişmesi ve ardından dilin mitleri üretip kuşaktan kuşağa taşıyabilecek seviyeye ulaşması neticesinde, kültürel yapının konstrüksiyonunun genel hatlarıyla tamamlandığı, yine aynı paragraflarda aktarılmıştı. Dilin kazandığı gelişkinlik sayesinde tarihsel süreçte niteliksel bir değişikliğin yolu açılmıştır: Süreç, artık kültürün inşası yönünde değil, evrimsel gelişimi doğrultusunda akmakta, üstelik kültürel evrim, biyolojik evrimin hızını kat be kat aşan bir ivme kazanmaktadır. Yukarıda Tablo 3.1’de bu gelişmenin başlıca dönemeçleri şematik hale getirilerek tanımlanmıştır.

Tabloda uzman avcı-toplayıcı gruplarıyla ilgili olarak iki vasfın ön plana çıktığı görülmektedir: Birincisi simgeci düşünüş kategorileri arasında en üst evreyi yansıtan ‘sihirselsel düşünüş’ formuna sahip olduklarıdır. İkincisi ise simgeci/ Sihirselsel düşünüşün eklektik ve (Claude Lèvy-Strauss’ın ifadesiyle) yaptakçı*** bir karakterinin bulunduğuudur.

‘Sihirselsel düşünüş’ adlandırması antropolog Alâeddin Şenel’in eserlerinde sıkça geçer. Şenel, yaptığı tercihle Malinowski ve Frazer’in ilkel insanın düşünüşünün sihirselsel olduğu yönündeki görüşlerine katıldığını açıklar. Ayrıca bu düşünüş yordamının önkoşulunu asalak geçim ekonomisinde bulunduğunu da açıklamalarında belirtir: “ *Öyle anlaşılıyor ki insanlar doğa ile üretim ilişkilerine girişene dek doğada bir gezgin gibi dolaşmış, olayların nedenlerini kavrayamamış, kendilerince nedenler yakıştırarak göçüp gitmişlerdir. Bu koşullar içinde çağrışımçı, benzetmeci, simgeci, sınıflandırıcı ve olaylar arasında gelişigüzel neden-sonuç bağlantıları kuran bir düşünüş biçimi [Strauss’un yaptakçılık dediği durum] yavaş yavaş belirmeye başlayacaktır. Bu düşünüş biçimine ‘sihirselsel düşünüş’ denir. (...) Nesnel olarak benzerliklere ve farklılıklara, öznel olarak da insanın gereksinimlerine, duygularına, isteklerine dayanır.*”⁴⁹

*** Levy-Strauss’un La Pensée Sauvage (Yaban Düşünce) adlı eserinde Kullandığı ‘Bricolage’ kelimesi Türkçeye ‘yaptakçılık’ şeklinde çevrilmiştir. Çeviriyi gerçekleştiren Tahsin Yücel kelimenin anlamıyla ilgili şu açıklamada bulunur: “Levy-Strauss sözcüğü düşünsel alana taşıyor, eldeki verilere uydurularak yaklaştırma bir yöntemle gerçekleştirilen bir işlem, daha açık bir deyişle, kuramsal kurallara uymadan geliştirilen bir düşünsel çalışma anlamında kullanıyordu.” (kaynak: Gün Ne günü; T. Yücel. Can Yayınları-2010)

⁴⁹ İlkel Topluluktan Uygur Topluma; A. Şenel; Bilim ve Sanat Yay; V. Basım-1997; Sf: 99-100

Ne var ki bu tanımlamada birkaç önemli eksiklik söz konusudur. Öncelikle ilkel insanın karşılaştığı olaylara yönelik çözümlerinin hiçbirini doğadan kopuk kurgulamadığını, aksine dolaylı ya da direkt şekilde doğayla ilintili neden ve simgelere bağladığını vurgulamak gerekir. İlkel insan açısından evrendeki varlıklar ve onların kendi zihninde beliren imajları, nesneyle aynadaki görünümü gibidir. Görünümü değiştirecek yegâne şey, ancak nesnenin değişmesi olabilir. Bu anlamda avcı-toplayıcının zihni, olayları kavrayışta ve izahta, yaşamını sürdürdüğü doğadan özgürleşip ondan bağımsız bir nedenselliğe varamaz. Bizlere metafizik gelen açıklamalarında dahi hal böyledir; Soyutlama yetileri, fizikötesi objeleri yine salt doğa içinden ve benzerlikler üzerinden çıkartarak var edebilecek düzeydedir. Bundan dolayı *'insanların üretim ilişkilerine girişene dek olayların nedenlerine dair yakıştırdıkları kendince nedenler'* aslında bütünüyle kendince değildir. Keza Şenel'de tanımında flu bıraktığı bu kısma konuyu işlediği paragraflarda yer vererek netleştirir.

Bir diğer eksiklik, kavrayışlarımızı şartlandıran dürtülerle ilgilidir. –ki onların başında hayatta kalma arzusu gelir.- Kişi, elbet bir gün öleceğinin farkındadır. Fakat tüm varlıklarıyla kozmosun, onun bir parçası konumundaki insan soyunun ve en küçük ölçekte obasının geçmişten geleceğe yaşar kaldığını da fark etmektedir. Avladığı kuş, kuşların sayısında ve yaşam gücünde bir azalmaya neden olmamaktadır. Bu kavrayış ekseninde bir tanımlama ve sınıflama metodu olarak simgeleme eylemine yönelir; çünkü simgeler bir yönüyle varoluşun sonsuzluğunu anlatırlar. Böylece bir yandan, Claude Lévi-Strauss'un tabiriyle 'yaban düşüncüyü kendi içinde tutarlı ve doğayı kültüre dönüştürmede son derece başarılı' bir sisteme kavuşturur; diğer yandansa sihirsel düşünüş yordamının totemcilik gelişkinliğine varacağı yolu adım adım döşer. Sonuçta da hayatta kalma isteğinin cevaplarını yaşamın her anında sistematik bir bütünlük içinde üreten bir mekanizmayı yaratmış olur.

Üretilen tüm cevaplar arasında sihir, eylem vasfı taşıyanların en önemlisidir. Doğanın gücü karşısında edilgen ve çaresiz durumda bulunan insanın etken konuma yükselme girişimidir. *"İlkel topluluğun insanı, nedenlerini kavrayamadığı olaylara, onları (yordamlama dışında) etkileyip olacıklara yön verebilecek derecede egemen değildir. O zaman; nesnelere"*

dünyasında düzene sokamadığı şeylere, düşler dünyasında, giderek düşünceler (simgeler) dünyasında bir düzen verip onları orada etkilemeye çalışacaktır. (...) Sihir işlemi de sonuçta, nesnelere kendilerini etkileme gücünün ve olanağının bulunmadığı durumlarda, onların simgelerini etkilemek değil midir?”⁵⁰

Şüphesiz ki cansız varlıkları etkilemek mümkün değildir. Ama ilkel benlik evreni canlı-cansız, yabancı-evcil ya da kendi alanında-alanı dışında gibi ayrımlar üzerinden kavramaz; her nesneyi canlı ve kozmik bütünün bir parçası şeklinde görür. Kozmosta yer tutan her şeyi kendisi için olumlu ve/veya olumsuz nitelikte gizemli bir güç (ya da ruhsal töz) taşıyan birer canlı varlık addetmek, aynı zamanda onları birer özne kabul etmektir. İlkel insan çevresini saran bunca öznenin yalnızca bedeninin sahip olduğu rastlantısal biçim aracılığıyla ayrıldığına inanır (Thurn; 1883). Bu nedenle her bir varlıktaki gücün karakterini ve/veya yönelimini öğrenebilmesi hayati önemdedir. *“Bize ne kadar tuhaf görünürse görünsün onun amacı bu öz, güç, mana, imunu ya da adına her ne denilecekse bu şeyin dost ya da düşmanca olarak değerlendirdiği konumlarını belirleyebilmektir. Çünkü kendini her an tehdit ettiğini düşündüğü tehlikelere karşı koruması gerektiğinden, bu korku onun varlıklar ve nesnelere karşı olan tavrında belirleyici bir rol oynamaktadır.”⁵¹*

Öyleyse yaşar kalabilmek için yapabileceği tek şey bütünden uzaklaşmamak, dost güçlerle dayanışmak, karşıt güçleri ise en azından sakin tutmak olacaktır. Büyü, bunun yalnızca bir aracıdır; varlıkta cisimleşen güce müdahale etme, hoş görünme, uzlaşma ve belki de buyurma çabasıdır. Başka bir deyişle, varlıkların gücünü yansıtan öze ilişkiye geçmek, iletişim kurmak için başvurulmuş bir yoldur. Yolun kendisi diğer nitelikleri bir yana, doğaya karşı buyurganlığa varabilen bir müdahale anlayışını barındırdığından ötürü din ya da dinsel sistemler kategorisinde değerlendirilemez. Doğru tutum, ilkel eşitlikçi toplulukların totemicilik, şamanizm vb. adlar altında tanımlanan düşünsel yapılarını, merkezinde büyüün bulunduğu birer inanç sistemi olarak ele almaktır.

⁵⁰ Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; A. Şenel; İmge Yayınevi-2. Baskı-2009; Sf: 200-202

⁵¹ İlkel İnsanda Ruh Anlayışı; Lucien Lévy-BRUHL-1927; Doğubatu Yayınları-2006; Sf: 22

Bu noktada bir yeni parantez açarak sihrin ilkel eşitlikçi topluluklardaki yeri ve uygulamalarıyla tarımcı/ çoban kavimlerdeki uygulamaları arasında yüksek farklılıklar bulunduğu uyarısını yapmak gerekir. “ ... *Tarımcı-çobanlar ve kent yerleşimcileri, toprağı egemenlik bağlamında görür. ‘Monark’, ‘ulus’, ‘demokrasi’, ‘özgürlük’ vesaire gibi yarı kutsal öğretilere gözlerini dikip bunları siyasi otoriteyle, insanların mesela tebaa ya da vatandaş olarak daha büyük bir birime aidiyetiyle ilintili sayarlar. Avcı-toplayıcıların anlayışı bunun tersidir. Toprak kutsaldır ve ilkel mülkiyetle bağdaşır, fakat insanlar, hür bireyler ve aileler olarak egemendir. Doğüstü âlem bile farklı işler. Tarımcı çoban toplumlarda büyü daha yaygındır ve bağımsız olarak bireyler tarafından icra edilir, büyüye genelde kötülük yapmak amacıyla başvurulur ve kayınlara ya da düşmanlara odaklanır. Avcı-toplayıcı toplumlarda ise büyü topluca yapılma eğilimindedir ve hayırlı işler için icra edilir. Örneğin Kalahari Sanlarının şifa dansı, San olsun olmasın katılımcıların hepsine faydalı sayılır.*”⁵²

Cevaplar hususuna yeniden dönülecek olursa; muhtelif yanıtlar içinde eylem vasfı taşıyanların yanı sıra, bir de tanımlama vasfı taşıyanların bulunduğu söylenmelidir. Yeryüzüne dağılmış avcı-toplayıcı kavimlerin genelinin benimsediğı tanımlama, ilkel eşitlikçilerdeki düalizmin uygarlıklar çağı düalizminden farkını da ortaya koymaktadır:

İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler, başlıca özellikleri her anlamda özdeş olan ‘kimseler’dir; benzer bilişsel ve ahlaksal kapasitelere sahiptirler. Bu yönüyle modern dünyanın masallarında işlenen insansı nitelikler yüklenmiş hayvan figürleriyle bir benzerlik kurgulanabilir. Lakin onlardan farklı olarak, ilkel eşitlikçilerin mit ve göreneklerinde hayvanla insan zaten bir ve aynıdır. Bir türden diğere dönüşümün gerçekleşmesi somut dünyada da mümkündür. “*İnsanlar hayvan olabilirler, hayvanlar insanlara dönüşebilirler ve bir tür içinde yer alan bir hayvan başka tür içinde yer alan hayvana dönüşebilir. Dolayısıyla gerçeğe dair taksinomik (sınıflandırmacı) çaba, her zaman görelî ve bağlamsaldır; görünüşlerin sürekli değişmesi çevrenin canlı unsurlarına istikrarlı özellikler atfedilmesine izin vermez.*”⁵³ Bir bedenî aynı anda iki

⁵² Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Barnard; Boğaziçi Ün. Yayınevi; II. Baskı- 2016; Sf: 142

⁵³ Doğa ve Kültürün Ötesinde; Philippe Descola-2005; İst. Bilgi Ün. Yayınları- 2013; Sf: 13

farklı yerde, iki farklı canlı kılığında var olabildiği inancı; şamana atfedilen istediği anda insan kılığından çıkarak başka bir görünüme bürünebilme yeteneği; ikiz doğan çocuklardan birini öldürme geleneği; erkek kardeşlerin tek bir kimliğe aidiyeti... Hepsi ve daha fazlası bu anlamlandırmanın ürünüdür.

Doğaldır ki toplum, kimselerden örülmüş bir doğadan ayrıştırılamaz. Burada Descola'nın Güneydoğu Asya Chewong halkında saptadığı yaklaşım aslında tüm avcı-toplayıcıların gerçekliğidir. *“Chewonglara göre doğa, doğaüstü ve insanlık arasındaki ayrımların hiçbir anlamı yoktur, hatta gerçeği sabit kategorilere bölme olasılığı da bir yanılsamadır zira şu ya da bu türün ‘görünümü’ altında gizlenen kişinin insan olan ya da olmayan kimliğinden kesinlikle emin olamayız.”* (...) *“Varlıkların özdeşliğiyle, dünyanın dokusu akışkan ve olumsaldır, gerçeği sadece görünüşler üstünde dondurmak isteyen her türlü sınıflandırmaya karşıdır. Chewonglar kesinlikle düalisttir ama bizimkinden çok farklı bir düalizmdir bu. İnsan olanlarla olmayanlar arasında bir ayırım yapmaktan çok, yakın ve uzak arasında, karışık görünümlü ama aynı gelenek ve göreneklerle aynı yerleşimi paylaşan bireylerden oluşan cemaatler ve başka dillerle yasaların hüküm sürdüğü gizemli çevre arasında bir sınır çizerler.”*⁵⁴

3.3 Çağdaş Avcı-toplayıcılarda Ritüel ve Mimarlık

İkel eşitlikçilerin sosyoekonomik düzenlerine yönelik yapılan aktarımlar, mimarlık alanındaki uğraşlarında esas aldıkları dinamikler hakkında ipuçları sunabilir. Örneğin bireysel varoluşların kandaşlar grubunun baskınlığı altında kaybolması olgusu, ilk avcılardan çağdaşlara dek değişmemiş gözükmektedir. Bu da geniş aile ya da oba benzeri bir yaşam tarzının karanlık çağlardan itibaren sürdürüldüğüne işaret eder. O halde avcı-toplayıcılarda ev ve/veya kampın başlangıcından bugüne geniş aile yaşantısına uygun düzenlemeleri yansıttığı öngörülebilir.

Tarihsel süreç incelendiğinde de aynı sonuca ulaşılmaktadır. Güney Afrika'daki Blombos ya da Fransa'daki Lascaux mağarası, veyahut dünyanın neredeyse bütününde karşılaşılan ‘uzun evler’ geniş aile barınakları olmaları

⁵⁴ A.g.e. Sf: 26

bakımından eşdeğerdir. Daha ötesinde, Neanderthallerin mamut kemikleri ve postlarından inşa ettikleri çadırimsı yapılar dahi belirtilen eşdeğerlik kümesi içine alınabilir: Zira Ukrayna'daki Molodova-I kazı alanında gün yüzüne çıkarılan konstrüksiyonlar sadece ebatları nedeniyle değil, yapı alanı içinde sık nizamda konumlandırılmış 15 adet kadar ocağın tespitinden hareketle de 'geniş konut'⁵⁵ ismini kazanmıştır.

Diğer bir dinamik, anlamlandırmalarla ilgilidir. Evreni ve varlıkları yaptakçı ama tutarlı bir simgecilik dahilinde tanımlayan kavrayışın mimarlığı anlamlandırması ve mekâna kattığı ruh, doğal olarak eklektik bir bütünlüğü yansıtacaktır. “ *Bazı evlerde merdiven, ikinci kat falan yoktur ve bu evlerde doğa ile kültür tek bir odada birlikte yaşanır; bazı evler çok katlı gibi gözükürler ama ilginç bir dağılım gösteren işlevlerine bakıldığında bilim ve batıl inancın birleştiği görülür, ... hatta evleri olmayan, ahırları ve bahçeleri bile olmayan, ağaçların, bitkilerin bulunmadığı alanları sürmeye pek düşkün olmayan ya da kendi doğalarını ve çevrelerindeki doğayı evcilleştirmeyi bir yazgı gibi görmeyen halkların bile bulunduğu söylenir.*”⁵⁶

Taşların ölümsüzlüğüne inanan Hindistan'daki avcı-toplayıcılar; taşlara en eski akrabalarımız diyen Kuzey Amerika yerlileri; ağaçların arasında dolanmayı akrabaları ziyaret şeklinde tanımlayan Maoriler; ağaçtan geldiklerini, onunla aynı öze sahip olduklarını savunan Afrika'nın Şaga (Chagga) halkı bu malzemelerle konutlarını inşa ederken, eserlerine elbet günümüzün yapı ustaları veya kullanıcıları gibi yaklaşmayacaklardır. Ya da mimarlık okullarında öğretildiği üzere ahşabın sıcak bir malzeme olduğunu, yağma taş duvarların kışları ısıyı tutup yazları iç mekânı serin kıldığını ön planda tutmayacaklardır. Muhtemelen doğanın dayanışmasını esirgemediğini, kullandıkları malzemelerdeki ruhsal töz veyahut enerjinin kendilerine, ailelerine ve obalarına güç katacağını, onları asla gücendirmemeleri gerektiğini düşüneceklerdir. Dahası canlı addettikleri nesnelere giriştikleri işi bir imalat değil, koruyan, barındıran, sığınılan yeni bir varlığın doğumu olarak algılayacaklardır. Ev ya da konut kelimesi yerine 'yurt', 'yuva', 'ocak' gibi sözcüklerin sıklıkla kullanılması, bu terimlerin canlılık çağrışımına sahip

⁵⁵ Bu ismi A. Şenel Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi adlı eserinde kullanır. Bkz. Sf:166

⁵⁶ Doğa ve Kültürün Ötesinde; Philippe Descola-2005; İst. Bilgi Ün. Yayınları- 2013; Sf: 2

olmaları sebebiyle öngörümüzle uyumludur. “*Dolayısıyla bir ev kavramı, ilgilendiğimiz nesnenin kesinlikle bir ev olduğundan emin olmak için varlığı doğrulanması gereken belirgin özellikler – çatı, duvarlar, kapılar ve pencereler vb.- listesinden hareketle oluşmamıştır. Bu durumda duvarları olmayan bir yapıyı ya da çatısı olmayan bir harabeyi bir ev gibi görmemiz çok zor olur. Kardan bir eskimo barınağını, bir troglodit konutunu ya da bir ‘yurt’u birer ev olarak değerlendirmemizin nedeni, bunların sınıflandırıcı yargı için yeterli olmasalar bile, tipik bir evin uyması gereken şeye dair şematik bir temsile bağlı olan belirsiz ve ifade edilmemiş nitelikler bütününe uyduğuna bir anda kani olmamızdır.*”⁵⁷

Durum bu şekilde ortaya konduğunda konutun meydana getirilmesi amacıyla kullanılan iş aletlerinin hazırlanmasından malzemenin toplanmasına, duvarların örülmesinden mekâna yerleşime kadar her adımın bir büyü ve ritüel eşliğinde, tabiri caizse bir ritüel formatında geçtiği ileri sürülebilir. Neolitik dönem mimarlığı ve ‘biriktirici’ toplumsal yapının irdeleneceği bölümde detayları verilecek olan büyüsel eylem göstergeleri, Paleolitik çağın mirası oluşlarıyla bu savunuyu desteklerler. Ayrıca çağdaş ilkeller arasında çalışma yürüten antropolog ve/veya etnologların çıkardığı sonuçlar da yapılan önermeyi doğrulamaktadır.

Gelinen aşamada bir fikir vermesi açısından arı yetiştiren Şagaların kovanları imal etme süreçleri irdelenebilir. Yapılan iş, mimarlık uğraşı kapsamına girmemekle birlikte çağdaş ilkellerin çevrelerine yönelik algılarını, doğaya yükledikleri anlamları ve ritüelin yaşantılarında kapladığı yoğunluğu tüm netliğiyle göz önüne sermektedir. Tek sorun, Lucien Lévy-Bruhl tarafından yazılan paragrafların satır aralarında karşımıza çıkan ve Şaga toplumunun sömürgeciliğin etkilerinden dolayı uğradığı kültürel yozlaşmaları yansıtan (zenginleşme beklentisi gibi) ibarelerdir.⁵⁸ Yine de titiz bir elekten geçirme işlemi neticesinde mimarlığın ilkel eşitlikçilerde nasıl gerçekleştirildiği ve ritüelin konumu hakkında aslına yakın bir fikre ulaşılabilir:

⁵⁷ A.g.e; Sf: 91

⁵⁸ Şagalar’da arıcılığa özgü ritlerin tam metni için Bkz. İlkel İnsanda Ruh Anlayışı; Lucien Lévy-BRUHL-1927; Doğubatı Yayınları-2006; Sf: 23-29

Tanzanya'nın üçüncü büyük etnik grubu olan Şagalar, Klimanjaro Dağı'nın eteklerinde yaşar ve Bantu dillerini konuşurlar. Şagaların geçim ekonomilerinde önemli bir yer tutan arıcılık faaliyetlerini dört evreye ayırmak mümkündür. Birinci evre, kovanın yapılacağı ağacı kesmekte ve petek borularının imalatında kullanılacak baltanın demircide hazırlanması sürecini içerir. İkinci evrede ağacın kesilmesi ve kovanın hazırlanması eylemi bulunur. Üçüncü evre, ahşap direklerin yapılması, kovanların bu direklere yerleştirilip halatlar yardımıyla dikilmesine yönelik adımları kapsar. Nihayetinde dördüncü evrede de kovanlardan balların toplanması işi yer alır.

Bütün aşamalarda her eylem yakarılar ve seslenişlerle başlar, aynı biçimde devam eder ve öylece sona erdirilir. Burada yakarma ve seslenme edimleri dua etmeye değil, daha çok dilekte bulunmaya benzer. Bunun sebebi, her nesnenin kendisini yaşar kılan ve karakterini veren gücü özünde barındırdığına inanılmasıdır. Sesleniş o öze ve/veya güce yapılır. Öyle ki balta yapımında kullanılan demirle balta, ağaçtan üretilen direk, kovan veya halatla ağacın kendisi ayrı ayrı kişileştirildiği için her birine ayrı ayrı hitapta bulunmaktadır. Demir ve baltadan arıcı ailesine zenginlik getirmeleri dlenir, kesilecek ağaçta özür dilenerek gönlü alınmaya çalışılır, arılardan ballarını çıkaracak bıçağa küsüp kovanı terk etmemeleri istenir. Halat tutmalı, rüzgar dingin kalmalı, arıların konacağı meyvalar bol olmalıdır.

İstenilen sonuçların alınmasında yakarılar tek başına yeterli görülmediğinden belirli yöntemlerle süreçteki aktörlere müdahale edilmeye çalışılır. Bu yöntemlerin arasında hile, armağan, büyü ve göreneğin buyurduklarına riayet ön plandadır.

Hileyle ilgili en çarpıcı detay kovanın yapılacağı ağaçla ilgili paragraflarda verilmiştir. Özetlenecek olursa, kesilecek ağacın sahibi kesim işlemine katılamaz, ancak kesimden bir gün önce süt, bira, bal vb. yiyecekler getirerek ağaca sunar. “*Kızım*” diye hitap ettiği ağaçla konuşup onun bir evliliğe hazırlandığını söyler; kendisine küsmemesini, artık yetişkin biri olduğunu anlatır. Tören yöneticisi “*tıpkı bir nişanlının damadın dostlarına teslim edilmesi gibi, ağacı, almaya gelenlere*” teslim eder. Gerekli ritlerin akabinde arıcı tarafından kesme işlemine başlanır. Bu süre boyunca ekip başı ağaca

kesilmediğini, evlendirildiğini anlatmaya devam edecektir. Kesim işinin bitmesine doğru ağacın eski sahibi oradan geçiyormuş gibi yapar ve ağacın halini görünce, işlenen suçu önleyememişcesine perişan halde dövünmeye başlar. Amacı, acı çektiğine ağacı inandırabilmektir. Diğerleri her şeyin yolunda gideceğini söyleyerek adamı sakinleştirmeye çalışır ve başarırlar.

Anlaşıldığı kadarıyla armağanlar ekseriyetle sürece etkisi yükek şahsiyetlere sunulmaktadır. Yukarıdaki paragaf ağacın böylesi bir kimlik taşıdığını açıklar. Ayrıca demirciye, arılara ve halata da sunular yapılmaktadır. Bu durum, akrabalık yaşantısına uyarlanmış gruplarda hediye vermenin akrabalık ilişkisi kurmaya yaradığı düşünüldüğünde, ancak taşlar yerine oturur.

Büyüye gelince, farklı amaçlar ve uygulamalarla arıcılık etkinliğine dâhil edildiği söylenebilir. Mesela kovanlara zarar verme olasılığı bulunanlara karşı beddua ederken kullanılmaktadır. Diğer yandan kovanları kontrol etmek ve/veya bal toplamak için hangi gece yola çıkılabileceğini öğrenmek, düşmanlar karşısında görünmezlik kazanmak ya da onları etkisiz hale getirmek amacıyla başvurulabilen başlıca araçtır.

Son müdahale yöntemi göreneklerdir. Şagaların arıcılık faaliyetlerinde ritüeller ve tabular üzerinden dışa vurdukları görenekleri içinde dikkat çekici nitelik arzedenler aşağıda sıralanmıştır:

- Demircinin hazırladığı balta odun kesme türü işlerde kullanılamayacağı gibi, arıcı dışında hiç kimse de ona dokunamaz.
- *“... Aynı anda ritleri öğreten yaşlı bir kişi, üreticiye, arı yetiştiriciliği sırasında hangi yiyecekleri yiyebileceğini, hangi bitkilerden sakınması gerektiğini öğretmektedir. Olumsuz etkileri olan bitkilerle, arıların sevmediği bitkilere dokunması kesinlikle yasaklanmaktadır.”*
- Ağaca sadece arıcılık işine uygun görünen günlerde ve uygun ritüellerle tırmanılabilir.
- Bal toplama işlemi sonunda ekibin en yaşlı üyesi arıcının baltasını dört kez ağaca sürtüp minnet cümlelerini söyler.

Şagaların iş aletlerini hazırlama, yapı malzemelerini temin, inşa ve yerleşme şeklinde dört kısma ayrılacak mimari faaliyetleriyle arı kovanı

yapmak arasında pek fark götmeyecekleri kesindir. Olsa olsa yakarlarının yönelimleri değişir, ancak her nesne, yine adının belirttiği kişiliktir. Balta, demirciye sunulan başka bir armağanla dövülür; dokunulmazlık alanı ise yeni kurallara tabi olur. Kısacası biçim başkalaşır ama öz aynı kalır. Ve hem büyü hem de büyüsel bir davranış olan ritüel, bu özün yapıtaşları olarak ortaya çıkmaya daima devam eder.

Olguların tarihsel süreklilikleri dikkate alındığında çağdaş ilkellerdeki büyü ve ritüellerin köklerinin erken çağ avcı-toplayıcılarına, hatta simgeci düşünce ve dilin geliştiği ilk zamanlara dayandığı savunusu yapılabilir; fakat herhangi bir canlı tanıklık ya da somut belge bulunmaması, çağdaş ilkellere benzer kesinlikte konuşmayı zorlaştırmaktadır. Kesin olan şeyse, paleolitik avcı-toplayıcılardan bugüne kalan arkeolojik mirasta ritüelin izlerinin bolca bulunduğudır. Anlaşılan insanlık tarihinin karanlık döneminin insanı da gerek mekânı oluşturmada gerekse kullanmada büyüsel eyleme az ya da çok, ama muhakkak başvuruyordu. Buna dayanarak mimarlık uğraşısında esası oluşturan üçüncü ve son dinamiğin, davranışlar kategorisini temsil eden ritüel olduğunu ifade etmekte sakınca yoktur.

Öyleyse artık paleolitik çağın arkeolojik mirasını değerlendirme ve mimarlık/ritüel ilişkisini kökensel işaretler üzerinden kavrama çalışmasına geçilmelidir.

3.4 Paleolitik Dönem Avcı-toplayıcılarında Ritüel ve Mimarlık

Paleolitik dönem, insanın uzak atalarının alet yaptıklarına ilişkin ilk somut deliller sayılan Oldowan taş endüstrisi zamanından, GÖ 2,5 milyon yıl dolaylarında başlatılır. Günümüzden 16-17 binyıl öncesinde son buzul çağının bitmesiyle birlikte Neolitik çağa geçişin koşulları oluşmaya başlar –ki bu ara döneme Mezolitik veya Epipaleolitik adı verilmiştir.- Koşullar değişimin kapısını açtıklarını GÖ 11 bin’de erken Neolitik yerleşimlerinin Yakınoğu’da boy vermesiyle gösterirler ve Paleolitik çağ tamamen sona erer (Bkz. Tablo 2.2). Sonuçta Mezolitik çağı ister dâhil edelim isterse ayıralım iki milyon yılı aşan bir zaman aralığı söz konusudur.

Bilim insanları bu büyük tarihsel kesiti üç alt döneme ayırarak incelemektedirler. Tez kapsamında da aynı sınıflandırma doğrultusunda davranılacak, eskiden yeniye doğru tanımlanan tarihsel sıralama uyarınca konu irdelenecektir.

3.4.1 Aşağı (Alt) Paleolitik Dönemde Ritüel ve Mimarlık

Aşağı Paleolitik, GÖ 2,5 milyon yıl ile GÖ yaklaşık 130 bin yıl arasında kalan dönemdir. Sona erdirildiği tarih, Homo Sapiens Sapiens'in kendisinden önce gelen türlerden niteliksel kopuşunu sağlayan simgesel düşünce ve dilin doğuşunun yuvarlatılmış, sembolik ifadesidir. Demek ki Paleolitik çağın en geniş dilimine sahip bu kesit, ağırlıklı modern Sapiens öncesi yaşam formlarını içermektedir. Başka bir açıdan söylenecek olursa, kültürel yapı henüz inşa halindedir; avcılıkta uzmanlaşma gelişmediği için besin alımı belki de leş yiyicilikle takviye edilmektedir; küçük sayılardaki gruplar, oba, klan tarzı örgütsel şemalardan ziyade sürü ya da takım şemasına daha yakın bir örgütsel düzendedir; vb.

Dolayısıyla mimarlık eylemi, mekân inşa etme anlamında mevcut olsa dahi⁵⁹, kültürel öğelerle donatılmış bir hacim yaratma anlamında en fazla nüve halinde olabilir. Tanzanya/Olduwei veya Fransa /Acheul arkeoloji bölgelerinden Terra Amata kamp barınaklarına Aşağı Paleolitiğin izlerini taşıyan hiçbir yerde simgesel kültür araçlarına rastlanmaması bu savı destekler. Gerçi son dönem araştırmalarında elde edilen bazı bulgular ve akabinde geliştirilen hipotezler simgeci düşünüşün başlangıç tarihini eskiye doğru bir miktar ötelemeye zorlamaktadır. Lakin toplanan veriler şu an için sayıca çok az, kesinlikleri ise tartışılır durumdadır.

Bahsi geçen bulgular arasında başta gelen ikisi aktarılabilir:

- Ölülerin yakılma ve/veya defnedilme eylemlerine ilişkin ele geçen bulgular GÖ 320 bin (Bermudez de Castro tarafından yapılmıştır) -25 bin aralığına tarihlenmektedir. Verilerin incelenmesi Heidelbergensis,

⁵⁹ Aşağı Paleolitik dönemde Terra Amata dışında bir yapı izine bugüne değin rastlanmamış olması bu dönem açısından mimarlık etkinliğinin yokluğu anlamına gelmez. Bilakis Dünyada mağara ya da doğal korunakların sayı ve coğrafi dağılımları, insan popülasyonları açısından bir yetersizlik unsurudur. Bu da ilkel insanın barınma faaliyetlerini zorunlu kılar. A. Şenel'in de belirttiği gibi Üst Paleolitikte varlıkları kanıtlanan yel setlerinin Aşağı Paleolitiğe uzanan bir geçişinin bulunması ihtimali yüksektir.

Neanderthalensis, Sapiens-Sapiens ve Sapiens-İdaltu türlerinin ölüm merasimi etkinlikleri gerçekleştirdiklerini göstermiştir.

- Toprak boyası kullanımı hususunda en erken somut delileler orta paleolitik dönemi işaret ederken, bazı bilim insanları savlarında çok daha uzak bir geçmişi öne sürmektedir. Larry Barham Zambiya/ İkiz Nehirler bölgesinde 270 ila 170 bin yıl öncesinde toprak boyasının var olduğunu, Bermudez de Castro ise 320 bin yıl öncesinin İspanyasında, Homo Heidelbergensis'in defin merasimlerinde toprak boyası kullandığını açıklar (Barnard;2012).

3.4.2 Orta Paleolitik Dönemde Ritüel ve Mimarlık

GÖ 130bin- 40binyıl aralığını kapsar. Orta Paleolitik dönemin kapanmasına referans teşkil eden tarih, Afrika'dan çıkarak göç yolculuklarını sürdüren modern Sapienslerin Avrupa coğrafyasına ulaştıklarını gösteren ilk işaretlere gönderme yapar. Cro-Magnon adıyla anılacak olan Avrupa Sapiensleri özellikle mağaralarda 'insanlığın kültürel evriminin yeni sayfasını açacaklardır; ancak Orta Paleolitik dönemin Avrasya'sında etki sahibi asıl tür, Homo Neanderthalensis'tir.

Bu noktada Avrasya'nın güney kesiminde, özellikle de Yakındoğu'da Homo Sapiens ile Neanderthalensis türlerinin karşılaştığı, çatışmalar içinde geçen bir kültürel etkileşimin Neanderthal soyu tükenene dek devam ettiği akılda tutulmalıdır. Çünkü iki tür arasındaki etkileşim, Üst Paleolitik ve sonrasında adeta patlama yapan kültürel olguların başlıca kaynaklarından biri, üstelik en az çözümlenebileni konumundadır. Günümüzde dünyanın büyük çoğunluğunca benimsenen ölü gömmenin keşfedilen ilk ritüel uygulaması bir Neanderthalensis'e aittir. Keza müzikal amaçla yapıldığı tahmin edilen en uzak geçmişli alet de Neanderthalensis icadıdır. Diğer yandan toprak boyası kullanımının en eski izlerine Sapienslerde rastlanmaktadır. Kısacası iki türün etkileşimi, kültürel birikim alanındaki ağır gelişmeyi bir anda ivmelendirmiş görünmektedir.

Bu dönemde Acheul taş alet teknolojisi yerini Levallois ve Mousterien tekniklerine bırakır; Afrika'da ise Aterien, Fauresmith ve Sangoan kültürleri yaşanmaktadır. Ateşin kullanımı bakımından insanların yetkinleştiği

anlaşılmaktadır. “*Pek çok buluntu yerinde kömür parçaları ve kalın kül tabakaları bulunmuştur (Schick-Toth-1994). Özellikle dönemin sonlarına doğru, ateşle ilgili buluntular arasında ocakların sayısı artar. (James-1989)*”⁶⁰ Taş uçlu mızraklar, Afrika’da karşılaşılan ok ve yay, tuzak kurulduğuna yönelik izler ve mağaralardaki hayvan kemiklerinin çokluğu av işinde de bir uzmanlaşmanın yaşandığını gösterir. Özetle tüm göstergeler yakın atalarımızın doğa karşısında bir nebze daha donanımlı duruma geldiği, ama bunun halen çok yetersiz olduğu gerçeğine götürmektedir.

Mimarlık etkinlikleri hususunda ise en belirgin izleri mağara yerleşimleri sunar. Geçici barınaklar ve yel setleri gibi inşa esasına dayalı konstrüksiyonlar gerek kullanılan malzemelerin organik oluşu gerekse doğa etkilerine açıklıkları nedenlerle tahminlere dayalı kalmıştır. Buna rağmen simgesel kültürün varlığı şüpheye yer kalmayacak derecede somuttur. Avrasya ve Afrika’da yürütülen arkeolojik çalışmalarda açığa çıkarılan simgesel kültür olgularıyla temel önemdeki buluntular aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir:

3.4.2.1 Defin merasimleri

“*En eski Neandertal mezarı Würm buzulunun başlarına [GÖ~70 binyıl] tarihlenmektedir (Arsebük 1995: 89). Ölülerin gömülmeden önce ipele bağlandıklarına ait izler, ölümlerin tekrar dirilmesinden korkulduğunun bir göstergesi olabilir (Ramanan 2002a). Ölü gömme geleneğinin ileriki aşamalarında gömü hediyeleri ortaya çıkar (Arsebük 1995:89). Bu ölüm sonrası bir yaşamın düşünülmüş olduğunu gösterebilir. Orta Paleolitik Çağ mezarlarının %33’ünde gömü hediyesi bulunurken, bu oran Üst Paleolitik Çağ mezarlarında %88’dir (Venturini 2002). Bugüne dek bulunmuş toplam 345 Neandertal bireyinden 183’ünün mezarlarda bulunması ölü gömmenin Neandertaller arasında yaygın olduğunu göstermektedir (Lubenov 1998).*”⁶¹

Ancak en çarpıcı bulgu Kuzey Irak’ta yer alan Shanidar Mağarası kazılarında ortaya çıkarılmıştır. 1957 yılı çalışmalarında, saygın bir yaşlı olduğu tahmin edilen bir Neanderthal iskeletiyle karşılaşılır. Radyokarbon tarihlenmesi iskeletin 60 binyıllık olduğunu göstermektedir. Kazı alanındaki

⁶⁰ URL: <http://paleoberkay.atspace.com/turkce/mousterien.html>

⁶¹ A.g.e.

diğer buluntular ölü için bir defin merasimi düzenlendiğini kesinleştirir: İlk etapta bir gömü alanı hazırlanmış, sonrasında da tamamı şifalı sayılan bitkilerden (civanperçemi, St. Barnaby diken, kanarya otu, mor sümbül, gülhatmi, peygamberçiçeği, ebegümece, vd.) oluşan bir örtü alana yerleştirilmiştir. Çiçekler atkuyruğu dallarına bağlanıp düzenli hale getirilmiş vaziyettedir. Nihayetinde ölü, cenin formuna yakın bir pozisyonda çiçek yatağının üzerine yerleştirilmiş ve çukur kapatılmıştır.

Bilim insanlarının geneli Shanidar'daki yaşlı adamın son kertede, ölünün tekrar dirileceğine inancın sembolleriyle örülü bir merasim eşliğinde defnedildiğini düşünmektedir. Onların görüşüne sadık kalarak yorumun hacmini bir miktar daha genişletmek mümkündür. Öyleyse yapılacak ilk iş, gömü yerinin neden mağara içinde seçildiğini tartışmak olmalıdır:

Anlaşılan odur ki Levant ve Orta Anadolu coğrafyalarının Erken Neolitik Çağ'a endekslenen yerleşim alanlarında örneklerine sıkça rastlanan intramural gömü geleneğinin sembolik miladı da Shanidar'dır. Son buzul çağı (Pleistosen) koşullarında yaşayan Neanderthallerin toplayıcılık etkinliklerinin çok kısıtlı olması, av hayvanlarında belirgin bir azalma yaşanmadığı ya da dışarıdan ciddi bir tehdit gelmediği müddetçe yerleşim bölgelerini terk etmedikleri varsayımına götürür. Şenel'in yerleşiklik ve defin arasında kurduğu dolaysız bağ da bu varsayımla uyumludur: *“Orta Paleolitik'te ilk gömülerin (her iki insan türü için) ilk yerleşmelerle birlikte görülmesi (uzmanlarca) beklendiği gibi ortaya çıkarılmıştır.”*⁶²

Bölgeci yaşam tarzında ölüyü bölgenin sınırlarında kalan herhangi bir yere değil, bizzat barınılan mekânın içine defnetmek, özel anlama sahip bir davranış olmalıdır. Neolitik yerleşkelerdeki araştırmalarda da eş yönlü sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan hesaplamalarda konut içi gömü sayısı, konutun faal olduğu zaman diliminde barınması muhtemel kişi sayısı toplamıyla kıyaslanmış ve akbabalara sunulan ya da yerleşim ünitesi dışına gömülenlerin, intramural gruptan sayıca çok daha fazla olduğu bilgisine varılmıştır (Hodder, Düring vb.). Neanderthaller için de benzer bir durum geçerli gibidir. Herkes 'ev' statüsündeki mağaranın toprağına defnedilmemekte, sadece 'özel'

⁶² Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; Alâeddin Şenel; İmge Yayınevi-2. Baskı-2009; Sf: 166 Şenel, bu cümlesine referans olarak dipnotunda Arthur J. Jelinek'i gösterir.

bireylere bu ayrıcalık tanınmaktadır. Ayrıcalığın ata kültürüyle, ölümlerin saygınlık dereceleriyle ve/veya salt rastlantısal tercihlerle ilintili gerekçeleri öngörülebilir. Ne var ki soyun geçmişi, bugünü ve geleceğinin toprak metaforu üzerinden iç içe geçirilip yaşar kılınması, hangi gerekçenin gerçeği yansıttığından bağımsız biçimde var olur.

Toprak, analogik kavrayışta canlılık kazandırılmış ilk nesnelere biri olmalıdır. İnsanlar bitkilerin ve hayvanların öldüklerinde çürüyüp toprağa karıştıklarını deneyimlemişlerdir. Mevsimsel döngülere bağlı yaşayan otsu bitkilerin sarardıkları toprakta yeniden yeşerdiklerine, kesilen ağaçların yakın bir yerde boy verişlerine şahit olmuşlardır. Doğalında, toprağa doğurganlık ve bereket anlamı taşıyan güçlerin atfedilmesi gecikmemiştir. –ki bu güçler, Neolitik Çağ kalıntılarında izlerine rastlanan ‘Toprak Ana sembolizminin’ ve ‘Tanrıça Kybele’ figürünün kaynağı olacaktır.-

Kurgulanacak olursa: Ölen saygın kişi evin toprağı içindeki yaşamına geçmiştir; aşağıdaki dünyada evin (mağara halkının) rehberidir. Yaşayanlar onun rehberliğini bilir, ondan beslenir, eve ve toprağa saygı gösteriler. Doğacaklar ise filizin topraktan yeşermesi misali belki onun yeniden bedene gelişi olacak, belki de varisi sayılacaklardır. Üç dünyanın kitabına gelince, altındaki, üstündeki ve kendisiyle birlikte o zaten hep evde durmaktadır. Her halükârda gömü yerinin mağara içinde seçilmesi hayatta kalma arzusuna cevap oluşturmakta, sihirsiz düşünüşle paralellik göstermektedir.

Shanidar yorumlarına ulanacak katkının ikinci ayağını ‘ziyaret kültürü’ olgusu oluşturmaktadır. Çağdaş avcı-toplayıcılarda veya geleneklerinde Şamanist/ Totemci yaşam ritüellerinden kalıtlar barındıran modern toplumlarda karşılaşılan ‘ziyaret olgusunun’ tohumları muhtemelen Orta Paleolitikte atılmıştır. Böylelikle Shanidar gömüsü, ilkel insanın barınma ihtiyacı dışında hayatına kattığı ilk mimari mekânın da simgesi haline gelir. (Lakin konu, Neolitik Çağın irdeleneceği bölümde detaylandırılacaktır.)

3.4.2.2 Neanderthal Flütü ve ‘Ayı Kültü’

‘Neanderthal Flütü’ isimli objenin aslında müzikal amaçla mı kullanıldığını, yoksa farklı bir işin mi aracı olduğunu bilmek zordur. Neticede

adının sebebi flüte biçimsel benzerliğidir. 43 binyıl önce imal edildiği hesaplanan ve Slovenya’da bulunan obje, bir ayının uyluk kemiğine delikler açılarak meydana getirilmiştir; ve bilinen en eski müzik aleti kabul edilir.

Flütün ayı kemiğinden yapılması, kemiğin bu iş için biçimsel uygunluğu dışında, ayıların Neanderthallerin dünyasında özel bir anlam taşıyıp taşımadıkları sorusunu da yeniden gündeme getirmektedir. Çünkü İsviçre’deki Drahenloch, Fransa’daki Regourdou ve İtalya’daki Bassua mağaralarındaki buluntular zaten bir ‘ayı kültürünün’ varlığını düşündürür.

Kaynak: <http://www.divje-babe.si/en/the-neanderthal-flute/>

Şekil 3.1 Neanderthal Flütü

Mağaraların birinde üzeri yekpare taşla kapatılmış, içinde ayı kafatasları bulunan bir taş sanduka, diğerinde yine ayı kafatasları yerleştirilmiş bir çukur bulunmuştur. Üçüncü mağaranın iç kısmına doğru 500 metre kadar gidildiğindeyse kil topanlarıyla vurulmuş, ayıya benzeyen bir dikitle karşılaşılmıştır (Arsebük 1995, Ramanan 2002a).

3.4.2.3 Toprak boyası kullanımı ve beden süslemeleri

Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Blombos Mağarası’nda yaklaşık 77 bin ila 75 bin yıl öncesine tarihlenen kırmızı boyalı işlemler ve boncuk işleri günışığına çıkarılmıştır. Sayısı 15 kadar olan diğer buluntularla birlikte mağaradaki eserler GÖ 100 bin-75 bin yıl aralığına yerleşir. “*Christopher Henshilwood ve çalışma arkadaşları, bu eşyalara ‘kültürel modernlik’ terimini uygun gördü, çünkü ‘simgesel modernlik’ olarak betimlediğimiz şeyin göstergesidirler.*”⁶³ Güney Afrika’da ayrıca Still Körfezi ve Howiesons Poort kazı alanlarında da değerli keşifler yapılmıştır. Delinmiş deniz kabuğundan boncuklar, saplı taşlar, kemik aletler, gravürlü kemikler, devekuşu yumurtası üzerine çizilmiş soyut gravürler ve toprak boyasının

⁶³ Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Barnard; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı- 2016; Sf: 47

kapsamlı işlenişini içeren buluntular Still Körfezi'nde 77- 72 bin, Howiesons Poort'ta 66-59 binyıl öncesi arasına tarihlenir. “*Steven Mithen(2005), Howiesons Poort kültürünün, 'modern düşünce ve davranışın, dolayısıyla da dilin' doğuşuna işaret ettiğini söyler.*”⁶⁴

3.4.2.4 İşlevi bilinmeyen kültürel nesnelere

Güney Namibya/ Apollo-11 Mağarasında keşfedilen gravür işlenmiş devekuşu yumurtaları 83 bin yıllıktır. Bu mağaranın asıl ilgi çekici buluntuları ise yaklaşık 27.500 yıl öncesine tarihlenen taşınabilir hayvan resimleridir (Barnard; 2012). En eski taşınabilir sanatsal nesnelere olmalarının haricinde mağaradaki kültürel eylemin sürekliliğine yönelik birer iz sayılabilirler.

Eldeki veriler ışığında Orta Paleolitik dönem mimarlık etkinlikleri için hem mağaraların hem de olası baraka, çadır türevi yapıların ev kimliğine sahip bir kültür nesnesine dönüşme doğrultusunda geliştirildiği öne sürülebilir. Eğer insanın kültürel varoluşunu Aşağı Paleolitik'te 'inşa', Üst Paleolitik'te 'iskân' sözcükleriyle betimlersek, Orta paleolitik açısından en uygun betimleme kelimeleri 'geçiş' ve 'olgunlaşma' olur. Geçiş evresinde simgesel kültür ürünleri yakın atalarımızın gündelik iş tanımlarında ve kullandıkları mekânlarda artık yer edindiğine göre, mekânın ruhu hayata gözlerini açmış, büyüyor demektir. Öyle görünmektedir ki bu ruh, sihirle beslenmekte, mitler ve ritüeller vasıtasıyla mekânın her köşesine yayılmaktadır.

Blombos mağarasından Slovenya/ Divje arkeolojik alanına, gravür işlemeli devekuşu yumurtasından Neandertahl flütüne hiçbir buluntu bu anlamda öncelikle sanatsal amaçlı değildir. Başka bir deyişle imalatlarında estetik kaygılar işlevsel kaygıları takip eder. Birer alet ve/veya araç vasfıyla, kullanım amacıyla üretilmişlerdir. Günümüz insanının çorba içmek için kaşığa duyduğu ihtiyaç misali Orta Paleolitik insanı da kozmosun bilinmezleri ve yıkıcı etkileri karşısındaki güçsüzlüğünü yenmek adına büyüye, büyüün silahları haline getirilmiş nesnelere, boncuklara, toprak boyasına, şifalı bitkilerden derlenmiş bir yatakta gömmeye ihtiyaç duymuştur. İhtiyacının yüksekliği oranında

⁶⁴ A.g.e; Sf: 48

büyünün kendisi, büyü nesnelere ve ritüel, mekâna dolmaya başlamıştır. Üstelik salt bir nefes ve duygu formunda değil, mekân yapma eyleminde kullanılan malzemelerden, uygulanan tekniklere doğru her adıma sirayet eden somut nesnelere ve davranışlar şeklinde...

Dönemin sonlarına doğru bu sürece katılışları muhtemel olan mitler, burada sadece kozmosu ve yaratılışı açıklamanın aracı değildir; Anlatıların temalarını yaratılış da dahil, girişilen mücadele deneyimleri, başarı ve başarısızlıkların gizemli nedenleri oluşturur. Bu temalarla birlikte hayatta kalmanın tinsel boyutunda işlevi bulunan büyüün ve büyüsel araçların sırları, kozmosun algılanışı (düşünsel yapı) uyarınca verilir. Böylece deneyim, söylenceler yoluyla gelecek kuşaklara aktarılarak türün devamlılığı maddi/manevi tüm düzeylerde garanti altına alınmaya çalışılır. “*Joseph Campbell, ‘öyle görünüyor ki insanoğlu genel mitolojik kalıtıya bir biçimde inanmadan edemiyor. Her toplum, doğaüstü inançlarının simgesinin kazılı olduğu damgasını öncellerinden teslim alır; kendi içinden çıkan kahramanlarca taşınan bu damganın izleri halkın yaşamına, deneyimlerine yansır’ demektedir.*”⁶⁵ Hatırlanmalıdır ki sihirsiz düşünüşte kişiler ölümle birlikte beden değiştirirler; kalıcı olan oba ve insandır.

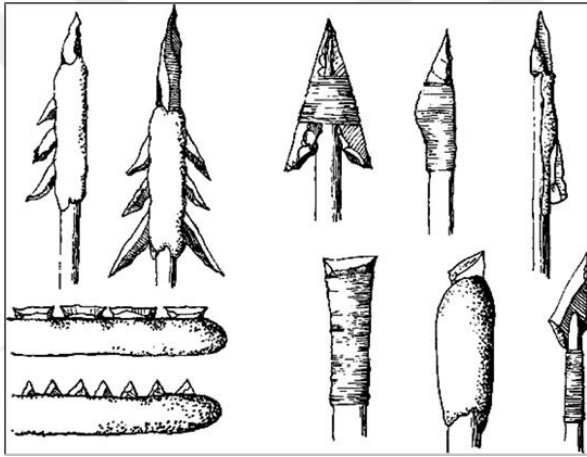
3.4.3 Yukarı (Üst) Paleolitik Dönemde Mimarlık ve Ritüel

GÖ 40 bin ila 17-16 binyıl aralığını kapsar. Dönemi kapatan olay, belirtilen tarihte son buzul çağının tamamlanması ve Holosen adı verilen yeni iklimsel zamanın başlamasıdır. Avrupa ve Kuzey Amerika'nın yarıya yakın kısmını yıl boyunca kaplayan buzullar Grönland'a doğru çekilecek, yumuşayan hava koşullarının özellikle Yakındoğu'da yarattığı yeni flora ve fauna, Neolitik Çağ'a geçişin zeminini hazırlayacaktır. Ama dönemin asıl önemli olayı Homo Neanderthalensis soyunun kısa süre zarfında tükenmesidir. Günümüzden 30-27 binyıl öncesi dolaylarında gerçekleşen olayın nedenleri hakkında farklı hipotezler ortaya atılmıştır.

Neanderthal türünün yok oluşu, bir bakıma Mousterien alet teknolojisini ortadan kalkışıyla beraber gelişmiştir. Yeni dönem Avrasya'sında üretilen

⁶⁵ Modern İnsanın Kökeni; Roger Lewin; TÜBİTAK yayınları; XI. Basım-Haziran 2004; Sf: 231

aletlerin formları Orta Paleolitiğe benzer, “*ancak daha karmaşık bir yapıdadır ve dilgi teknolojisinin yaygınlığı bu dönemin temel özelliğidir. (...) Üst Paleolitik Çağ’a ait yeni maddesel kültür ürünleri, dilgiler ve taşla birlikte birçok farklı hammaddenin (kemik, boynuz, diş, yumuşakça kabuğu vb.) kullanıldığı oldukça karmaşık aletlerden oluşmaktadır.*”⁶⁶ Birleştirilmiş malzemelerden elde edilen bu aletlerde, taşın boyutu önceki dönemlere oranla küçülmüş, fakat form çeşitliliği ve işçilikte ustalaşma artmıştır. Dönemin sonuna doğru öncekinden de ufak (ortalamada 3 cm’yi geçmeyen) boyutta üretilen taşlardan yapılmış birleşik aletler görünmeye başlar. Mikrolit endüstrisi ismi verilen bu aletlerin en bilindikleri kazıyıcılar, deliciler, zıpkın uçları ve Neolitik dönemde karşılaşılan oraklardır.

Kaynak: https://www.researchgate.net/figure/Ethnographic-and-archaeological-examples-of-microlith-hafting-arrangements-from-McCarthy_fig5_324759999

Şekil 3.2 Mikrolitten yapıma birleşik aletler

İnsan topluluklarının uzman avcılar haline geldikleri, silah çeşitliliği ve niteliğindeki artışın yanı sıra, mamut dâhil büyük otçul hayvanları sürek avı yöntemleriyle öldürebilme başarısını kazanmalarından anlaşılmaktadır. Kolektif eylem ve emek gücünün sağladığı bu başarı, aynı zamanda ilkel eşitlikçilerin zor yaşam koşullarıyla baş edebilmelerinin anahtarı olan uyarlanma becerilerini geliştirmiştir. Gelişen uyarlanma becerileri ise kolektif eylem ve emek gücü organizasyonunun kalitesini artırır. Nihayetinde meydana gelen döngüde insan, hayatta kalma arzusunu, örgütsel ve kültürel ürünüyle besleyerek doyurmanın imkânına kavuşmuştur. Ortaya çıkan toplumsal yapı, geçim ekonomisinin sistemlatikleştiği, kültürel varoluşun kurumsallaştığı ve örgütlenme bağlarının örüldüğü eksiksizleşmiş bir yapıdır. Ve günümüzün avcı-toplayıcıları, bu eksiksizliğin nesnel ispatıdır.

⁶⁶ İnsan evriminde Taş Aletler; B. Dinçer-İ. Baykara; Jeoloji Mühendisleri Odası Bülteni-2007/2; Sf: 82-86; (Url: https://www.academia.edu/633814/İnsanın_Evriminde_Taş_Aletler)

Bahsedilen toplumsal yapının tahlilinde Üst paleolitik dönemin mimarlık etkinlikleri, önceki dönemlerden farklı bir konum ve önemdedir. Bunun iki sebebi vardır: Bir yandan mağaralarda ele geçen simgesel kültür ürünlerindeki zenginleşmeye mekânsal düzenlemelerin ayırt edilebilmesi eklenmiş, diğer taraftan geçici ve/veya temel kamp alanlarında gerçekleştirilen mimarlık uğraşlarının kalıntılarına ulaşılmıştır. Ayrıca modern Sapienslerin göç yoluyla yayılmalarının bütün kıtaları içerecek genişliğe erişmesi neticesinde bu çağa ait arkeolojik bulgu sayısının artması üçüncü bir neden sayılabilir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, Üst Paleolitik yaşam düzeninin kıtalar bazında ve kimi lokal alanlarda farklı tarihlerde gelişip farklı biçimsel özellikler arz etmesidir. Ok ve yayın Afrika'daki varlığıyla Avrupa'da yeniden keşfedilmesi arasındaki fark, mikrolit kullanımına geçiş, mağara resimindeki stil ya da aynı olguya verilen kültürel yanıt (ölü gömme/ ölü yakma gelenekleri gibi) açısından da geçerlidir. Hepsi sihirsiz düşünüş ve simgeci kültür bağlamında ortaklaştırılsa dahi, onlara ayrı paragraflar yazmayı gerektiren özgün yönleri mevcuttur. Dolayısıyla tezin bağlamsal sınırlarını aşmamak amacıyla, ilerleyen bölümlerde yer alacak veri ve örnekler, Avrasya'dan Anadolu'ya doğru daraltılan bir coğrafi düzlemden seçilecektir.

Avrasya'da Mousterien sonrasında dört kültür evresi tespit edilmiştir. GÖ 35-29. binyılları kapsayan Aurignacian (Orinyasiyen) gelenek ile arkeolojik buluntuları GÖ 32-22. binyıllar arasına tarihlenen Gravettian (Gravetiyen) gelenek kısmen zamandıştır. Bu ikisini solutrean (GÖ 21-16. binyıl arası) ve mezolitik döneme damgasını vuran Magdalanian (GÖ 16-11. Binyıl) kültürleri takip eder.

Aurignacian kelimesi bugünkü insanın Batı Avrupa'daki ilk temsilcilerine verilen isimdir; bedensel süsleme nesnelere ünlüdür. “*Orada,*” der Lewin, Batı Avrupa'yı kastederek; “*ne simgesel anlatımın ilkel biçimlerinden daha gelişmişlerine doğru giderek bir geçiş, ne de sürekli, kararlı bir gelişme olmuştur; tam tersine, hiçbir şeyin öncelemediği, her yönüyle bugünkü insan davranışının birdenbire ortaya çıkışı söz konusudur.*”⁶⁷ Gravettian gelenek öncelinden etkilenmiş görünür. Bu kültüre özgü bir alet olan ‘taş kalem’ adlı

⁶⁷ Modern İnsanın Kökeni; Roger Lewin; TÜBİTAK yayınları; XI. Basım-Haziran 2004; Sf: 178

yiv açıcıyla anılan Gravettian, mağara ve kaya resimlerinin yanında heykelciklerle tanınır. Ancak mağara resimlerinin en meşhur örnekleri Fransa, İspanya ve kısmen Orta Avrupa’da yayılım gösteren solutrean kültürü eserleridir. Resimleriyle ünlü bir diğer kültürel evre olan Magdalenian ise Mezolitik dönemin karakteristiğidir. Böylelikle artık Üst Paleolitikteki simgesel kültür nesnelerinin irdelenmesine geçilebilir:

3.4.3.1 Kayalaradaki gravür ve resimler

Mağara içlerinde ve ‘ziyaret merkezi’ adının verilebileceği özelleştirilmiş coğrafi bölgelerde kayaların yüzeylerine işlenmiş büyüsel nesnelere şeklinde tanımlanabilirler. Lewin, Avrupa’da şimdiye değin 200’den fazla resimli mağara keşfedildiğini belirtir (2004; 180). Doğu Avrupa coğrafyasında mağara adedinin yok denecek ölçüde az olması, keşiflerin neredeyse tamamının Orta ve Batı Avrupa kuşağında yapıldığını düşündürür. Bunların başlıcaları şu şekilde sıralanabilir: Fransa’da Chauvet, Lascaux, Niaux, Les Trois-Freres, Font de Gaume, Pech Merle; İspanya’da Altamira, Pasiğga, El Castillo, Altxerri; Rusya’da Kapova ve Bulgaristan’da Magura.

Resimlerin temaları ve avcı-toplayıcı topluluk açısından neyi ifade ettiği bilim insanlarının her zaman ilgisini çekmiş, pek çok yorumda bulunulmuştur. Avustralya yerlilerinde kaya resimlerinin, çoğunlukla büyüsel ve totemci törenlerin bir parçasını oluşturduğunun anlaşılmasının ardından, 1903 yılında Salomon Reinach aynı durumun Avrupa Mağara resimleri için de geçerli olabileceğini söyler. Henry Breul bu yaklaşımı geliştirerek av büyüsü araçları oldukları görüşünü öne sürer. Ne var ki her resmi av büyüsüyle ilişkilendirmek imkansızdır. Mağaralarda sayısız ren geyiği kemiği bulunmuş olmasına rağmen, duvarlardaki geyik çizimi sayıca çok azdır; tersine, avlanmayan (ya da seyrek tüketilen) at ve bizonlara ise sıklıkla rastlanmaktadır. Bu paradoksal görünüme Andr  Leroy-Gourhan bir çözüm üreterek resimler arasındaki düzen ve tutarlılık bağlantılarını açıklar. Leroy-Gourhan, çizilenin ne olduğundan ziyade daima, çizenin ne düşündüğünü sorgulamıştır. Bu çabası onu bazı figürlerin erkeklikle bazılarınınmsa dişilikle ilintili semboller olduğu sonucuna götürür. Anette Laming-Emperaire da benzer bir bakış açısında olup, kimi

resimlerin insanın kökenine yönelik söylenceleri anlattığını sözlerine ekler (Lewin; 2004).

Bilim insanlarının birbirine paralel ya da karşıt görüşleri savunmalarından bağımsız olarak, yorumlarında büyük oranda uzlaştıkları nokta, yaşanılan mekânı güzelleştirmek amacının mağara resimlerinde güdümediği, bu amacın en iyi ihtimalle örtük ve oldukça geri planda kaldığıdır. Avın başarılı geçmesi için gerçekleştirilen ritüelin bir parçası, hem av hem de avcı için üremenin erkeklik-dişilik sembolleri aracılığıyla teşviki, insanın kökeni ve/veya evrende gerçekleştirdiği yolculuklarının hikâyesi, hastalıklarla mücadele yöntemi, göçüp giden atalarla kurulan bağlantı... İmgelere sayısız anlam yüklemek mümkündür. Ama “*imgelerin ne anlama geldiğini sormaktansa, onları anlam-yüklü kılan şeyin ne olduğunu kavramaya çalışmalıyız.*”⁶⁸ Bunu yaptığımızda resimlerde güzellik amacının yapılan işin önemsenmesi bağlamında güdusel olduğu, fakat bilinçli, kaideleri tanımlı bir güzellik yöneliminin bulunmadığı yargısına varırız. Çünkü onları anlam yüklü kılan şey, ilkel topluluğun yaşar kalma mücadelesine kattıkları tinsel güçtür.

Fernand Braudel’in dediği gibi: “*Tüm ilkel yaşam, efsundan, büyüden, doğaüstü güçlerle girilen bunaltılı diyaloglardan oluşur.*”⁶⁹ R. Lewin’de Modern İnsanın Kökeni adlı eserinde avcı-toplayıcı yaşam biçiminin anlam, animistik güçler ve mitolojik anlatımlarla dolu bir dünya olduğunu söyleyerek bir bakıma Braudel’i onaylar (Lewin; 2004, 187). Öyle görünüyor ki Paleolitik Çağın insanları defin törenlerinde, beden süslemelerinde ve/veya birtakım kült uygulamalarında gerçekleştirdikleri üzere, mağara ve kaya resimleri yoluyla da dünyaya müdahale etmiş, algıladıkları biçimiyle onu etkilemeye çalışmışlardır. Arada tek bir fark vardır: öteki uygulamalarda simgeleri bedeni üstünde taşıması nedeniyle bireyin kendisi simgesel/sihirli bir araç vasfındayken burada resimler kişilerden bağımsız birer simgesel/sihirli araçtır. Ve bu Trois Freres Mağarasında bir şamanı yansıttığı düşünülen figürden (Bkz. Şekil 3.3), Lascaux’un teriantroplarına, gebe hayvanlardan, Peche merle’deki ellere tüm mağara figürlerini buluşturan olgudur.

⁶⁸ Margaret Conkey’den aktaran Roger Lewin; A.g.e Sf: 189-190

⁶⁹ Bellek ve Akdeniz; Fernand Braudel (1998); Metis Yayınları-2007; Sf: 55

Aracın anlamsal önemi, aynı zamanda kendiliğinden veya rastlantısal gelişmelerle meydana getirilme olasılığını düşük kılar. Resimlerin boyutu, yeri ve teması kadar, boya malzemesi tercihlerinde de bir düzen ve seçicilik olduğu izlenimi edinilmiştir. Bu husuta bilhassa André Leroi-Gourhan önemli veriler sunmaktadır: “ (...) *Sözgelişi mağara girişlerinde genellikle geyik imgeleri yer alırken, iç kısımlarda at, bizon ve öküz betimlemeleri egemendir. Etçil hayvan resimleri genelde enderdir ve çoğunlukla mağaraların dip kesimlerinde yer alırlar. Leroi-Gourhan, mağaralarda gözlediği bu örüntünün bir bakıma paleolitik insan için önemli olan bir düzeni, belki de onun toplumsal örgütleniş biçimini, ya da çevresindeki dünyayı algılayış biçimini yansıttığını belirtmiştir.*”⁷⁰

(URL: <http://picdeer.com/shamanslife>)

Şekil 3.3 Trois-Freres'in 'şamanı'

Farklı bir araştırma ise Fransa'da bulunan Niaux mağarasında Jean Clottes tarafından gerçekleştirilmiş, resimlerde kullanılan teknikler ve boyaların muhteviyatları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre 'Siyah Salon' adı verilen alandaki resimlerin önce çizildiği sonrasında boyandığı tespit edilmiştir. Doğaçlama tekniğine ters olan bu yöntem, bir ön-tasarımı gerektirmektedir. Kaldı ki siyah salonun boya uygulaması da, mesela mağaranın girişine yakın yüzeylerdeki doğaçlama çizimlerden farklıdır. Doğaçlama resimler çok çabuk silinebiliyorken tasarımsal çizimlerin ömrü oldukça uzundur. Ulaştığı bilgilere dayanarak Clottes, Siyah Salon'u kutsal alan addeder ve törensel etkinlikler amacıyla toplanmaların gerçekleştirildiği mekân olabileceğini belirtir. Margret Conkey'de belirli bir çevreye dağılmış grupların buluşup toplanma etkinliklerinde mağaraları tercih etme olasılıklarını Altamira için gündeme getirmiştir (Lewin;2004). Bu toplanmalar ekonomik (armağan ve takas yoluyla paylaşma) politik (sürek avında güç birliği sağlama) ve/veya toplumsal (gruplar arasında evlilik bağları kurma) nitelik arzedeilmektedir.

⁷⁰ Modern İnsanın Kökeni; Roger Lewin; TÜBİTAK yayınları; XI. Basım-Haziran 2004; Sf:187-188

Leroi-Gourhan, Clottes ve Conkey'in sundukları bilgilere mimarlık disiplini açısından özel değer atfedilmelidir. Öncelikle 'mağaranın bir köşesinin ocak, diğerinin hayvan kesim yeri vb. amaçlı kullanıldığı' yönündeki açıklamalarda⁷¹ karşılık bulan ve mekânın maddi ihtiyaçlar ekseninde düzenlenişini ön planda tutan kaba materyalist bakışa alternatif oluşturdukları için... Adları geçen üç bilim insanının bulguları, mekân organizasyonu kararlarında tinsel ihtiyaçlar ve kültürel eylemlerin (özellikle ritüellerin) maddi gereksinimler ölçüsünde etkili olduklarını ortaya koymaktadır. Öyleyse, nasıl ki Shanidar gömüsü, ziyaret kültürüyle gömme geleneğinin sembolik miladı sayılabilirse, mağara resimleri ve Niaux'un Siyah Salonu da aynı biçimde mekânın tinsel ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmesinin sembolik başlangıcı kabul edilebilir.

İkincisi ruhu kültür, bedeni yapı olan mimarlığın simgeci düşünce rahminde büyüsel nesne ve ritüeller eşliğinde doğduğunun, başka bir deyişle efsunla dolduğunun işaretlerini taşıdıkları için... Mimarlık eylemi bu nedenle kaynağında büyülü bir eylemdir. Harca katılan sudan ocağın (ve/veya pencerenin) kenarında duvara açılan nişe dek, geleneğe dair mimari öğelerin her noktasında bir Ritüel ve sembol saklıdır.

Açık hava kaya resimlerine gelince; Avrupa'nın doğusu ile Asya'nın orta, kuzey ve kuzeydoğusunu içeren bölgelerde ön plandadırlar. Belirtilen coğrafyalardaki resimsel buluntular, ekseriyetle geç dönem neolitik ve bronz çağı arasında kalan zaman dilimine yerleşir.⁷² Lakin bu bölgelerdeki topluluklar Neolitik Dönem zarfında da uzman avcı-toplayıcı yaşam düzenini sürdürdüklerinden dolayı, sosyokültürel yapıları Üst Paleolitik çizgisinde, simgeci/sihirsel düşünüş formundadır. Açık alanlardaki çizimlerin mağara resimlerinden farkı şamanist inancın sistemleştiği, işbölümü ve uzmanlaşmada görece gelişkin bir seviyenin yakalandığı dönemin ve toplumların eseri olmalarıdır. Keşfedildikleri bölgeler yüksek ihtimalle ritüel toplanmalarının yapıldığı birer ziyaret merkezidir.

Şamanizmin "*temel olarak esrik bir rol üstlenme tekniği vasıtasıyla bu dünya ve öte dünya arasındaki etkileşim halinin yaratıcısı olan şaman*

⁷¹ Bkz. Bu çalışmada Bölüm-II'de yer alan ve Dipnot 37'de kaynağı belirtilen Metin Özbek alıntısı

⁷² Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Şamanlar ve Semboller; Mihály Hoppál; Yapı Kredi Yayınları-II. Baskı-2018

*tarafından kullanılan iletişim yönetmi*⁷³ şeklindeki tarifi, kaya resimlerinin bu yöntemde kullanılan araçlardan biri olabileceği fikrine götürür. Doğaldır ki başka büyüsel niyetlerle de araçsallaştırılmaları mümkündür. “*Oyun, yaşamın kutsanması, anlatı amaçlı olabilir veya bölgesel sınırlar anlamına da gelebilir. Ruhsal ya da dinsel alanda bile, resimlerin geniş bir yelpazede değişen pek çok anlamı olabilir: Kabile hikayeleri, yaratılış ve yenilenme mitleri, kutsal varlıklar, egemenlik, ölüm ve yeniden doğum gibi geçiş törenleri, kabile sırları, yasalar, tabular, sevgi, büyücülük ve dönüşüm, yağmur ve bereket duaları, astronomik işaretler ve hayvan totemleri gibi.*”⁷⁴

Böylece Conkey’in Altamira, Clottes’in ise Niaux Mağaraları için öngördükleri ‘törenselleşme yeri’ olgusu, mağara sayısının yetersiz kaldığı coğrafyalarda doğal yapının tetiklediği belirli çağrışımlar ekseninde kutsallaştırılan açık alanlarda muadilini bulmaktadır. Bir yerde kutsallaştırma varsa, orada mekân kendiliğinden düzenli olduğu kadar, insan eliyle de düzenlenmiştir. İnsanın müdahaleleri dışarıdan görülemeyebilir, ama vardır. Kuzey Avustralya’da bir alanın yaban hayatı koruma bölgesi (ulusal park) ilan edilmesine itiraz eden yerli kabile liderinin tepkisi oldukça net ve açıklayıcıdır: “*Nitmiluk milli parkı yabani bir alan değildir, (...), insan faaliyetlerinin bir ürünüdür. Onbinlerce yıldır bizler tarafından biçimlendirilmiş bir yerdir. - Törenlerimiz ve akrabalık bağlarımızla, çalılıkların yakılmasıyla ve avla.*”⁷⁵

3.4.3.2 Figürinler

Figürin kelimesi arkeoloji sözlüğünde, “*taş, ahşap, pişmiş toprak, metal gibi malzemelerden yapılan ve genellikle canlı varlıkları betimleyen taşınabilir küçük sanat eseri; heykelcik*”⁷⁶ cümlesiyle tarif edilmiştir. Üst Paleolitik dönem malzeme skalasında pişmiş toprak ve metal bulunmasa dahi yelpazeye fildişleri ve kemikler eklenerek çeşitlilik korunmuştur.

İnsan figürlerinin işlendiği örnekler arasında göğüsleri, kalçaları ve karın bölgeleri abartılı tasvir edilmiş kadınlar çoğunluktadır. Bazılarında cinsel organ da abartılı biçimde belirginleştirilmiştir. Ancak ilginçtir ki zarif bir işçiliğin

⁷³ Anna-Leena Siikala’dan aktaran Mihály Hoppál (2013); A.g.e; Sf:15

⁷⁴ Paul Bahn’dan aktaran: Mihály Hoppál; A.g.e; Sf: 79

⁷⁵ Doğa ve Kültürün Ötesinde; Philippe Descola-2005; İst. Bilgi Üniv. Yayınları- 2013; Sf: 38

⁷⁶ URL: <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-figurin-5351/>

eseri olmalarına rağmen çoğu kadın heykelciğinde yüzler silik bırakılmıştır. ‘Venüs’ ortak adıyla sınıflandırılan bu figürinlerin en bilindikleri Willendorf Venüsü, Burnet Venüsü, Laussel Venüsü, Lespogue Venüsü, Dolni Vestonice Venüsü, Grimaldi Venüsü ve Brassempouy Venüsüdür. İnsan figürleri içinde erkeklerin konu edildiği yontular kadın heykelciklerine nazaran yokluk derecesinde azdır.

Bir başka figürin türü teriantroplardır.⁷⁷ Kazılarda günyüzüne çıkarılan örnekler arasında Hohlenstein-Stadel Mağarası’nın aslan adamı en ünlüsüdür. Üçüncü ve son tip ise hayvanların yer aldığı gruptur. Bu grubun başlıca temsilcileri Almanya’da Vogelherd mağarasında bulunan at ve mamut heykelcikleri, dolni Vestonice’nin gergedanı, Lartet Mağarası’nda ele geçen ren geyikleri ve Hohle-Fels Mağarası’nın sadece iki cm boyutunda olan uçan kuş (kaz olduğu düşünülmektedir) heykelciğidir.

Kaynaklar: www.khanacademy.org/humanities/prehistoric-art/paleolithic-art/a/venus-of-willendorf; www.ft.com/content/28ea8196-7058-11e2-85d0-00144feab49a; www.donsmaps.com/images29/lowenmenschnew.jpg
Şekil 3.4 Hohlenstein-Stadel’in Aslan Adamı, Zaraysk Bizonu ve Willendorf Venüsü

Bilim İnsanları figürinlerin büyüsel nesnelere oldukları hususunda birleşmişlerdir. Şenel, onların muskalara benzer bir işlev gördüklerini söyler: Venüslerde klana yeni kanların katılması ve bereketin gelmesi, av hayvanı heykelciklerindeyse vurulanın yerine yenilerinin doğması dilekleri taşınır (Şenel-2006; 178-179). Ne var ki teriantropları yorumlamak nispeten çok daha zordur. Şamanın trans anında dönüştüğü canlı, farklı boyutlarda varlıklarını sürdüren atalarla diyalog kurmasını sağlayan güç ya da ilerde kabilenin

⁷⁷ Teriantrop: Yarı insan yarı hayvan şeklinde betimlenmiş yaratıklara verilen isim.

totemine dönüşecek sembol yaratığın nüvesi olabilir. Kesin bir yanıt bulmak imkânsızdır.

Aslında mağara resimleri ile heykelcikler arasında belirli düzeylerde özdeşlik ilişkisi kurulabilir. Her ikisi de ritüel araçlarıdır, insanın bedeni dışında yarattığı büyüsel simge nesnelere olarak zamandaş ve tarih bakımından ilk sırada gelen öğeleridir, vb. Bu özdeşlikler onları kavramamızı kolaylaştırır. Sorun, aralarındaki temel fark ortaya konduğunda belirecektir: Taşınabilir heykelciklerle taşınmaz resimler eşit derecede okunabilir değildir. Figürünlerin mekân düzenlemesindeki misyonlarını, saklandıkları ya da sergilendikleri özel hacimlerin varlığını, törenlerde nasıl kullanıldıklarını, kimlerin dokunup taşıyabildiğini ve daha nice bilinmezi bilimin çözebilme kapasitesi (yeni keşifler gerçekleştirilemediği müddetçe) çok kısıtlıdır. Neolitik dönem yerleşimlerinde yapılan arkeolojik kazılarda form ve işlevleri Üst Paleolitiğin heykelciklerine yakın buluntular ele geçirilmiştir. Kültürel olguların sürekliliği ilkesinden hareketle yürütülecek bir çalışma sayesinde, bu eserler Üst Paleolitiğin heykelciklerindeki bilinmezliklere nispeten ışık tutabilirler. –Ki tez çalışmasının Neolitikle ilgili beşinci bölümünde böylesi bir girişimde bulunulmuştur.–

3.4.3.3 Beden süsleri

İnsanın bedenini nesne ve/veya boyalarla dontamasının tarihi, Orta Paleoliğe uzanmaktadır. Güney Afrika'da Blombos Mağarası ile Howiesons Poort arkeolojik sitinde yapılan kazılar, toprak boyası kullanımı dışında deniz kabuğundan boncukları da gün yüzüne çıkarmıştır. Bununla birlikte ele geçen örneklerin yetersizliği salt akıl yürütmeye dayalı yorumlamayı doğurmaktadır. Düğüm, Üst Paleolitikte çözülür. Bu dönemde beden süslerine ait iz ve bulgular çok daha fazladır. Üstelik çağdaş eşitlikçilerde görülen uygulamalarla kıyaslama olanağına kavuşulmuştur.

Antropolog ve etnologların çağdaş eşitlikçi kabillerler içinde yürüttükleri saha araştırmaları, beden süslemelerinin tek bir nedenle kullanılmadığını göstermiştir. Benzetme, çağrıştırmaya, taklit dizisi oluşturma gibi sihirsel düşüncenin yapısal kodlarına bağlı çeşitli nedenler mevcuttur. Çağrıştırmaya, içlerinde en yaygınıdır. Neticede bireysel süsler çoğunlukla simgeledikleri

nesneyi tam olarak yansıtmaz; ama o nesnenin bir parçası, gerçek bir aynadır. *“İnsanlar kendilerini çevrelerinde varlıklarla, örneğin kuşlarla özdeşleştirmek istedikleri zaman, gerçek kuş maskaları yerine, kuşların kemikleri ve tüyleri gibi parçalarını takıyorlardı. Tümü, parçası aracılığıyla çağrıştırma yöntemi (metonymy), antropologların hiç de yabancı olmadığı bir uygulamadır.”*⁷⁸ Öte yandan kuşla özdeşleşmenin her zaman için kuşa dönüşmek anlamına gelmediği, onun vasıflarını yüklenerek güçlenmek amacına yönelik de olabileceği belirtilmelidir.

Çağdaş eşitlikçilerin davranış formlarının birerbir örtüşmesi bile anlamlandırma yönünden Üst Paleolitiğin topluluklarıyla yakınlık göstermesi rasyonel olan durumdur. O halde bedensel süslemelerde süs amacının mağara resimlerinde aktarıldığı gibi örtük ve tali kaldığı, asıl yönelimin kültürel anlatımın bir parçasını meydana getirmek olduğu söylenmelidir. Keza bilim insanlarının izahları da aynı doğrultudadır (T. Turner, R. White, A. Şenel vd.).

Rusya’da keşfedilen Sunghir definleri bu hususta bilim dünyasının kanıtları arasında başta gelir. Viladimir kentinin kuzeydoğu eteklerinde bulunan Sunghir mezarları farklı cinslerde iki çocuk ve bir yetişkin gömüsünden ibarettir. 50 yaşlarındaki yetişkin adam (Bkz. Şekil 3.5), mamut dişinden yapılmış toplam 3000 adet boncukla kaplanmış, bileklerine yine mamut dişinden imal edilmiş 25 adet bilezik geçirilmiş ve kafasına da tilki dişlerinden bir şapka geçirilmiş vaziyettedir. Çocuklardaki boncuk sayısı 5000 civarındadır. Ayrıca iki çocuğun naaşlarının etrafı heykelcikler ve fildişinden nesnelere çevrilidir.⁷⁹ Şenel, naaşlardaki süslemelerin ortalama 10 bin saatlik emek gerektirdiğini belirterek ilkelin yaşam koşullarında süs ya da gömü hediyesi imalatı için bunca zaman harcanamayacağını vurgular.

KAYNAK: www.donsmaps.com/ima-ges37/sunghirburialpainting1.jpg

Şekil 3.5 Sunghir Gömüsü

⁷⁸ Modern İnsanın Kökeni; Roger Lewin; TÜBİTAK yayımları; XI. Basım-Haziran 2004; Sf:182)

⁷⁹ Bkz.: www.arkeolojikhaber.com/haber-sunghir-paleolitik-mezarligi-sasirtmayi-surduruyor-8769

3.4.3.4 Kullanım eşyaları

Üç grupta değerlendirilebilirler. İlki deri kazıyıcıları, iğneler gibi gündelik işlerde kullanılan aletlerdir. Özel bir anlamlandırma ibaresi taşımazlar. İkincisi mızrak fırlatıcıları ve asaların başını çektiği, ‘özellikli’ işler için tasarlanmış aletlerdir. Fırlatıcıların yuva kısımları ve asaların başlıkları, gövde malzemesine eklenen figürinlerden teşkil edilmiştir. Fransa’daki Bögrünü yalayan bizon ve dışkılayan dağ keçisi heykelcikleri mızrak atıcıların, yine Fransa’da açığa çıkarılan ve üzerinde üç adet at başı oyulmuş rengeyiği boynuzundan yapılmış figürin ise asa kategorisinin en popüler örnekleridir. Bu asanın şamanistik faaliyetlerde kullanıldığı sanılmaktadır (Uysal G.; 2011).

Üçüncü grup, başlıca buluntusu flüt olan müzik ve dans aletleridir. İlk gerçek flüte Almanya’daki Hohle Fels Mağarası’nın Üst Paleolitik katmanında yürütülen kazılarda rastlanmıştır. Kızıl akbaba kemiğinden yapılan müzik aleti Radyokarbon ölçümlerine göre GÖ 36 binyıla tarihlenmektedir. Akabinde Avrupa’daki başka mağaralarda da kuş kemiğinden yapılmış flütlerin keşfiyle buluntu sayısı 22’ye yükselir (Aytekin A.; 2010). Bu grubun nesnelere işlevleri bakımından ‘özel’ statüsünde olmalıdır. Zira törensel etkinliklerin vazgeçilmez araçları konumundadırlar. Kuzey Avrupa ve Sibiryaya Şamanlığının kutsal davulu misali, Hohle Fels flütünün de mistik güçlerle dolu sayılması kuvvetle ihtimaldir. Sonuçta özelleştirilmiş tüm eşyalar, simgeci düşünce yordamınca süren bir hayatta ritüelin ve/veya büyüsel davranışın basit el aletlerinin biçimlenişini belirleyecek derecede insan benliğini kapladığını göstermeleri açısından önemlidir.

Üst Paleolitik dönem Avrasya topluluklarının simgesel kültür nesnelere hakkında yapılan izahlar derlendiğinde, hayatlarının basit, ama basit olduğu kadar gizemli döngüsü bir kez daha somutlaşır: Bu döngüde bilinmez olan her şey, önce sihirsel/simgeli bir anlamlandırma yoluyla tanımlı hale getirilmiştir. Çünkü insan, açıklayamadığı şeye müdahale edemez. Bilinir kılma eylemi kendiliğinden, yaptakçı bir tarzda gerçekleştirilmesine rağmen tutarlı ve bütüncüdür. Varılan noktada evrenin içindeki her nesne ve olay, artık taşıdığı anlamın canlısı haline gelmiştir; dolayısıyla nesnelere insan arasındaki ilişki, özünde bir etkileşimdir. İnsan bu etkileşimde yakacağı oduna, avlayacağı

geyiğe, içeceği suya, güneşe...yani evrenin diğer canlılarına ihtiyaç içinde olandır. İhtiyaçlarını kimseyi gücendirmeden karşılamak ve etkileşimini insan soyunun lehine sürdürmek için yardımcı araçlara ve/veya yollara başvurur. Kurduğu iletişim sadece yakarı ya da ‘gönül alma’ usulüyle değil, aynı zamanda buyurma şeklinde de gerçekleşir. Bu anlamda insan etkindir. Çevresini etken kimliğiyle örer.

Ne var ki ilkel eşitlikçi topluluklara ait simgeci kültür nesnelere yelpazesinde okunabilir olan bu döngü, sıra kendisi de bir simgesel kültür nesnesi olan mimarlık ürünlerine geldiğinde harfler silikleşir, okuma zorlaşır. Neticede mekân, ritüelde kullanılan bir araç ya da aracı değil, ritüelin ev sahibidir. Ritüelle kurulur mekân; sihirsiz varoluş duvarların ve irili ufaklı oylumların içine girer; tanık yoksa görmek zordur. Diğer yandan başka boyutların mekânlarına doğru ritüel aracılığıyla yapılan yolculuk da mekânda başlar. Yolculuğun sağlıklı geçmesine uygun tarzda mekânın düzenlenmesi zorunluluğu mimari Planlamada ritüeli bir tasarım kriterine dönüştürür; anlatıcı olmadıkça kavramak zordur. Üstelik Üst paleolitik mimarlığında taşınabilirlik esas alındığı için zorluk daha da artmaktadır. Belli başlı örnekler üzerinden bu önermenin saptanması yapılabilir.

3.4.3.5 Açık Hava Yerleşimleri; Kamp Mimarlığı

Mağaralar, büyük ağaçların kovukları, kayalık alanlardaki oyuklar gibi doğanın imkânlarından yararlanmayla başlayan barınma eylemi, olasıdır ki yine analogik bağdaştırma yöntemiyle mimarinin temellerinin atılması aşamasına gelmiştir. Bu bağlamda Terra Amata kulübeleri, ağaç kovukları ve belki de kayalardaki geniş oyukların benzerini yapma güdüsüyle ilişkilendirilebilir. Aynı şey yel setleri için de söylenebilir; kaya altı sığınaklarıyla benzeşirler.

Önermenin alanı bir adım daha genişletildiğinde analogik bağın kurulabileceği daha güçlü olgularla karşılaşılır. Bunlar hayvanların inşa ettikleri barınaklardır. Goriller başta olmak üzere yüksek primatların ağaç dallarını eğerek, kırarak ve birbirine dolayarak kendilerine koranak yapması, insan topluluklarının muhtemelen başından beri bildiği bir yöntemdir.

Dokumacı kuşu veya kırlangıç türü kuşlar, karınca, termit, arı gibi böcekler, toprağı kazan memeliler, ve özellikle de kunduzlar birer yapı ustası oluşlarıyla daima insanın çeperinde yaşamışlardır. Ağır işleyen bir devingenlik içinde geçen Aşağı Paleolitik çağın milyonlarca yılı, insana yeterli gözlem ve deneyimi biriktirme imkanını sağlamış olmalıdır. Öyleyse mimarlık uğraşısının en basit ürünlerinin Aşağı ve Orta Paleolitikte meydana getirilmesi olağandır; Ancak günümüze ulaşan izler Üst Paleolitikte bırakılmıştır.

KUNDUZ YUVASI

DOKUMACI KUŞ YUVASI

Kaynak: <https://listas.20minutos.es/lista/asombrosos-arquitectos-del-reino-animal-389030/>

Sekil 3.6 Yuva vatan havvanlardan iki örnek: kunduz ve dokumacı kusu

Mimarlığın öncül adımında, ister toprağın kazılmasıyla hazırlansın isterse hazır halde bulunsun “oyukların ön tarafı dal veya postlarla örtülerek dışarıdan gelecek soğuk hava engellenmiş olmaktadır. Anadolu’da, Avrupa’da, İran, Irak, Filistin ve Balkanlar’da Hırvatistan-Krapina’da kaya altı sığınaklarının tespit edildiği görülmektedir.”⁸⁰

Daha gelişkin yapı teknolojisinin en eski somut örnekleri ise Ukrayna’da Molodova arkeolojik sit alanında belgelenmiştir. Burası hem Orta hem de Üst Paleolitik’te iskân edilmesiyle üniktir. Bölgenin ilk sakinleri olan Homo Neanderthalensis türü tarafından başlangıcı GÖ yaklaşık 45. binyıla tarihlenen Molodova-I’deki strüktürün ana malzemesini ahşap dikme, örgü dallar, mamut kemikleri ve hayvan postları oluşturur. “Kemik halkası içten 5x8 metre, dıştan 7x10 m ölçülmüştür. Yapı 15 adet mamuttan toplanan 12 kafatası, beş çene, 14 diş, 34 yuvarlak ve 51 uzun kemik olmak üzere toplam 116 kemik

⁸⁰ Marjorie and C. H. B. Quennell’den aktaran: Yüksel Arslataş; Paleolitik ve Mezolitik (Epi_Paleolitik) Çağ’da Barınma; Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi-2014; Cilt:24/ Sayı:14; Sf: 319-343

*içermektedir.*⁸¹ Kemiklerin hepsi dairevi bir forma adaptasyon kapasitelerine göre seçilmiştir. Strüktürün kapladığı alanın büyüklüğü ile alan içinde yer alan 15 adet ocağın varlığı dikkate alınmış ve birden fazla ailenin (kandaşlar birliğinin) ortaklaşa barındığı sonucuna varılmıştır. Molodova-V’deyse mamut kemiklerinin düzeninin küçültüldüğü, hayvan derileriyle kaplı çatının ren geyiği boynuzlarıyla korunduğu anlaşılmıştır (Johanson ve Edgar 1996).⁸²

Mimarlık pratiğine ait izlerin saptandığı ikinci grup öncü bölgeler arasında Pavlov, Dolni Vestonice ve Pouchari sayılabilir. Ortalama 3-4 metre çapında, dairesel formlu ve mamut kemiklerinden yapılmış barakaların etrafında yıl boyunca avcılık yapıldığını gösteren hayvan kemikleri vardır. Alet buluntuları Gravettian kültürüne sahip topluluklarca iskânın gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu kamp alanlarından Köstenki’deki yerleşimin yaşı, radyokarbon testlerinde 20 bin yıl olarak çıkmıştır. (Lakovleva; 2014)

Kaynak:https://donsmaps.com/images18/dolniIMG_1893.jpg

Şekil 3.7 Mezhyrich Evi (Ukrayna)

Mezinian kültürünü taşıyan topluluklar tarafından Mamut kemikleri kullanılarak yapılmıştır. GÖ. Yakl. 15 bin yıl

Mezhyrich, Kirillovski, mezine ve Gontsy ise Mezolitik geçişten kısa süre öncesinde ya da Mezolitik dönemde iskan edilmiş üçüncü grup kamp alanları kategorisindedir. Yapı ustaları Mezinian kültürü topluluklarıdır. Mezhyrich’te karşılaşılan ve GÖ 18-15 bin yıl aralığına yerleştirilen dört kulübe, ortalama 6 metre çapında dairesel formda tasarlanmış ve yine ahşap dallar, mamut kemikleri ve hayvan postları kullanılarak imal edilmiştir.

Berkay Dinçer, kalıntıları bulunan ilk kamp bölgelerinin kuzeyinde kalan geniş coğrafyadaki arkeolojik belge yoksunluğunu, GÖ yaklaşık 25 bin yıl dolaylarında başlayan ve 20-18 bin yıl öncelerinde doruğuna ulaşan iklimsel

⁸¹ Url: <https://www.thoughtco.com/molodova-i-ukraine-paleolithic-site-171818>

⁸² Url: <https://www.neandertals.org/structures.html>

soğumaya bağlamaktadır. Makalesinde arktik bir çöle dönüşen Kuzey Avrupa'dan güneye doğru bir göç hareketinin gerçekleştiğini ve kuzeydeki insan sayısının düştüğünü belirtir.⁸³ Bu durumda iklimin tekrar yumuşamaya başlamasıyla kuzeye yeni bir yönelimin olduğu ve ikinci grup kamp alanlarının inşa edildiği öne sürülebilir. Molodova ve Mezhyrich arasındaki yaklaşık 30binyıllık zaman farkına rağmen mamut kemiğinden baraka yapılan tüm Doğu Avrupa kamplarındaki mimari üslup uyuşması bu savı destekler, lakin kesin kanı için yeterli değildir.

Doğu Avrupa Mamut kemikli konstrüksiyonlarının bulunduğu alanlarda pekçok taşınabilir alet ve araç ele geçirilmiştir. Özellikle Mezin yerleşiminin desenli ve/veya boyalı figürinleri ince bir ustalığı yansıtır. Figürinler ve gündelik yaşamda kullanılan eşalarda büyüsel düşünüş ve davranışın izleri somuttur. Barakaların bu gerçeklikten muaf tutulmaları beklenemez. Her ne kadar iklim koşulları, coğrafya, teknolojik yetersizlikler gibi insan iradesini aşan zaruriyetler malzeme seçimini belirlemiş olsa dahi, düşünsel yapı, tüm zorunlulukları kısa sürede kendi dizinine uyarlayarak birer tercihe dönüştürür.

Tercihin nasıl ifade edildiği günümüz insanı açısından bir bilinemezdir. Yine de kurgulama yoluyla ona yaklaşılmaya çalışılabilir: Sert geçen buzul çağı koşullarında Mamut, avların en değerlisidir. Sadece sağladığı etin miktarıyla değil, derisinden giyecek, örtü, dişlerinden heykelcikler, kemiklerinden aletler yapılabilir. Yağı ateşi besler ve vücuda yalıtım sağlar. Mamutun kemikleri ve derisinden yapılma bir evin içine girmek onun içine girmek, mamutta yaşamaktır. Böylece kendisini vuran insanlar aracılığıyla yeniden yaşar kılınır. Sürüsünün çoğalması, avda avcılara yeni bedenler sunması amacıyla yapılan törenler, kendi bedeninden parçalarla kendi bedeninden oluşturulan mekânda gerçekleştirilir.

3.5 Anadolu'da Paleolitik dönem

Modern insanın atalarından Homo Erectus'un göç yolculuğunda Anadolu'dan geçtiğine işaret eden pek çok kanıt mevcuttur. "*Denizli yakınlarındaki Kocabaş'ta bir taş ocağındaki traverten bloklarının birinde*

⁸³ A.g.e.

Homo Erectus türüne ait calvaria (alın ve yan kafa kemikleri) rastlantısal olarak bulunmuştur. Kemikler yaklaşık 500-490 bin yıl öncesine tarihlendirilmişlerdir. Anadolu'nun keşfedilen en eski insansı fosil buluntularıdır.”(...) Konya'nın kuzeybatısında yer alan Dursunlu'daki Bir linyit madeninde açılan kesit sayesinde 900 bin ila 780 bin yıl öncesine ait iyi korunmuş durumda bolca bitki ve hayvan kalıntısı ile bunların arasına karışmış taş aletlerden oluşan zengin bir dolgu bulunmuştur.(Güleç vd.;1999) ”⁸⁴ Yapılan kazı ve yüzey araştırması çalışmalarında bu bulgular dışında çok sayıda taş alet de ortaya çıkartılmıştır..

Ancak aynı şey Homo Sapiens'in gerçekleştirdiği yolculuk için söylenemez. Sapiens gruplarının Anadolu köprüsü üzerinden Avrupa'ya ulaştıklarını gösterir somut bir bulgu yoktur. “*Homo erectus'un Anadolu'da bırakmış olduğu belgelerden bu tür veya benzeri yontma taş endüstrilerin, Türkiye'de de var olduğu çeşitli buluntu yerleri ile belgelenmiştir. Tunceli Eşkinisefine, Erzincan/Malatya Aktaş, Adıyaman Şehremuz yakını, Ankara Çeçtepe ve İlhan Köyü buluntularına dayanarak Türkiye'de kaba yongaları da içeren bir çakıtaşı/çaytaşı endüstrinin varlığının ortaya konmasına karşın burada ele geçen buluntuların gerçekten Yakındoğu'ya paralel Acheuléen öncesi mi yoksa Acheuléen ile yaşıt endüstrilere mi ait oldukları konusunda şimdilik bir şey söylemek olanaksızdır.*”⁸⁵ İstanbul'da Yarımburgaz Mağarası, Antalya'da ise Karain Mağarası Alt Paleolitik dönemde iskan edildiği saptanan doğal barınma alanlarının başında gelir. Ayrıca Hatay Altındere ve Gaziantep Gülük gibi Lavallois tekniğine tarihlenen arkeolojik alanlar da keşfedilmiştir. Taş alet teknolojilerinin bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi bir standart yoksunluğu anlamına geldiği gibi grupların birbirileri karşısındaki yalıtılmışlığına da işaret eder.

Anadolu'nun kazı çalışması gerçekleştirilen ve Paleolitik döneme ait buluntular içeren coğrafi alanları, ‘Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri-Tayproject.org’ verilerine dayanarak oluşturulan Tablo 3.2’de belirtilmiştir. Yüzey araştırması seviyesinde taranan coğrafi bölgeler tabloya işlenmemiştir.

⁸⁴ Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin en eski Kültürleri; A. Sagona- P. Zimansky-2009; Arkeoloji ve Sanat Yayınları-2018; Çeviri Kurulu: N. Başgelen, S. İ. Belik, M. Payne, H. Taşkıran; Sf. 12

⁸⁵ Türkiye Paleolitik Araştırmaları üzerine bir değerlendirme; S. Harmankaya;
Url: www.tayproject.org/downloads/Paleolitik_SH.pdf

Tablo 3.2 Bölgelere göre Türkiye’de Kazı çalışması yapılan Paleolitik Yerleşmeler

<i>BÖLGE</i>	<i>İL</i>	<i>LOKASYON</i>	<i>ALT PALEO.</i>	<i>ORTA PALEO.</i>	<i>ÜST PALEO.</i>	
MARMARA	İstanbul	Fikirtepe	Var (+)	Yok (-)	Yok (-)	
		Yarımburgaz Mağr.	Var (+)	Var (+)	Var (+)	
KARADENİZ	Samsun	Tekeköy/ Fındıcak	Var (+)	Var (+)	Yok (-)	
EGE	Paleolitik dönem çalışması yürütülen kazı alanı mevcut değildir.					
İÇ ANADOLU	Ankara	Etiyokuşu-Çubuksuyu	Var (+)	Var (+)	Yok (-)	
	Niğde	Kömürcü-Kaletepe	Var (+)	Var (+)	Yok (-)	
DOĞU ANADOLU	Elazığ	Çıldırım Hüyleri	Var (+)	Yok (-)	Yok (-)	
		Küllünün İni	Var (+)	Var (+)	Var (+)	
		Arapkir Çayı	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
		Karataş	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
	Kars	Kurbanağa Mağr.	Yok (-)	Var (+)	Var (+)	
		Yazılıkaya	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
AKDENİZ	Antalya	Karain	Var (+)	Var (+)	Var (+)	
		Çürücüin	Yok (-)	Var (+)	Yok (-)	
		Belbaşı	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
		Beldibi- Kumbucağı	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
		Çarkini	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
		Gavurini	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
		Kızılın	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
		Öküzini	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
	Hatay	Kanal Mağarası	Yok (-)	Var (+)	Var (+)	
		Merdivenli Mağara	Yok (-)	Var (+)	Var (+)	
		Üçağızlı Mağara	Yok (-)	Var (+)	Var (+)	
		Tıkalı Mağara	Yok (-)	Var (+)	Yok (-)	
		İncili/ Büyük Mğr.	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
	K.maraş	İkizin	Yok (-)	Var (+)	Var (+)	
		Yağlık/ Yağlak Mğr	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
		Direkli Mağarası	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
	Isparta	Kapalın	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
	GÜNEYDOĞU ANADOLU	Gaziantep	Dülük	Var (+)	Var (+)	Var (+)
			Şehzade Höyük/ Turlu	Yok (-)	Var (+)	Yok (-)
			Biçme Mağarası	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)
Şarklı Mağara			Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	
Adıyaman		Şehremuz	Var (+)	Var (+)	Var (+)	
Urfa		Biris Mezarlığı	Yok (-)	Yok (-)	Var (+)	

Tablodan da anlaşılacağı üzere Orta Paleolitik dönemde Akdeniz ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini içine alan kuşaktaki insan soyları kısmen bir yayılma gerçekleştirmiştir. Ardından gelen Üst Paleolitik zaman diliminde bu yayılma ivmelenerek artar. Ne var ki diğer coğrafi bölgelerde tersine bir hareketle tükenme derecesine varan gerileme göze çarpmaktadır. Bleda Düring de ‘Küçük Asya’⁸⁶ üstbaşlığı altında birleştirdiği ve Marmara, Ege, Karadeniz ile Akdeniz’i kapsayan coğrafyadaki tarihsel kopukluğa dikkat çekmiştir:

*“Küçük Asya’nın Üst Paleolitik döneminin geç kısmında, yaklaşık MÖ 26.000 ile 20.000 arasında bir boşluk vardır. Erken Üst Paleolitik dönem için (MÖ 40.000-26.000) hem Marmara hem de Hatay bölgelerinde sağlam yanıtlar vardır; fakat geç Üst Paleolitik dönem, özellikle de Gravetyen endüstriler mevcut değildir.”*⁸⁷

Bunun nedenine yönelik genel kanı, Berkay Dinçer’in Doğu Avrupa hakkında açıkladığı yorumla örtüşmektedir: *“Geç Üst Paleolitik boşluk Avrupa’da insan yerleşimi şablonlarını da etkilemiş olan olumsuz iklimsel oşullarla bağlantılandırılmıştır (Özdoğan 1997a; Bocquet-Appel ve Demars 2000; Kuhn 2002; Mellars 2004).”*⁸⁸

Bir başka ilgi çekici durum, Yakındoğu ve Avrupa’da geniş bir alana dağılmış vaziyette yaşam süren Neanderthal topluluklarının, bu iki coğrafya arasında kalan Anadolu’daki arkeolojik izlerinin seyrekliğidir. Karain Mağarasında Neanderthal insanına ait olduğu tespit edilen dişler ve bazı kafatası parçaları açığa çıkartılmıştır. –Ki Türkiye insan fosili kayıtlarında en eski tarihlendirmeye sahip örneği oluştururlar.- (Harmankaya; 1996) Bu anlamda ele geçirilen insan fosillerinin tarihsel sürekliliklerinde de ciddi kopuklukların var olduğu söylenebilir. Henüz çok yetersiz bir düzeyde seyreden arkeolojik çalışmalar derinleştirildikçe Türkiye’de Paleolitik dönemin belirsizlikleri ve açık uçlarının birleştirilme fırsatı yakalanacaktır.

⁸⁶ Düring Küçük Asya’nın sınırlarını şu şekilde belirtir: *“Yapısal düzeyde Küçük Asya, doğu-batı doğrultusunda uzanan, doğuda daha zorlu olan ve Küçük Asya’nın batısına doğru yükseklikleri giderek azalan iki büyük dağ sırasından, kuzeyde Kuzey Anadolu Dağları ile güneyde Toroslar’dan oluşur. Bu sıradağlar, Küçük Asya’nın doğusundaki büyük, engebeli, dağlık bölgede, Kafkas, Zağros ve Elbruz dağlarıyla birleşir.”* [Küçük Asya’nın Tarihöncesi; Bleda S. Düring;2011; Koç Ün. Yn.-2016; Sf: 23]

⁸⁷ Küçük Asya’nın Tarihöncesi; Bleda S. Düring-2011; Koç Ün. Yn.-2016; Sf: 47

⁸⁸ A.g.e; Sf: 47

Tablo'nun ifade ettiği diğer bir gerçeklik, kazı çalışması yürütülen alanlar içinde büyük çoğunluğu mağaraların oluşturduğudur. Mağaralar haricinde kalan yerler genelde kaya altı sığınaklarıdır. Dolayısıyla Paleolitik dönem Türkiye'sinde gerçekleşen mimarlık etkinliklerine ve mimarlığın ritüelle bağlarına dair kesin yargıda bulunmak zordur. Keza Türkiye'nin değişik yerlerindeki araştırmalarda Paleolitik döneme ait birer ritüel malzemesi olan taşınabilir nesnelerin bulunmuş olması bu gerçeği değiştirmez. Sadece avcı-toplayıcı toplulukların simgeci düşünsel yapılarına yönelik açıklamalarla uyumluluğun söz konusu olduğunu ispatlar; ama özgünlükler ve detaylar konusunda fikir vermez.

Anadolu'da gün yüzüne çıkarılan simgeci/sihirsel kültür olgularından bazıları şunlardır:

- Hatay Üçağızlı Mağara'da Erken Üst Paleolitik dönemde (GÖ 28.000-41.000) imal edilmiş binden fazla süs eşyası bulunmuştur.⁸⁹

Tamamı, Akdenize özgü deniz kabuklularından yapılmış boncuk ya da pandantiflerdir. “Tabaka H'de ele geçen delikli kabuklar; tartışmasız dünyadaki en erken kişisel süs eşyaları arasındadır. Radyokarbon tarihleri 39.000 ve 41.000 yıl öncesine tarihlendiklerini göstermiştir [Güleç et al. 2003:475;].”⁹⁰ Karain Mağarasında ele geçen, delinerek bir gerdançe veya bir boncuk haline sokulmuş yumuşakça kabuğu ise Geç Üst Paleolitik Çağ'a tarihlenendirilmiştir.

-Karain, Üçağızlı, Merdivenli vd. mağaralarda insan fosilleriyle karşılaşmıştır. Karain'in Neanderthal fosili Avrupa'dan Yakındoğu'ya ilk göç

⁸⁹ Bu nesnelerin 'süs eşyası' olarak nitelendirilmesi tartışılması gereken bir meseledir. Çünkü birer ritüel nesnesi vasfı taşımaları süslenme amacından daha önde geliyor olabilir.

⁹⁰ Url: www.tayproject.org/TAYages.fm\$Retrieve?CagNo=3078&html=ages_detail_t.html&layout=web

hareketlerine işaret etmesi bakımından önemlidir (Sagona ve Zimansky; 2009). Ölülerin mağara içinde tutulması, (belki de gömülmesi) intramural gömü olgusunu çağrıştırmaktadır.

- İstanbul Yarımburgaz Mağarası'nda nesli artık devam etmeyen mağara ayısına (Ursus Deningeri) ait çok sayıda kemik bulunmuştur. Kemikler üzerinde yapılan incelemelerde taş aletlerle açılmış kesim ve sıyırma izlerine rastlanmamıştır. Bu da çeşitli nedenlerle ölmüş ayıların insanlar tarafından yenmediğini göstermektedir. Avrupa'da da bazı mağaralarda Neanderthallerin ayı kafataslarını saklamış oldukları bilinmektedir (Bkz. Bölüm 3.4.2.2).

3.6 Bölüm Sonucu

İnsanlık tarihi açısından Paleolitik Çağ, diğer devirlere nazaran akışkanlığı en yavaş olanıdır. Öyle ki Alt Paleolitik dönem milyonlarca yıl sürmüştür. Bunca süre, insanın atalarının sürü ya da takım örgütlenmesinden topluluk örgütlenmesine, ampirik bilinçten kuramsal bir temele dayanan bilince sıçrayacağı koşulların olgunlaşmasıyla geçmiştir. Ayrıca kültürel yapının üzerinde yükseleceği zemin, alet yapımı ve ateşin denetim altına alınmasıyla yine Alt Paleolitikte hazır hale gelmiştir. Ne var ki hazır olan sadece zeminin kendisidir. Kültürel strüktürün inşasına yenice başlandığından dolayı, uzak atalarımızın bu evredeki mimarlık edimlerinin sığınmayı bir düzen içine sokmaktan öte muhteviyatının olmadığı savı ileri sürülebilir.

Alt Paleolitik dönemde mağaraların, büyük ağaçların kovuklarının ve/veya kayalardaki yarıklarla oyukların hazır barınma mekânları vasfıyla kullanıldığı bilinmektedir. İnsan eliyle inşa edilmiş mekânlara yönelik bulgular ise yok denecek kadar az olduğundan genellikle çıkarsama yapılarak bir görüşe varılmaktadır. Bu görüşlerden en yaygını yel seti imalatının başlangıcının Alt Paleolitikin derinliklerine dek uzatılabileceğidir. Böylece geriye, nispeten dönemin bitimine yakın bir zamana tarihlenen Terra Amata barakaları kalır. El yapımı mekânın bilinen en eski örneği, oldukça net ipuçları sunmaktadır. Eliptik formu doğanın çizgileriyle uyumludur; esinlenme ya da benzeştirmeden hareket edildiğini düşündürür. Ateş yakılan çukurun girişe yakın yerde olması, bir güvenlik önlemi alındığı izlenimi vermektedir. Nihayetinde yapının iç

kenarlarında yoğunlaşan taş kırıkları bu alanların işlik olarak değerlendirildiğine işaret eder.

Öyleyse mekân içi düzenlemelerin en eski çağlardan beri yapılageldiği söylenebilir. Fakat bu döneme ilişkin, gerek doğadaki hazır alanlarda gerekse keşfedilmiş yapı kalıntılarında herhangi bir kültürel nesne ya da ritüel izine rastlanmaması, ilk paragrafta ifade dilen savı destekler bir olgudur.

Demek ki mimarlığın yeni bir statü kazanması için kültürel yapının inşası zorunlu önkoşuldur. Belirtilen şart GÖ 200-130 binyılları civarında somutlaşan simgesel düşünce ve akabinde ortaya çıkan dilin gelişimi sayesinde gerçekleşir -ki bu olgunlaşma evresi, Orta Paleolitik dönem aralığına denk düşmektedir.- Orta Paleolitikte uzman avcı toplayıcılık birikimine ulaşan insan toplulukları, yaptakçı (eklektik) bir tümevarım usulüyle ve mitlerin kapısını açan söylencelerle kozmosa dair her şeyi anlamlandırmaya girişirler. İnsanın varlığı da bu deryayla birleştirilecek ve yansısını yine mitlerde bulan bütünlüklü, düalist bir dünya görüşünün yapı taşlarından olacaktır.

Simgesel düşünce, dil ve bağlamında kültürün gelişimi, mimarlığın düzen arz eden barınak meydana getirme işlevinin altüst oluşudur. Gerçi işlev değişmemiştir; eylemin esası halen düzene koymadır. Asıl değişen şey, kriterlerdeki artış ve karmaşıklaşmadır. Bir yanda örgütlenme ve işbölümünün dallanıp budaklanması oranında mekanik unsurlar fazlalaşmıştır. Yapının bir bölümü işliğe, diğeri avlanan hayvanların kemiklerine, bir başkası ocağa, ölümlere, törenlere ayrılacak, toplum geliştikçe bölüm sayısı artacaktır. Diğer yanda yapının kendisini ve her bir bölümünü, toplumsal anlamlandırmalara uygun maddi/manevi kriterlerle donatma yükümlülüğü edinilmiştir. Üstelik bu kriterlerin çoğu görenekçe yasa, mitler yoluyla kutsal addedilen sıra ve form uyarınca yerine getirelecektir. Kısaca, mekânın artık bir ruhu vardır. Yapı ustaları her döşedikleri taşla toplumsal duygulara ve maneviyata mimarlık düzleminde bir can katmaktadırlar. Bu can, alt ölçekte yapının sakinlerinin toplumla, üst ölçekteyse evrenle kurdukları ritüelistik hayat bağıdır.

Ancak sorun tam da burada, kuramsal planda ortaya konan çözümlemenin somut olgularla desteklenmesi hususunda başgöstermektedir. Orta Paleolitik döneme tarihlenen mimari eser izleri hem çok az sayıda hem de ritüel/mimarlık ilişkisi hakkında fikir yürütmeye yetmeyecek kesinliktedir. Üst Paleolitik çağa ait olup gün yüzüne çıkarılan mevsimlik kamp alanları, özellikle Avrupa'da

sayı ve bulgu bakımından belirgin bir seviyeye ulaşırsa dahi flu alanlar yoğunluğunu korumaktadır.

Bir örnekle durum daha açık hale getirilebilir. Molodova-I yerleşiminde bulunan oval yapıların ebatlarına, içerdeki ocaklara ve kullanılan alet edevata bakarak topluluğun geniş aile veya kandaşlar birliği şeklinde örgütlendiği, uzman avcı toplayıcılardan oluştuğu vb. saptanabilir. Beden süslerinden, mızrak fırlatıcılarından ya da figürinlerden yola çıkarak bazı törensel davranışlar da analiz edilebilir. Lakin iş, ritüelin Molodova'da mimariye nasıl tesir ettiğinin izahına geldiğinde, eldeki veriler kesin yargılarla konuşmaya yeterli gelmez. Saptamalar çıkarsama düzeyinde kalır.

Yapıdaki mamut kemikleriyle hayvan postlarının ilkel toplumun simgeci, aynı zamanda da düalist düşünce dünyasında bir anlamlandırmaya karşılık geldiği tartışmasız olsa bile anlamın kendisi muğlaktır. Ev sahibi öldürdüğü mamudun içine sembolik manada girerek belki doğurganlık büyüsü yapmaktadır; belki de çadırdaki kemikler ve postlardan hareketle ölenden diğer mamutların kamp yakınından kalmalarını istemektedir.

Bu noktada modernizm çağı avcı toplayıcılarının irdelenmesi, her ne kadar Batının kültürel yayılcılığında kurtulamayıp kısmen dejenere olsalar da Paleolitik döneme yönelik eksik ve/veya flu alanların giderilmesinde önemli faydalar sağlayabilir. Sonuçta Üst Paleolitik dönem topluluklarından kalma ekonomik ve sosyokültürel nitelikler modern eşitlikçilerde başatlığını korumaktadır. Kaldı ki Avustralya'nın Aborjinleri ve yağmur ormanlarının derinliklerindeki kabileler gibi geç keşfedilmiş, neredeyse Üst Paleolitik yaşam formunda kalmış pek çok grup da söz konusudur.

Böylesi bir irdeleme, uzman avcı toplayıcılardaki düalizmin modern toplum düalizminden farklı olduğunu kabule götürür. Öncelikle ilkelde varlığın ikiliği daima zıtların birliğine uygun düşmek zorunda değildir; dairesel bir hayat döngüsüne tekabül edebilir. Mesela canlılığın karşı kutbunda cansızlık yerine dönüşüm vardır. Diğer büyük ayırım, doğanın gizil güçleri karşısında insanın edilgen değil, etken kılınmasıdır. Nesnelerin gizil güçlerinden kurulu bir düzen içindeki evrende, insanın doğayla etkileşimi doğaldır ki ritüelistik davranışlarla gerçekleşecektir. Mimarlık da bundan bağımsızlaşamaz

O halde, Orta ve Üst Paleolitiğin uzman avcı toplayıcılarında ritüellerin simgeci, düalist düşünce sistemleriyle doğru orantılı şekilde geliştiği, çoğaldığı

ve hayatı sarmaya yol aldığı söylenebilir. Keşfedilen az sayıdaki yapıda, izlerin silikliğine karşın beden süsleri, figürinler, resimler, gömüler, gravürlü yumurtalar, işlenmiş kafatası ve kemikler mimari ürünün de ritüelle biçimlendirildiğini savunmaya yeterli göstergelerdir.

Leroi-Gourhan, Clottes ve Conkey'in mağara yerleşimlerinde yürüttükleri araştırmalar bu açıdan ayrı bir değer taşımaktadır. Doğanın hazır mekânlarının düzenlenişinde anlamlandırmaların, diğer adıyla manevi kriterlerin gözetildiğini bariz biçimde göz önüne sermektedir.

4. BÖLÜM

MEZOLİTİK/ EPİ-PALEOLİTİK ÇAĞ

GELİŞKİN BÖLÜŞME KÜLTÜRÜNDE RİTÜEL VE MİMARLIK

4.1 Mezolitik ve Epi-Paleolitik Arasındaki Fark

Pek çok bilimsel makalede Mezolitik ve Epipaleolitik kelimelerinin anlamdaş kabul edilerek kullanıldığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, her iki sözcüğün Son Buzul Çağı konumundaki Pleistosen'in bitişi ile halen devam eden Holosen İklimin başlangıcı arasındaki geçiş dönemine gönderme yapmalarıdır. –Ki genellikle bu zaman GÖ 17. binyıl ile 11. binyıl arası şeklinde verilmektedir.- Dolayısıyla zamansal özdeşlik belirli bir dereceye kadar söz konusudur; ne var ki mekânsal düzlem bütünüyle ayrıktır.

Mezolitik, Avrupa arkeolojisinden gelme bir terimdir. Avrupa'nın güneyinde Neolitiğe Levant ve Anadolu'dan üç-dört binyıl kadar sonra, kuzeyinde ise çok daha geç tarihlerde geçilmiş olması, Holosen Çağın kayda değer bir süresi boyunca tarihöncesi avcı-toplayıcılarının kıtada varlıklarını koruduğunu gösterir. Kelime, bu toplulukları yerleşik ve kısmen de üretim ekonomisine dayalı yaşam alışkanlığı kazanmış gruplardan ayırmak amacıyla kullanılmıştır. Oysa karşılığını daha çok Yakındoğu ve Anadolu coğrafyalarında bulan Epi-Paleolitik'te ne böylesi bir ayrışma ne de iç içe geçmişlik vardır. Bu coğrafyalardaki avcı-toplayıcıların önemli bir kısmı Erken Holosen tabir edilen ve GÖ 13. ila 12. bin yıl öncesine tekabül eden zaman aralığında önce yerleşik düzeni, ardından giderek de tarımcı ekonomiyi benimsemişlerdir. Toprakların dört mevsim yerleşikliğe müsaade etmediği bölgelerin sakinleri ise göçebeliğe dayalı toplumsallıklarını bırakmamış, aksine evcilleştirme becerisini edindikleri anda kalabalık göçebe/çoban topluluklarını oluşturma doğrultusunda dönüşüm geçirmişlerdir.

4.2 Ekolojik Alt-Üst Oluş ve Epipaleolitik Dönem

Hikmet Kıvılcımlı, üretici güçlerin tarihte başlıca dört bölüme ayrılabilceğini belirtir. Bunlar teknik, coğrafya, tarih ve insandır:

“TEKNİK: Toplumun doğayla savaşımında kullandığı cansız araçlar ve kullanım biçimleri, aygıtlar, avadanlıklar ve yöntemler.

COĞRAFYA: Toplumu doğrudan doğruya **dışarıdan**, daha doğrusu **mekân içinde** çevreleyen maddi ortam: İklim, doğa, vb.

TARİH: Toplumu doğrudan doğruya **içeriden**, daha doğrusu **zaman içinde** çevreleyen **manevi** ortam, gelenek-görenek kalıntıları, vb.

İNSAN: Toplumun gerek dış-maddi ortamını, gerek iç-manevi ortamını teknik-araçla işleyen **Kolektif Aksiyon** (Topluca **Eylem**), zor ve şiddet anlamlı ‘**güç**’, vb.”⁹¹

Sosyoloji disiplininde teknik, ‘soyutlaştırılmış sosyal olayları’ açıklamada belirli bir noktaya kadar tek başına yeterli olsa bile, tarih biliminde dört başlığın bir arada ele alınması zorunludur. Çünkü “Gerçek insan: hem TOPLUM YARATIĞIDIR, hem TOPLUM YARATICIDIR. Tarih, o gerçek insanın; belirli geçmişinden kalma **gelenek-göreneklerle**, içinde yaşadığı belirli **coğrafya** ve iklim koşullarına göre, belirli bir **teknik** ve yönetime dayanarak yaptığı yaşam savaşında, gene belirli bir düzeye ulaşmış **kolektif aksiyonundan** doğar ve gelişir. Tarihte her şeye can veren bu kolektif aksiyondur.”⁹²

Bu denklemde üretici güçlerden birinde yaşanacak niceliksel değişim, sürekliliği ve gücü bağlamında totalde gerçekleşecek niteliksel dönüşümün yolunu açar. Başka bir deyişle dört üretici gücün denge durumu, ilk etapta güçlerden bir ya da birkaçındaki değişimlere bağlı olarak bozulma sürecine girer. Sistemin kararsız bir hal alması, aynı zamanda yeniden kararlı pozisyona geçiş yönünde içerden zorlanması demektir. Zorlamaların neticesi ise dört olgunun yeni koşullar yaratmasıyla oluşan, öncelinden nitelikçe farklı bir denge halidir.

Tez konusu açısından bu yasanın karşılığı Epi-Paleolitiğin dünyanın kararsızlık dönemlerinden biri oluşudur. Son buzul Çağı, GÖ 17. binyılda havaların ısınmaya başlamasıyla birlikte sonlanma aşamasına girmiştir. Würm

⁹¹ Tarih Tezi; Dr. Hikmet Kıvılcımlı (1965); Sosyalist Kütüphanesi; Dördüncü Baskı-1996; Sf: 18
Bold ve büyük harf karakterleriyle yapılan kelime vurguları orijinal metin kaynaklıdır.

⁹² A.g.e; Sf: 18

buzulunun etkisiyle günümüzdeki seviyesinden ortalama 100 metre aşağıya çekilmiş bulunan denizler tekrar yükselmeye başlar. Öyle ki birer göl olan Marmara ve Karadeniz, buzulların çözülüp suların yükselmesi neticesinde birleşir. Popüler hipoteze göre, Ege Denizi'nden gelen akıntılarla Marmara Denizi 90 metre kadar yükselmiştir. Günümüzdeki seviyesinden yaklaşık 130 metre aşağıda kalan Karadeniz ise Kuzey Avrupa buzullarının çözülmesinden beslenerek dolmaktadır. MÖ 7500 civarında sular İstanbul Boğazı ya da İzmit Sapanca hattından geçerek Karadeniz'den Marmara'ya akmaya başlar. MÖ 6000'li yıllara gelindiğinde iki deniz nihayet dengeye ulaşır. Marmara'nın suyu alt akıntılarla Karadeniz'e akmakta, üsttense ters yönde bir hareket olmaktadır. İşte Karadeniz'in dip yumuşakçalarını oksijensiz bırakan şey, dipten gelen bu sulardır (Özdoğan, Aksu, Jablonka, Düring, Yakar, vd.). İki denizin hem derinliklerinin hem de yüzey alanlarının artışının yarattığı çevresel değişikliklere dair oldukça farklı yorumlar mevcuttur. Her birini anmak yerine, çevresel bir başkalaşımın yaşandığına yönelik kesinliği bildirmek, bu aşamada yeterlidir.

Diğer yandan, belki kısmen de tektonik hareketlerin etkisiyle akarsu yataklarındaki kaymaların alüvyon birikintilerindeki miktar ve mineral bileşimlerinde birtakım değişiklikleri doğurduğu, bununsa fauna ve florayı etkilediği düşünülmektedir. Düring, Epi-Paleolitik dönemde Anadolu bozkırlarının küçülmeye başladığını, MÖ 2000'e gelindiğinde steplerin sadece Orta Anadolu'nun merkezinde kaldıklarını, çeperlerinin ağaçlık ve ormanlık alanlarla kaplandığını ifade eder. İklimin yumuşaması, alüvyon alanlarının genişlemesi ve sulak ya da bataklık bölgelerin fazlalaşması ekosistemdeki çeşitliliği arttırmıştır. Öküzini Mağarası'na ait *“Epipaleolitik fauna kayıtları, Geç Pleistosen'de orman ve ağaçlık arazi zengini bir çevre olduğunu kanıtlamakla kalmıyor, kızıl geyiğin ve karacanın varlığının o dönemde de devam ettiğini gösteriyor. Yaban koyunu sıkça tercih edilse de dağ koyunu ve yaban keçisi en çok avlanan hayvan türleriydi.”*⁹³

Dolayısıyla buzul çağının sona ermesi, aynı zamanda coğrafya üretici gücündeki nicel ve nitel değişimlerden ötürü sistemin kararsızlığa itilmesi anlamına gelmektedir. Nasıl ki Würm buzulu Avrupa'da avcı-toplayıcıların

⁹³ Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojik Yansımaları; Jack Yakar; Homer Kitabevi-2014; Sf: 17

kuzeyden güneye kaymasına yol açmışsa, havaların tekrardan ısınması da yeni özgün koşulları, göç dalgalarını ve imkânları açığa çıkarmıştır.

Denge hali GÖ 12-11. binyılda Holosen Çağa geçişle bir kez daha kurulur. Holosen, başlangıçta bugünkünden daha ılıman, genel planda ise günümüze dek istikrar gösteren bir iklim kuşağıdır. Anadolu'da görece ani denebilecek bir bitki ve hayvan yoğunlaşmasına yol açmasının yanı sıra kimi bilim insanlarının 'devrim' sıfatıyla nitelendirdikleri Neolitik devrin iklimsel koşullarını da yaratmıştır. Bu çağda Küçük Asya'nın ekolojisine insanların etkisi (ağaç kesimi, tarım alanları açma, kaynakların kullanımı vb.) totalde az bir yer kaplasa dahi, bazı lokal alanlarda belirgin olmuştur (Düring-2011).

Aslında Epi-Paleolitik dönemde, doğadaki alt-üst oluşun avcı-toplayıcı topluluklarının geçim ekonomileri ve sosyokültürel yapılarında kuvvetli kabul edilebilecek bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Bu da ayrı bir küme oluşturmaksızın onu Paleolitik üst başlığı altında değerlendirmenin gerekçesi sayılabilir. Ancak özellikle doğu kıyılarından (Levant'tan) başlayarak batıya doğru tüm Akdeniz kuşağında Neolitik Çağ'ın altyapısını oluşturan ön koşulları meydana getirmesi, yine Akdeniz kuşağında yaşayan avcı toplayıcıların mimarlık ve/veya simgeci kültür üretimlerinde niceliksel bir sıçramayı temsil etmesi Epi-Paleolitik için ayrı bir başlık açmayı zorunlu kılmaktadır. Yoksa örneğin Sahra altı, Avustralya, Amazon çevresi gibi ekvatorial kuşakta böylesi bir başkalaşım ya hiç gerçekleşmemiş ya da binyılların daha geçmesi gerekmiştir.

4.3 Avrupa ve Yakındoğu Kültürlerinin Anadolu'da Kesişmesi

Önceki paragraflarda değinildiği üzere, geçiş çağı Avrupa'sının kuzey bölümünde buzulların etkisi belirli ölçülerde sürmüştür. Olumsuz iklim, teknolojik donanımın yetersizliğiyle birleşip yerleşik yaşama geçişe engel teşkil etmiştir. Arkeoloji araştırmalarında keşfi yapılan ve açığa çıkarıldıkları ilk buluntu yerinin adıyla anılan (Ahrensburgian, Hamburgian, Lyngby vd.) avcı toplayıcı kültürleri bu dönemde ön plana çıkan Kuzey Avrupa topluluklarıdır.

Güneyde durum farklıdır. Mevsimlik olarak iskân edilen yerleşim alanları, bugünkü Akdeniz iklim kuşağı içinde kalan bölgelere ve Karadeniz'in ılıman kuşağına dağılmış vaziyettedir. Buralarda mamut kemikleri ve/veya ağaç dalları üstüne hayvan postlarının örtülmesi yöntemiyle inşa edilen çadırlar yavaş yavaş yaygınlık kazansa da mağara ya da kaya altı sığınaklarının güncelliklerini yitirdiklerinden bahsedilemez.

Yunanistan'da Franchthi ve Theopetra mağaraları ile Sırbistan'daki Lepensky Vir yerleşimi Balkan Mezolitliğinin karakteristik olgularını bugüne taşımışlardır. Doğuda Ukrayna sınırları içinde kalan Mezhirich, Karadeniz kuşağındaki yerleşimlerin en önemlisidir. Batıya gelince, İspanya ve Fransa'daki mağaralarda yoğunluk arz eden Magdalenyen (ve devamındaki Azilyan) kültürüne ait bulgular ön plandadır.

Bütün bu yerleşimlerde insan faaliyetleri en azından Üst Paleolitik dönemden beri vardır. Örneğin Lepenski Vir'de avcı toplayıcıların mağaralarda bıraktıkları izler, 20 binyıl kadar eskiye gidebilmektedir. Ne var ki balıkçılıkta uzman Lepenski Vir topluluklarının Mezolitik köy düzenine geçişleri ancak GÖ 9. binyıl ila 6. binyıl arasına tarihlenir. Oysa aynı tarih aralığında Anadolu, yerleşik hayata geçişlerini tamamlamış Neolitik köy topluluklarının tarım ve hayvancılığı geliştirme eylemlerine sahne olmaktadır. Meselenin asıl ilginç yanı, Güney Avrupa ve Batı Anadolu'yu mesken edinmiş gruplar arasındaki etkileşimin birikim seviyelerindeki farklara rağmen, Alt-Paleolitik dönemden itibaren medeniyetler çağına dek, Anadolu'nun doğu ve güneyinden neredeyse yalıtık biçimde sürmesidir. İki özel tespit, durumu izahta yeterli olacaktır:

- Mezolitik dönem Avrupa'sında karakteristik olan mikrolit teknolojisinin ürünleri Karain, Öküzini, Tekeköy-Fındıcak gibi Anadolu'nun batı diliminde kalan başlıca Epi-Paleolitik buluntu alanlarında da karşımıza çıkar. Güney/ Güneydoğu Anadolu kuşağındaki Üçağızlı Mağarası, Hallan Çemi ve diğer arkeolojik kazı alanlarında ise Kafkaslar, Levant, Afrika hattında karşılaşılan ve Aşölyen endüstrisinin devamı niteliğindeki teknolojilerin kullanıldığı görülmektedir.

- Kuzeybatı Anadolu'nun Neolitik köylerinde (Ilıpınar, Beycesultan, Fikirtepe vb.) mimari kimlik ve çanak çömlek üslupları kendilerine görece

yakın mesafedeki Aşıklı, Çatalhöyük ya da Pınarbaşı'yla değil Balkan Neolitikliğiyle özdeşlikler gösterir. Kaldı ki adları geçen Orta Anadolu köyleri de Güney ve Güneydoğuda yer alan ve Yakındoğu topluluklarıyla somut kültürel bağlar taşıyan (Çayönü, Nevali Çori, Yumuktepe vd.) yerleşimlerden görece bağımsız, özgün gelişim çizgileri içermektedir.

Bu durum iki temel çıkarsamaya bizi götürür: İlk olarak çevresel koşulların ayrıklığının kültürel farklılaşmada önemli bir etken olduğuna dair görüşe delil sayılabilir. (Sagona ve Zimansky; 2009) İkincisi, Eski Dünya anakaralarının kesişim bölgeleri arasında en net çizgilerin Anadolu coğrafyasında çizildiği öne sürülebilir.

Burada Anadolu'nun güney ve güneydoğusu Yakındoğu kültürlerinin uzantısı görünümündedir. İki coğrafyanın eşdeğer ürün ve üslupları üzerinde yapılan tarihlendirme çalışmaları etkinin Levant'tan Küçük Asya'ya doğru geldiğini, başka bir deyişle öncülük misyonunu ekseriyetle Yakındoğu gruplarının üstlendiklerini göstermektedir. Kuzeybatı Anadolu ve Güney Avrupa etkileşimine gelince, benzer bir kesinlikte konuşmak zordur. Çünkü Paleolitik ve Epi-Paleolitik dönem buluntularına ait tarihlendirmeler her iki tarafın da dönem dönem öncülük misyonunu üstlendiğini gösterir niteliktedir. Ekileşimin çift taraflı varlığı, özellikle Balkanlar ve Kuzeybatı Anadolu coğrafyalarındaki toplulukların oldukça hareketli bir yaşam düzenini sürdürdükleri izlenimini vermektedir. Bu noktada çevrimsel mevsimlik hareketlerinin Torosların öte tarafında kalan gruplara oranla çok daha geniş bir alanı kapsadığı yorumu yapılabilir.

Sonuçta Epi-Paleolitik dönem boyunca avcı-toplayıcı geçim ekonomisi toplumsal yapının kimliğini oluşturmaya devam etmiş, fakat en önemlisi fiziksel çevre koşullarındaki değişimlerin coğrafi ayrımları keskinleştirmesi olan muhtelif etmenler nedeniyle kültürel edimler toplumdan topluma değişme yoluna girmiştir. Simgesi düşünüş ve inanç tarzı yapısal planda değişiklik geçirmese dahi uygulamada, başka bir ifadeyle göreneklerde başkalaşım bariz hale gelmeye başlamıştır. Üstelik farklılaşmalar sadece ölü gömme, beden süsü gibi ritüel uygulamalarıyla sınırlı değildir; takı ve heykelciklerin formlarından yapımlar yöntemlerine, hatta yeni alet endüstrilerinin icadına kadar geniş bir

yelpazededir. Bu bağlamda Epi-Paleolitiği, mimarlık uygulamaları açısından da çeşitliliğin tohumlarının ekildiği dönem saymak hatalı bir yaklaşım olmayacaktır. Özetle, insan inançları ve onların somut ifadeleri olan ritüellerin mekân tasarımı merkez noktalardan birini tutması olgusu, farklı mimari pratikler içindeki ortak öge olmayı sürdürecektir.

O halde bölgeler bazında dönemin genel değerlendirmesini yapmak, bir yandan coğrafyalar arası ayrışmaları ve yeni kültürel üslupları açıklığa kavuştururken diğer yandan ritüel eksenindeki birleşmeyi açıklayabilir.

4.4 Anadolu'da Epi-Paleolitik Çağ

4.4.1 Anadolu'nun Batısı ve Mezolitik Avrupa

Kaynak: www.arcane.uni-tuebingen.de

Şekil 4.1 Avrasya'nın Başlıca Coğrafi Bölgeleri

AG: Ege

WA: Batı ve Orta Anadolu

EA: Doğu Anadolu

SL: güney Levant

NL: Kuzey Levant

CY: Kıbrıs

ME: Orta Fırat

JZ: Cezire

CM: Merkez Mezopotamya

SM: Güney Mezopotamya

Yunanistan Yarımadasından Antalya ili sınırlarına uzanan topraklarda Erken Üst-Peleolitik çağa ait sağlam kanıtlar mevcutken aynı bölgede geç Üst-Paleolitik bulgularının, özellikle de gravetyen* endüstrisinin bulunmaması önemli bir olgudur. Bu bakımdan belirtilen coğrafyada seyrek düzeyli iskânın Epi-Paleolitik dönem zarfında da sürmüş olması yüksek bir olasılıktır. “*Bu durum Üst Paleolitikle Neolitik arasında büyük boşlukların olmadığı Kuzey Balkanlar, Kafkasya, Zagros Bölgesi ve Güney Levant'taki gelişmelerle*

* **Gravettian:** Avrupa'da GÖ yaklaşık 33 bin- 20 bin yıl aralığında kullanılan taş alet teknolojisi.

*çelişmektedir.*⁹⁴ Yaşanan çelişkide iklimin payı muhakkak ki yüksektir. En azından Holosen çağına geçişle birlikte yaşanan sıcaklık artışı Ege ve Marmara denizlerinin yükselmesine, akarsu baskınları ve bataklık alanların artışına yol açmış, Küçük Asya ile Yunan yarımadasını birleştiren büyük bir alanı sular altında bırakmıştır. Keza Holosen öncesindeki boşluk da bilim insanları (M. Özdoğan, Mellars, Kuhn vd.) tarafından Avrupa’da insan yerleşimi şablonlarını etkilemiş olan olumsuz iklimsel koşullarla ilişkilendirilmiştir.⁹⁵

Bu boşluğun bir yansıması olarak Batı Anadolu’da kazı çalışması yapılan arkeolojik alan sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Samsun ili sınırlarında kalan Tekeköy-Fındıcak kayaaltı sığınağında mikrolit endüstrisine ait aletler bulunmuş fakat, mekân kurgusu ya da kültürel hayata ipucu olabilecek bilgilere ulaşılamamıştır. Benzer şekilde Antalya ilinde Karain, Öküzini, Belpınar, Kızılin ve Belbaşı mağaralarıyla Beldibi-Kumbucağı kayaaltı sığınağında yürütülen kazılarda Epi-Paleolitik döneme ait çok sayıda alet günyüzüne çıkartılmıştır. Kaldı ki Antalya kazılarında çıkarılan yeterince kültürel nesne de vardır. Mağara resimleri, kimisi boyanmış, kimisine desenler çizilmiş çakıl taşları, biçimlendirilmiş taş, kemik ve/veya dişler, yanı sıra da işlenmiş deniz kabukları bu kategori içinde değerlendirilebilecek başlıca objelerdir. Özküzini mağarası arkeolojik kazılarında bulunup MÖ 14-13. binyıla tarihlenen kürekkemiğinden bıçak –ki hasat amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir- ve öğütme taşları, toplayıcılığın ekonomideki yerine işaret etmektedir (Yakar;2014). Ne var ki kayıt altına alınan bu kültür nesnelерinin mekânın organizasyonu sürecindeki konumlarını irdelenmeye yönelik ifadelerle, taraması gerçekleştirilen yayınlarda rastlanmamıştır. Dolayısıyla Lascaux mağarası özelinde saptanan ve mağaradaki resimlerin hem çizim tekniği hem de kimyasal muhteviyatlarıyla buldukları yer arasındaki dolaysız ilişkiyi tanımlayan türde çıkarsamalarda bulunmak zordur.

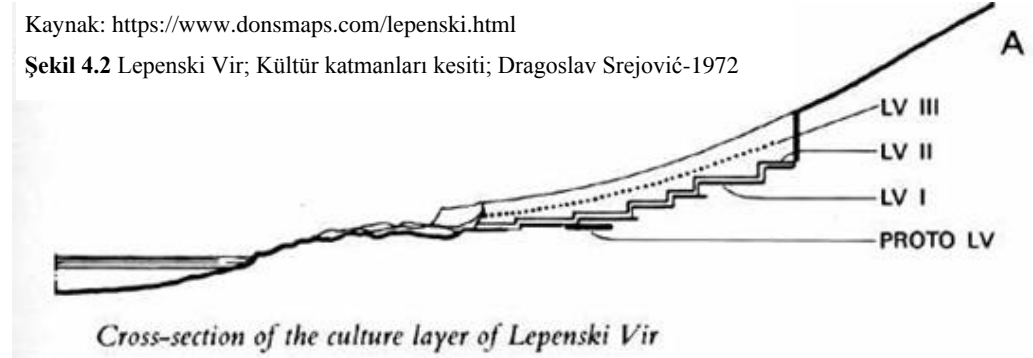
Mehmet Özdoğan bölgede yürüttüğü yüzey araştırmalarında dal-örgü tekniğiyle yapılmış yuvarlak planlı kulübe geleneğinin tarihöncesi çağlara

⁹⁴ Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin en eski Kültürleri; A. Sagona- P. Zimansky-2009; Arkeoloji ve Sanat Yayınları-2018; Çeviri Kurulu: N. Başgelen,S. İ. Belik, M. Payne, H. Taşkıran; Sf: 20

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Küçük Asya’nın Tarihöncesi; Bleda S. Düring; Metis KÜY (Koç Ünв. Yay.) Orijinal Basım 2011; KÜY. Baskı: Haziran 2016; Çeviri: Azer Keskin; Sf: 47

dayandığını ortaya koymuştur.⁹⁶ Elde ettiği ipuçları mimari tasarımda ritüelin işlevine dair somut veriler sunmasa dahi Mezolitik Çağ Avrupa Mimarisine paralel biçimde oval planlı ve yakın boyutlu yapıları işaret etmeleri anlamında önemlidir. Dal-örgü malzeme kullanımı bakımından da görece bir örtüşme söz konusudur. Bu kesişim alanlarından referansla Avrupa Mezolitik Çağ yerleşimlerinden sağlam kanıtlara sahip uygun bir örneğin incelenmesi, tarif edilen ortak noktaların yüzeyselliğine ve zaman aykırılığına rağmen yine de Batı Anadolu Epi-Paleolitik dönemi ve mimarlığını kavramak hususunda ufuk açıcı olabilir. Mevcut buluntu yerleri arasında ise Lepenski Vir yerleşimi en uygun örnek konumundadır.

Lepenski Vir, balık avcılığı odaklı yaşam yordamının doğasına uygun biçimde Tuna nehri kenarına kurulu bir köydür. Nehre inen yamaçlardan biri, taraça sisteminde düzleştirilmiş ve konutlar kapıları akarsuya bakar konumda bu taraçalara dizilmiştir. Yedi adet arkeolojik tabakanın saptandığı kazı alanının “Ia” kodlu ilk yerleşim evresinde tamamı aynı plan şeması ve malzemeden teşkil edilmiş 30 adet konutun var olabileceği hesaplanmış, boyutları farklı olsa da geometrik oranları eş olan 20 kadar bina kalıntısı kayıt altına alınmıştır. Kazı alanının bütününde incelenen bina sayısı 136’ya ulaşmaktadır.⁹⁷

Yapılar simetrik bir yamuk geometrisini veren plan şemalarına sahiptir. İyi derecede matematik bilgisine ulaşıldığını gösteren böylesi bir şemanın neden tercih edildiği bilinmemekle birlikte, rüzgâr ve kar yüküne karşı kübik kütlelere oranla daha fazla direnç sağladıkları ilk elden düşünülebilir. Bu

⁹⁶ Bkz. İstanbul Fikirtepe ve Ağaçalı mevkii yüzey araştırmaları (Özdoğan 1986;144);

Url: [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=45&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=45&html=ages_detail_t.html&layout=web)

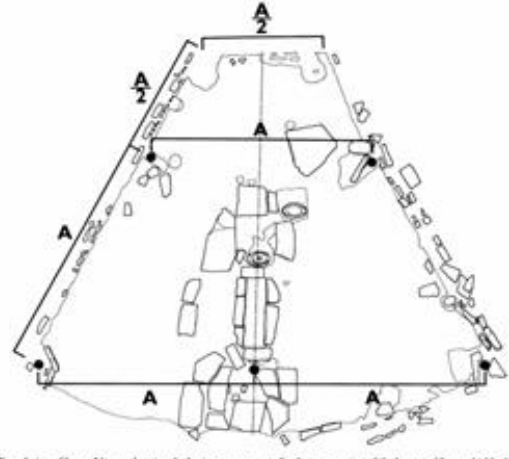
⁹⁷ Lepenski Vir yerleşimiyle ilgili bilgilerin önemli bir kısmı üç adet web sayfasından derlenmiştir. Bu

sayfalar: 1) <http://hiddenarchitecture.net/obscure-by-clouds-serbia-lepenski-vir>;

2) <https://www.donsmaps.com/lepenski.html>; 3) https://en.wikipedia.org/wiki/Lepenski_Vir

düşünce, yamuk tabanın birbirine paralel kenarlarından geçen orta aksın hâkim rüzgâr yönüyle çakışıyor oluşu ve binaların kuzey kısımlarının hafifçe toprak altında bırakılışıyla da desteklenir. Böylece ortaya cevabını arayan yeni bir soru çıkar: Fiziksel çevre koşullarını gözetten planlama, köyün sakinleri açısından hayatlarını bağladıklarını Tuna'ya evlerinin kapılarının açılması olgusuyla da uyumludur. Öyleyse iki durumdan hangisi tasarımda belirleyici olmuştur?

Bu sorunun cevabını düşünce ve davranışın ayrılmazlığı düsturundan hareketle vermek sağlıklı bir adım olacaktır: İlkel avcı-toplayıcıların maddi ve manevi dünyayı simgeci düşünce/inanç sistemi uyarınca nasıl algıladıkları önceki bölümlerde açıklanmıştı. Yapılan açıklamalarda üç temanın öne çıktığı görülmektedir. Yeniden aktarılacak olursa:

Foundation of house No. 37 showing the basic measurements for the construction of the houses of Lepenski Vir I

Kaynak: <http://hiddenarchitecture.net/obscure-by-clouds-serbia-lepenski-vir/>

Şekil 4.3 Lepenski Vir; standart plan

- Simgeci düşünüşte nesnelere, canlı ya da cansız şeklinde ayrılmaz; çünkü tabiatta her şey canlıdır. Öyle ki taşta, ağaçta, bulutta da var olan ruh, onları da insanlar ve hayvanlar gibi canlı kılar. Neticede ölüm, ruhun yeni bir beden arayışına girmesinden ötesi değildir.

- Demek ki aslen kendisi de canlı bir varlık olan evren, son kertede canlılarla örülü bir deryadır. Her varlık bu deryada biri diğerine muhtaç şekilde yaşadığı için aralarındaki denge ve uyum sürdüğü sürece evrenin suları durgun kalacaktır.

- İnsan hayatı da bahsi geçen birlik ve uyumdan muaf değildir. Değerli bir hayat sürmek için evrenin dirliğini bozmamalı, tabiatın seslerine kulak kesilmelidir.

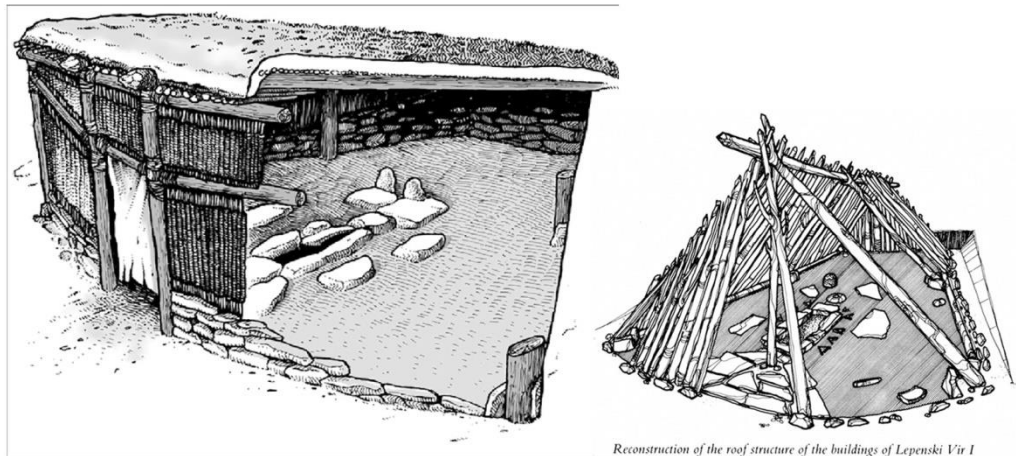
Hal böyle olduğunda salt deneme-yanılma yöntemiyle değil, kuşaktan kuşağa aktarılan tecrübelerin yeni deneyimlerle zenginleştirilmesi yoluyla da edinilen yaşamsal bilgiler, bilimsel izahlarına kavuşamaz; Aksine, varlıklar arasındaki ilişki ve düzenlere yönelik analogik kavrayışlar çerçevesinde tarif

edilirler. Lepenski Vir özelinde düşünülürken güçlü rüzgârlar, mesela evin gözü sayılan kapının bakışlarını kutsal nehirden ayırmaması için yamacın üzerinden karşı kıyıya doğru esmektedir. Eğer çevresel koşullar akarsuya paralel akstaki cephelerin birinde kapının bulunmasını gerektirseydi, bu durumda da belki büyük ruhun Tuna'nın kaynağında ikamet ettiği ve her sabah kendisine saygı sözleriyle kapının açıldığı ifade edilecektir.

Kaynak: <http://hiddenarchitecture.net/obscure-by-clouds-serbia-lepenski-vir/>

Şekil 4.4 Lepenski Vir; Gündelik Hayat

Kaynak: <http://hiddenarchitecture.net/obscure-by-clouds-serbia-lepenski-vir/flute/>

Şekil 4.5 Lepenski Vir; 54 ve 37 no'lu Konutların Rekonstrüksiyonu

Doğal olarak mekân içi organizasyonlarda da aynı yaklaşım geçerlidir. Lepenski Vir konutlarının ortak plan şemasında, orta aks çizgisinin izdüşümüyle dikdörtgen biçimli ocak çukurlarının orta aksının çakışması, açıktır ki sihirsiz düşünüşün davranışta karşılığıdır. Nehirden getirilerek çukuru sınırlandırmakta kullanılan kenar taşları ile yine çukurun baş kısmında yer alan ve ufak bir sunağı andıran yuvarlak çökük taş, özelde ocağa, genelde mekâna inançsal anlamlar yüklendiği savını güçlendiren diğer öğelerdir. Arkeolog Milutin Garašanin'in Lepenski Vir ocakları hakkında kullandığı '*kült çukuru*' ya da '*ritüel şömine*' tabirleri bu açıdan önemlidir. Ayrıca çukurun ön ve arka tarafı da ritüeller uyarınca düzenlenmiş izlenimi verir. Buralara yassı taş bloklar yerleştirilerek ocakla ilintili alanın genişlemesi sağlanmış, evin arka tarafına yakın mesafede bulunan alan, ilaveten (evlerin hemen hemen hepsinde) büyük nehir taşlarından oyulmuş heykellerle donatılmıştır.

Bir bölümü basit geometrik desenlerle bezeli, diğeri insansı figürlerin işlendiği iki heykel kategorisinden bahsedilebilir. İkinci kategorideki ürünlerde balıklara ait stilize edilmiş şekiller insanların uzuvlarıyla birleştirilmiştir. Örneğin İnsanların ağızları, balık ağzını andırır formdadır. Taş döşemenin içine yerleştirilmelerinden dolayı evin bir parçası sayılan heykellerin en büyüğü yaklaşık 60 cm uzunluğunda olup, kendi devirlerinin dünyadaki en büyük boyutlu örnekleridir. Özetle mekânların iç görüntüsü o denli etkileyicidir ki bazı bilim insanları binaların öncelikle tapınak işlevi gördüğü fikrini ortaya atmıştır.

Ocakların içeriği ısıtmaya yetecek büyüklükte olduğu söylenemez. İnsanların ısınma, vahşi hayvanları kamptan uzak tutma ve yiyecekleri pişirme ihtiyaçlarını dışarıdaki büyük ocakta karşılamaları akla daha yatkındır. Srejović, dış ocakların kapı ağzında kurulmasını insanın tarihsel birikimine uygun bulur. Binlerce yıl boyunca mağaraları mesken edinmiş insanlar, ateşi mağaranın girişinde yakmak zorundaydılar; yoksa dumandan boğulurlardı. Mezolitik çağ Avrupa'sında mağara yaşantısı pek çok bölgede sürmeye devam ederken Lepenski Vir sakinlerinin belleklerinde tazeliğini yitirmemiş tecrübelerine uygun davranmaları olağandır.

Dikkat çekici başka bir öge evlerin kırmızı zeminleridir. Hayvan dışkısı ve külle karıştırılıp ısıtılarak (ya da üzerinde yangın çıkarılarak) beton gücünde sertlik kazandırılan yerel kireçtaşı kili, zeminin ana malzemesidir. Günümüzde kırsal kesimlerde sıva niyetine kullanılmaya devam eden bu kırmızımsı kil çamuruna yerel dilde 'Lep' denilmektedir. Bölgenin ismi de burdan gelir. Kil karışımının sıkı bir taban örtüsü sağlamasının yanı sıra, kırmızı renginden ötürü taşıdığı sihirsiz anlam nedeniyle de tercih edildiği kesindir. Bu anlamın simgeci yaşam yordamındaki yeri ve misyonuyla ilgili ayrıntılı açıklama, tezin beşinci bölümünde 'Renklendirilmiş Yüzeyler' başlığı altında yapılacaktır.

Mezolitik Çağ Lepenski Vir konutlarının karakteristik niteliklerinden sonuncusu definlerdir. Ölümlerin bir kısmı ev zemininin altına gömülmüştür. Bir nedenden dolayı⁹⁸ (Bkz. Çatalhöyük) terkedilen eski evin duvarları üzerine yenisini inşa etmenin geleneksel uygulama olduğu göz önünde tutulduğunda defin işleminin ikili yönü görünür hal alır: Naaş evin altında, ama aynı zamanda içindedir. Nitekim eski ev, içi toprakla doldurulmuş bir nevi gömüdür. İçine konulan naaş da tıpkı kendisi gibi köklere, soyun sağlamlığına ve yeniden yeşerme arzusuna hizmet eden bir semboldür. Kazılarda yetişkinler haricinde çocuk iskeletlerinin de bulunmuş olması, definleri ata kültürünün esas delili saymakla yetinen indirgemeci anlayışların önündeki engeldir. Ata kültüründen daha fazlasını içerdiklerine şüphe yoktur.

Epi-Paleolitiğin sonu Neolitiğin başından, yani keşfi yapılabilmüş ilk köy topluluklarından medeniyetler çağının şafağına değin Anadolu'nun tamamında Lepenski Vir konutlarındaki düzenlemelere eşdeğer uygulamalar mevcuttur. Özellikle zeminin kırmızıya boyanması, evin üstüne ev yapılması ve intramural (konut içi) gömü geleneği, benzerlik oranının en yüksek olduğu uygulamalardır. Anadolu konutlarında heykeller de bolca bulunur fakat, üslup, boyut ve mekân içindeki yerleri bakımından farklıdırlar. Ocaklar ve plan geometrisi ise üniktir.

Arkeolojik çalışmalarda elde edilen bulgular Anadolu'dan göç eden bir nüfusun MÖ. 7500'den başlayarak Balkanlar ve Tuna vadisine yerleşmeye başladıklarına, kısa süre zarfında da yerli halkla karıştıklarına işaret etmektedir.

⁹⁸ Bahsi geçen nedene yönelik açıklamalar tezin Neolitik dönemle ilgili bölümünde yapılmıştır.

O tarihe kadar sadece evcilleşmiş köpeğe sahip olan köy sakinleri, nihayetinde yeni gelenlerin getirdiği tarımsal ürünlerle tanışmış, koyun ve keçi başta olmak üzere hayvancılık bilgisini edinmişlerdir. Sorun, daha önceki zamanlarda da böylesi veya tersi yönde bir göç hareketinin olup olmadığı ve Lepenski Vir balıkçılarının atalarının Anadolu’lu avcı-toplayıcılara hangi birikimleri miras bırakmış olabileceğidir?

4.4.2 Orta Anadolu’da Epi-Paleolitik

Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri Projesi (Tayproject) veri tabanında Orta Anadolu Epi-Paleolitik dönemine ilişkin, yalnızca Ankara’da Macunçay ve Konya’da Dervişin Hanı isimli bölgelere ait bilgiler mevcuttur. Yüzey araştırması tarzında yürütülen çalışmalar neticesinde Macunçay Deresi’nde ele geçirilen “*Yontma taş parçalar yakında; olasılıkla derenin üst teraslarındaki bir Mezolitik/Epipaleolitik Çağ konaklama yerinden sürüklenerek gelmiş; çakıllı dolgularda toplanmışlardır.*”⁹⁹ Ne var ki belirtilen konaklama yerine dair bir keşif mevcut değildir. Dervişin Hanı açısından da durum farksızdır: Bulunan Yontma taş mikrolitlerin sayısal azlığı nedeniyle “*kum tepciğinin Epipaleolitik avcılarının büyük bir konaklama yeri olarak kullanıldığını ileri sürmek imkânsızdır.*”¹⁰⁰

Türkiye’nin Akdeniz coğrafi bölgesi içinde kalan Isparta, Burdur ve civarındaki tarihöncesi yerleşimler, ağırlıkla Orta Anadolu kültürleriyle benzeşiktirler. Bu nedenle listeye Isparta’da bulunan Baladız (diğer adı Baradız), Kapalıin ve Burdur’daki Boğazköy buluntu alanları eklenebilir. İki alanda da dönemin teknolojisiyle yapılmış aletler ortaya çıkarılmıştır; konaklama tarzına ya da mimariye dair ipuçlarına ise rastlanmamıştır.

Bölgede mimariyle ilgili ilk önemli bilgileri Epi-Paleolitik dönemin kapanıp Neolitiğin başladığı arakesite tarihlenen Pınarbaşı kaya sığınağı ve açık alan yerleşimi vermektedir. Yere gömülü vaziyette, dal-örgü tekniğiyle yapıldığı anlaşılan birkaç adet yuvarlak yapı yörede tespit edilebilmiş en eski mimarlık örnekleridir. Lakin Pınarbaşı yöresinde iskânın Çanak-Çömlekli

⁹⁹ URL: [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2141&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2141&html=ages_detail_t.html&layout=web)

¹⁰⁰ URL: [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=818&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=818&html=ages_detail_t.html&layout=web)

Neolitik evresine dek süreklilik arz ettiği düşünülürken konutların Neolitik dönem kapsamında değerlendirilmesi daha doğru bir tutum olacaktır.

Burada bir ön bilgi olması amacıyla kaya sığınağındaki erken dönem tabakalara ait mezar kalıntılarında değinmek faydalı olabilir: “*Kaya sığınağındaki erken tabakalara ait mezar kalıntıları arasında, biri kırmızı aşı boyasıyla boyanmış deniz kabuklarından ve hayvan dişlerinden yapılmış bir takı ve bir kaplumbağa kabuğu ile, diğeri kafatasından ayrılmış olarak gömülmüş iki iskelet bulunmaktadır. Çizgi bezeme ile süslenmiş oluklu taş ve ele geçen diğer buluntular yerleşmenin erken dönem Epi-paleolitik Levant ve Natuf geleneğini yansıttığını göstermektedir. (Baird, 2004; 2005).*”¹⁰¹ Doğaldır ki Pınarbaşı iskeletleri simgeci düşünüş yordamı ve inanç sisteminin tüm gücüyle toplumu belirlemeye devam ettiğini de göstermektedir. Kafatasının bedenden ayrılması uygulaması erken Neolitiğin önde gelen merkezlerinde sıkça rastlanan, o topluluklarda defin kültürünün parçası olan özel bir eylemdir. Kırmızı aşıboyasının ritüel amaçlı kullanıldığı artık şüpheye yer bırakmayacak ölçüde açıktır; Keza takılar ve kaplumbağa kabuğu için de aynı şey söylenebilir. Belki atasının uzak karlı dağlara** göçeceği yolculukta kaplumbağa, ona rehberlik etmesi amacıyla ve kendisini temsil eden kabuğu aracılığıyla oradadır. Elbette bunun ne derece böyle olduğunu bilemeyiz; ama yapılabilecek her yorum ve anlamlandırmanın sembolist mantığın bir başka dışavurumuna denk düşeceğinden ve ilkel eşitlikçilerde sembolizmin sihrî barındırdığından emin olabiliriz.

4.4.3 Yakınoğu Epi-Paleolitiğinin kültürel parçası; Anadolu’nun Güneydoğusu

Antalya ili Anadolu’nun Güneydoğusu ile kuzeybatısından yayılarak gelen farklı kültür gruplarının en belirgin çakışma hattı kabul edilebilir. Karain Mağarasında Mikrolit endüstrisi aletleri yoğunlukta Beldibi’nin alt katmanlarından çıkarılan taş aletler, İsrail topraklarında kalan El Wad

¹⁰¹ Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojik Yansımaları; Jack Yakar; Homer Kitabevi-2014; Sf: 18

** Atasının uzak karlı dağlara göçmesi ifadesi Eduardo Galeano’nun ‘Ateş Anıları’ adlı üçlemesinin ilk kitabı olan Yaratılış’ta geçen bir cümleden esinlenerek oluşturulmuştur. Gerçek bir hikâyenin aktarıldığı bölümde Güney Amerika yerlisi şöyle demektedir: “Babam çok yaşlı, yakında ruhu kara tepelerin ötesine kara patates yemeye gidecek.”

Yaratılış, Eduardo Galeano; Can Yayınları- 1994; Sf: 210; Çeviren: Zülal Kılıç

yerleşmesi Natuf Kültürüyle yüksek oranda örtüşür (Yakar; 2014). Öküzini Mağarasındaki kırmızı renkli boğa resmi, Avrupa mağara sanatıyla ortak özellikler taşıırken aynı mağaradaki taş alet endüstrisi yine Levant topluluklarıyla güçlü bir temasın varlığına işaret eder. Bu yüzden Antalya'yı Epi-Paleolitik döneme ait buluntular yönünden çeşitliliğin en yüksek olduğu bölge farz etmek yanıltıcı olmayacaktır.

Karain Mağarasının doğusundan Levant topraklarına doğru Yakınoğu etkisi giderek baskınlaşır. Öyle ki Urfa ve Diyarbakır'ı yurt tutan ilkel eşitlikçileri, Yakınoğu topluluklarından ayrı tutulamayacak bir sosyokültürel birim addetmek mümkündür. Adı geçen illerdeki tarihöncesi yerleşimlerinde radyokarbon ölçümü yöntemiyle yapılan tarihlendirmelerde de bu görüşü onaylar sonuçlar alınmıştır. O halde Epi-Paleolitik dönem zarfında Anadolu'nun güneydoğusunda gerçekleştirilen mimarlık eylemlerinde ritüelin konumunu irdelemeye Yakınoğu, özellikle de Levant'ta yaşanan gelişmelerin genel değerlendirmesiyle başlamak, analitik bakışın gerekliliği olacaktır. Ancak daha evvelinde, işlevlerini yöre insanların köy düzenine geçişinden bağımsız şekilde uzun süre koruyan mağara ve/veya kaya altı sığınakları arasında öne çıkan iki tanesine ve barındırdıkları 'özel' izlere değinmekte fayda vardır.

4.4.3.1 Öküzini Mağarası ve Beldibi Kaya Altı Sığınağı/ Antalya

Natuf Kültürüyle ilintili dönemin sonrasında Beldibi, kendi özgün gelişme dinamiklerini sergilemiştir. İlk çanak çömlek üretme girişimleri muhtemelen burada yapılmıştır. Duvarlardaki resimler, son yerleşim evresi olan B 1-2'ye tarihlenir -ki Pleistosen'in sonundaki geçimle ilgili değişimlerin yaşandığı döneme denk gelir- (Yakar; 2014). Bu resimler arasında kayaya kırmızı boyayla yapılmış stilize hayvan figürleri ve çarpı işareti gibi geometrik şekiller bulunur (Bostancı;1967). Kaydadeğer bir nokta, Öküzini Mağarası ve Beldibi'nde boynuzgillerin en sık betimlenen figürler olmalarına rağmen faunal kalıntılar arasında boynuzgil kemiklerine hiç rastlanmamasıdır. Ayrıca Öküzini Mağarasında bulunan ufak bir çakıl taşı üstündeki av betimlemesinde, öldürme sahnesindeki silahların ve yaraların farklı zamanlarda farklı eller tarafından çakıla kazındığı tespit edilmiştir. Kısaca, her açıdan inanç merkezli bir

uygulama dizini söz konusudur. Eti kemikten ayırma işleminin kamp alanı dışında kalan bir yerde gerçekleştirildiği ve kemiklerin dışarıda bırakıldığı düşünülecek olsa dahi, gerekçesi her koşulda sihirsel anlamlar ihtiva eder. Ufak çakıl taşı ise avcı-toplayıcı toplum inançlarında sıklıkla görülen ve sembolünden hareketle bir obje ya da canlının etki altına alınması olarak özetlenebilecek davranışı çağrıştırır. Tayproject'in kurucusu arkeolog Savaş Harmankaya'da paralel bir görüşü savunmaktadır: “*Bu resimlerdeki hayvan ve insan betimlemeleri çok şematiktir. Bu açıdan resimlerin Epipaleolitik Çağ avcı toplulukların avlanmalarını kolaylaştırmak amacıyla çizilmiş av büyüyle ilgili resimler olduğunu, sanat ile ilgili olmadıklarını kabul edebiliriz.*”¹⁰² Dolayısıyla ilkel eşitlikçilerin hayatın özel anlarında (av, çatışma, doğum, ölüm, kıtlık vd.) gerçekleştirdikleri davranışlarını son kertede inanç ekseninde ve ritüel nesnelere üzerinden şekillendirdikleri gerçeğiyle bir kez daha karşılaşılır. Mimarlık eyleminin bu özel anlardan biri olduğu kesindir.

4.4.3.2 Levant Coğrafyası ve Epi-Paleolitik Dönem Gelişmeleri:

Tablo 4.1 Ortadoğu'da Epi-Paleolitik dönem ve kültür varlıkları kronolojisi¹⁰³

TARİH (GÖ)	DÖNEM ADI	LEVANT BÖLGESİ		ZAĞROS BÖLGESİ
		BASKIN KÜLTÜR	ALT KÜLTÜRLER	
24-18 bin (yaklaşık)	Erken Epi-Paleolitik	Nizzanan (20-18 bin) Kebaran (21-18 bin) Nebekian (23-21 bin)	Qalkhan	Zarzian (20-18 bin)
18-14,5 bin (yaklaşık)	Orta Epi-Paleolitik	Geo. Kebaran (17.500-14.750)	Er. Ramonian Mushabian Hamran	Zarzian
14.500-11.500 (yaklaşık)	Geç Epi-Paleolitik	Erken Natufyan Geç Natufyan Son Natufyan	Harifian Geç Ramonian	Zarzian ZawiChem

Yukarıda yer alan listede Ortadoğu coğrafyası topluluklarının Epi-Paleolitik Dönemde geçirdikleri kültürel formlar, şematik bir tarih düzeni

¹⁰² URL: http://tayproject.org/downloads/Paleolitik_SH.pdf

¹⁰³ Yararlanılan kaynaklar: Middle East Epipaleolithic; Deborah Olszewski; Encyclopedia of Global Archaeology; 2018; URL: https://www.academia.edu/37218897/Middle_East_Epipaleolithic // The Upper Paleolithic and earlier Epi-Paleolithic of Western Asia (ca. 50- 14,5 k calBP); Anna Belfer Cohen-Adrian Nigel Goring-Morris; 2004
URL: https://www.researchgate.net/publication/287182451_The_Upper_Palaeolithic_and_earlier_Epi-Palaeolithic_of_Western_Asia_ca_50-145_k_calBP// Uyarlamalar tez yazarı tarafından yapılmıştır.

içinde sunulmaktadır. Tablonun da ortaya koyduğu üzere, Zağros bölgesi ile Levant arasında dönemin tamamına yayılan bir kopukluk söz konusudur. Başka bir ifadeyle her iki coğrafya kendi özgün çizgilerinde gelişmiş, etkileşime girmemiştir.

Erken Epi-Paleolitik Levant kültürlerinden Qalkhan, Nizzanan ve Nebekian çöl bölgesi topluluklarının eseriye, Kebaran, genellikle Akdeniz kıyı şeridinde yakın alanları mesken tutmuş toplulukların ürünüdür. Adını Filistin'deki Carmel Dağı'nda bulunan El Kabarah Mağarasından alan kebaran kültürü, ardılı olan geometrik Kebaranla birlikte GÖ. yaklaşık 12.500 yıllarına değin varlığını korumuştur. Bu kültür, oval plan şemalı kulübe mimarisinin ilk örneklerini barındırmasından ötürü özel bir önem arz eder. 1989 ve 1999 yıllarında kuraklıktan dolayı suları çekilen Celile (Galilee) Denizi kıyısında İsraili arkeolog Dani Nadel'in gerçekleştirdiği kazılar, Kebaran kulübelerinin öncü modellerine ait izlerin günyüzüne çıkmasını sağlamıştır. Radyokarbon testleri, kampın en erken 23 bin yıl öncesinde iskân edildiğine işaret etmektedir. Nadel ve ekibi Ohalo-II adlı bu tarih öncesi kamp yerinde dal, çalı ve otsu bitkiler kullanılarak inşa edilmiş altı adet yuvarlak planlı barınağın izine ulaşır. Barınakların yüzölçümleri hesaplanmış, en küçüğünün beş, en büyüğünün 13 m² boyutunda olduğu saptanmıştır. Tamamında zemin seviyesi toprak yüzeyin 20-30 cm kadar altında kalacak şekilde çukurdur. Aynı kültür kuşağında yer alan Ein Gev-I yerleşiminde bulunan kulübeler de hafif çukur bir zemine oturmaktadır; lakin yüzölçümleri 30 m² civarına kadar büyümüştür. Ocaklar barınakların içinde değil, dışarıdadır. Anlaşılan odur ki, yapı malzemelerinin kolay tutuşur özellik arz etmesi nedeniyle kamp sakinlerinin böyle bir çözüm üretmesi gerekmiştir.

Bilim insanları yürüttükleri araştırmalar sonucunda tarım alanında bilinen en eski girişimlerin ipuçlarına da Ohalo-II'de ulaşırlar. Konuyla ilgili olarak Aktüel Arkeoloji yayın grubunun web sitesinde yayımlanan bir haberde şöyle denmektedir: “ *Bar-Ilan Üniversitesinden Prof. Ehud Weiss, Ohalo II'de elde ettikleri bulguların bilinen ilk küçük ölçekli tarım denemeleri olduğunu aktardı. Araştırma ekibinin elde ettiği sonuç üç ana dayanak üzerinden şekilleniyor. Birincisi, alanda bulunan evcilleştirilmiş tahıl ve arpa oranının yabani türlere göre çok daha yüksek olması. İkincisi, evcilleştirilmiş tahıl cinslerinin bulunduğu alanlarda yetiştiği bilinen proto-otların kazı alanında yüksek*

oranda bulunması. Üçüncüsü ise, alanda bulunan bıçak tipi aletlerin bitkileri kesmek ve biçmek için kullanılmış olduğuna dair bulgular elde edilmesi.”¹⁰⁴

Kaynak:<http://lecturers.haifa.ac.il/en/hcc/dnadel/Documents/Nadel%20Werker%20Ohalo%201999.PDF>

Şekil 4.6 Ohalo-II Barınağı; Rekonstrüksiyon

Kebaran kültür evresinin ilk aşamalarında iklim soğuk ve kuraktır. Bu nedenle yerleşmeler mevsimlik konaklama düzeni uyarınca, Akdeniz kıyı şeridi ve vadi boylarına dağılmış vaziyettedir. Denizden sadece besin elde etmek için yararlanılmamış, toplanan hayvan kabuklarından takılar da yapılmıştır. Takılara ne tür anlamlar yüklendiği bir tartışma konusu olmakla birlikte, bedeni donatmakta ve takasta kullandıkları açıktır. Bunun yanı sıra Akdeniz ve Kızıldeniz faunasına ait canlıların işlenmiş kabuklarına karasal iç bölgelerde ve/veya uzak coğrafyalarda rastlanması, toplulukların çevrimsel hareketlerinde uzun mesafeler katettiklerinin de delilidir.

Kebaran, kendinden önce gelen Aurignacian'dan bir kopuşu temsil eder. Sebebi salt mikrolit endüstrisine geçiş değildir; Köpeğin evcilleştirilmesi, ok ve yayın icadı, son aşamada da arkeolojik kazılarda ele geçirilen tahıl öğütme aletlerinin tanıtladığı yabani hububat toplayıcılığı, sosyo-kültürel kopuşun başlıca emareleridir.

¹⁰⁴ URL: <http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/israilde-23000-yillik-avci-toplayici-kamp-yerlesiminde-tarim-izleri>

Değişik coğrafyalardaki değişik koşulların, o topraklarda yaşam süren topluluklar ne denli homojen olursa olsun, bir takım farklılıkları doğurması kaçınılmazdır. Orta Epi-Paleolitik zamanında Geometrik Kebaran avcı toplayıcılarının karşılaştığı durum da böyledir; Kebaran'dan türemiş ya da yoğun derecede etkilenmiş coğrafya temelli dört adet ayırmadan bahsedilebilir. Bunlar:

- *Hamran Kültür Kompleksi:*

- *Mushabian Kültür Kompleksi:* Adını Sina Yarımadası'nın kuzeyindeki Wadi Mushabi'den alır. Güney Ürdün, Negev ve Sina Yarımadasında görülmüştür.

- *Madamaghan Kültür Kompleksi:* Ürdün'de Madamagh kaya sığınağı ve Tor Hamar yerleşimlerinde elde edilen buluntuların analiziyle varlığı ortaya konmuştur.

- *Ramonian kültür kompleksi:* Sina Yarımadası ve Negev'de yayılım göstermiştir. Mushabian'ın çağdaşı ve devamı niteliğindedir.¹⁰⁵

GÖ 14.500 dolaylarında yağış miktarında ve hava sıcaklıklarında artışla şekillenen iklim yumuşaması, fiziksel çevrede yeni değişiklikler meydana getirir. Bu değişiklikler, zamanla evcilleştirilecek olan bitki türlerinin yetişmesine elverişli ortamı sağlamanın dışında koyun, keçi, domuz ve sığır gibi av hayvanlarının hem sayılarında hem de yayılım alanlarında bir patlamaya yol açmıştır. Ürünlerin bollaşması ve ılıman iklimle birlikte Levant bölgesi avcı toplayıcılarının ilk etapta mevsimsel hareket etme zorunlulukları azalır. Böylelikle fiziksel çevredeki değişimlere yeni bir toplumsal kültür geliştirerek uyumlanırlar. Keşfedildiği ilk yer olan Vadi El Natuf bölgesine istinaden Natufyan adı verilen bu kültür evresinde atılan tohumlar, yağışlardaki artışın en üst seviyesine çıktığı GÖ 12. binyılda anca filizlenir. Artık yerleşik köy düzenine ve 'devşirme tarımına'¹⁰⁶ geçiş başarılmıştır.

Yakındoğu Epi-Paleolitininin kabaca izahı yapılan gelişim süreci içinde, mimarlık işleri ve ritüellerde de ayırt edici üsluplar oluşmuş, mekânla ritüel

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Türkiye'de Epi-paleolitik Dönem: Son Avcı-Toplayıcılar; Metin Kartal; 2009

¹⁰⁶ 'Devşirme tarım' tabirinde Alâeddin Şenel'in eserlerinde kullandığı devşiricilik kavramı esas alınmıştır. Evcilleştirilmeleri Neolitik çağ ve/veya sonrasına rastlayan, öncelikle yabani tahıl, akabinde de diğer tarımsal bitkilerin orak işlevi gören aletlerle toplanması eylemini ifade eder.

arasındaki bağlantılar Paleolitiğe göre daha kolay fark edilebilir bir hal almaya başlamıştır. Bu üsluplar arasından yaygınlık ve katiyet bakımından ön planda bulunanlara ve beraberinde, mimarlığın özel aşama ya da örneklerini yansıtan yerleşimlere değinmek bir zorunluluktur. Çünkü görülecektir ki güney ve/veya güneydoğu Anadolu yerleşimlerinin Yakındoğu kültürlerinin uzantısı oldukları yönünde güçlü bir arkeolojik çerçeve mevcuttur.

1) *Natuf Kültürü Öncesinde Mimarlık ve Ölü Gömme ritüelleri*: İnsanlık tarihinin en bilindik törensel gömüsü statüsündeki Shanidar Mağarası ölüsünün Zağroslarda keşfedildiği hatırlanacak olursa, Yakındoğu'da defin ritüellerinin en azından 60 bin yıllık bir geçmişi olduğu öngörülebilir. Ne var ki Üst-Paleolitik dönem süresince bölgede törensel gömülerle ilgili başka bir bulguyla neredeyse hiç karşılaşılmanın olması, ölüme dair ritüellerin kapsamını ve geçirdiği dönüşümleri kavramayı güçleştirmektedir. Erken Epi-Paleolitiğin ilk zamanlarına denk düşen Ohalo-I'de bulunan iki iskelet de ritüellere dair bir ipucu vermemişlerdir.

Binlerce yılı bulan boşluk, nihayet Kuzey Ürdün'ün Wadi Ziqlab adlı kesiminde yer alan Uyun Al Hammam kazılarında elde edilen bulgularla sonlanır. 16.500 yıllık sekiz adet mezarda 11 kişinin iskeletine ulaşılmıştır. Ortadoğu'nun en eski mezarlığı ünvanına sahip alanda yürütülen çalışmalar, iskeletlerle birlikte mezarlara konmuş birtakım objelerin varlığını da ortaya koymuştur. Kemik veya yontma taştan yapılmış kaşık, hançer, öğütme taşı vb. aletlerin haricinde geyik, ceylan, kaplumbağa ve sığırlara ait olduğu saptanan kemiklere de rastlanmıştır. Ama en önemlisi bir kızıl tilkinin mezarların birinde bulunan, bütün kemikleri eksiksiz kafatasıdır. Yapılan incelemeler bilim insanlarını tilkinin öldürüldükten sonra mezardaki insanla birlikte gömüldüğü, lakin bilinmeyen bir nedenden ötürü mezarın tekrar açılıp her iki cesedin yeni yerlerine nakledildiği sonucuna götürmüştür. İnsanlarla aynı mezara gömülen hayvanların genellikle ölüm sonrası yolculuklara refakatle ilişkilendirildiği, çağdaş avcı toplayıcı topluluklar içinde yürütülen antropolojik saha çalışmalarından ve derlemesi yapılan mitolojik anlatılardan bilinmektedir. Henüz köpeğin evcilleştirilmediği bir dönemde insanların tilkilerle bazı sosyal ilişkilere girmesi, üstelik tilkilerin ürkekliği evcilleştirmeyi sonuçsuz kılsa dahi edinilen sihirsel fikirlerin korunması olasıdır. Tilkiilerin insan hayatında sosyal

ve inançsal yönlerden belirli anlamlar taşıdığını dışavuran izlerin pek çok taş devri yerleşiminde mevcut olması, bu olasılığı kuvvetlendirir.

Bir sonraki evre Neve David arkeolojik sitesinde bulunan gömü tarafından temsil edilebilir. GÖ 17-15. binyıl aralığında iskân edilen alanda iki adet mezar bulunmuştur. Yetişkin bir erkeğe ait olanı dizleri karnına doğru çekilmiş pozisyonda yan yatırılarak gömülmüştür. Başının arkasına kırık bir bazalt kap, uyluk kemiklerinin arasındaysa yassı bazalt taşlama levhası parçaları döşenmiştir. Mezar çukuruna özenle yerleştirilen taşlar ve armağanlar Natufyan kültürün habercisidir.

Kabaca tanımlanan üç örnek de dış gömü kategorisindedir. Başka bir tabirle ölümler, ev zemininin altında değil, kamp içi ya da çevresindeki açıklık bir alanda defnedilmiştir. Arkeolojik buluntuların tarihlendirilmesi, Natufyan Kültürüne dek definlerde bu uygulamanın baskın olduğunu gösterir. Neticede mimarlık becerisinin temelsiz, basit oval barakalar düzeyinde, hayatın mevsimsel besin yoğunluklarına endekli bir hareket döngüsünde seyrettiği erken ve orta Epi-Paleolitik koşullarında ölüm kültürünün kamp çeperinde kalması olağandır. Toplum hâla kabile (klan) önceliklidir. Çekirdek aile, klanda vücut bulan bütünlükten bağımsızlaşmadığı, tüm teyzeler anne, tüm amcalar baba olmayı sürdürdüğü için kulübelerin öznellik misyonu yoktur. Üstelik göç zorunluluğu evlerin topluluk ve/veya doğa tarafından imhasını içerir; Yakılabilir, yıkılabilir. Eğer zemin altında bir beden yatsaydı, o da yakılmış, yıkılmış olurdu. Avcı toplayıcı dünyasıda ölüm yeni bir doğuşun başlangıcı sayıldığından, doğacakların imhasından kaçınılır. Özcesi ilkel eşitlikçi açısından, ritüelin mekânın ruhu, mimari tasarımın ise akli olduğu bir kez daha teyit edilir. Bu durumun tek istisnasının mağaralar olduğu iddia edilebilir; Ama bilinmelidir ki, iddiayı öne sürecekt olanların öncelikel mağaraların ilkel eşitlikçilerin bilinç dünyasında barınaklarla mı yoksa kampın kendisiyle mi eş tutulduğu sorusuna yanıt üretmesi gerekir.

2) *Natuf Kültürüyle Birlikte Mimarlık ve Ölü Gömme Ritüelleri*: Dünya GÖ 12.800-11.600 yılları arasında ‘Genç Dryas’ (popüler ismiyle ‘Big Freeze’) isimli soğuk ve kurak iklimin etkisinde kalır. Havalarda yeniden soğuması Yakındoğu avcı-toplayıcılarının yerleşik yaşama geçiş adımlarını belli

ölçülerde kesintiye uğratmıştır. Fakat deneyim ve birikim, iklimin yumuşak, besin olanaklarının çok olduğu bazı coğrafyaları kontrol eden kavimlerin, Genç Dryas tamamen sonlanmadan kalıcı yaşam düzenleri oluşturmalarına kapı açmış görünür.

Bu coğrafyaların başında Ürdün vadisi gelir. Vadinin Nahal Ein Gev-II (NEG-II) adlı kesiminde kazı yapan arkeologlar Genç Dryas soğuklarının ortasında inşa edilen bir yerleşim alanını açığa çıkarmışlardır. “ *Kudüs İbrani Üniversitesi’nden kazıları yöneten arkeolog Leore Grosman ‘NEG II’de bulunan taş aletler kronolojik olarak Paleolitik dönemi gösterse de, sanat geleneği, yerleşim büyüklüğü (yaklaşık 1200 m²), arkeolojik tabakaların kalınlığı, ve mimari yapılara yatırım yapmak gibi özellikler, Neolitik dönemin erken tarımcı topluluklarının tipik özelliğidir’ diyor.*”¹⁰⁷ Araştırmacılar ayrıca arkeolojik tortuların kalınlığının, alet tiplerinin tek biçimliliğinin ve çakmaktaşı örme teknolojisinin tek bir kültürel tipin kesintisiz varlığına işaret ettiğini aktarmışlardır.¹⁰⁸ Dolayısıyla tüm veriler, toplulukların küçülüp hareketliliklerinin arttığı bir dönemde, ters yönde bir dinamiğin de geliştiğini, kalıcı yerleşimin ön adımlarının atıldığını doğrular niteliktedir.

Nahal Ein Gev-II yerleşiminde mimarlık becerisi temellerde taş malzeme kullanabilme seviyesine yükselmiştir. Bunda muhakkak ki etkin rolü, iskânın kalıcılaşması üstlenmiştir. Konar-göçer yaşam tarzlarında kamp alanının başka kabilelerce işgal edilme riski bulunduğundan yapıların göç zamanlarında yıkılması normal bir reflekstir. En iyi ihtimalle Sibiryaya ya da Moğolistan steplerindeki yarı yerleşik grupların sök-tak mimarlığına benzer bir anlayış gelişmiş olmalıdır. Oysa kalıcı iskana geçiş yapan ilkel eşitlikçilerin karşılaştığı en önemli iki problem, mevsimsel hava değişimleriyle mücadele ve gezgin avcı toplayıcılardan gelen tehditlerdir; bu da mimaride dayanıklılığı hem mekân konforu açısından hem de savunma anlamında birincil kriter haline getirir. Dairesel plan şeması içerdiği manevi ifadeler bilinmese de en azından dayanıklılık kriterine uyumlu olduğundan terk edilmemiş görünür. Fakat istisnai uygulamalar da mevcuttur. Örneğin dört numaralı yapı, oval olan güney kanadının kuzeyde düz bir duvarla kesilmesi yoluyla meydana getirilmiştir.

¹⁰⁷ URL: <http://arkeofili.com/israildeki-12000-yillik-koy-toplayiciliktan-tarima-gecisi-belgeliyor/>

¹⁰⁸ URL: <http://www.sci-news.com/archaeology/natufian-village-jordan-valley-03644.html>

Beş metre civarında çapa sahip yapı zeminleri, toprak yüzeyin ortalama 30 cm altında kalacak şekilde ayarlanmış, ardından da toz haline getirilen taş ve kemik yığınlarıyla sıkıştırılmıştır. Döşemenin sertleştirilmesi burada sadece teknik bir uygulama değildir; aynı zamanda ritüele dairedir. Tıpkı kamp çeperi yanında, artık bina çeperine de ölümlerin defnedilmeye başlaması gibi...

Nahal ein Gev-II yerleşiminde bulunan az sayıdaki gömüden bir tanesi, bilim insanlarınca terk edildiği düşünülen bir bina duvarının altından çıkarılmıştır. Buraya özellikle yerleştirildiği barizdir. Çünkü bütün izler duvarın parçalandığı, kadın olduğu belirlenen cesedin çuval türü organik bir eşyanın içinde büküm durumuna getirilerek çukura konduğu ve kafatasını parçalayacak şekilde duvarın yeniden örüldüğü yönündedir. Mezar çukuru olduğu farzedilen başka bir yerde ise dört kişinin iskeleti saptanmıştır. En dipte başı göğsüne döndürülmüş, kolları bacaklarının arasına paralel yerleştirilmiş, bükülmüş pozisyonda duran bir kadın cesedi vardır. İskeletini saran beyaz tortu ve kafatasının altındaki katman, definden önce vücudunun kireçle sıvandığını göstermektedir. Çukurdaki diğer iki kişiye ait kemiklerin dağılmış halleri, kadının mezara sonradan yerleştirildiğinin ifadesidir.¹⁰⁹

Böylece Geç Epi-Paleolitik ve Natufyan kültürün bir çeşitlenme ortamı yarattığı gerçeğiyle karşılaşırız. Yerleşik hayata adapte olmaya başlayan topluluklar, hayvansal ürünler ölçüsünde değer kazanan tahıl ürünleri ve öncü denemeleri tilkiler üzerinde gerçekleştirilen evcilleştirme girişimleri bir yanda, en iyi ihtimalle yazlık/kışlık döngüsünde süren göçebelik diğer yandadır. Başka bir tabirle bir tarafta biriktirici bir kültür doğmakta, öte tarafta yetinmecî paylaşımcılık yaygınlığını korumaktadır. Epi-Paleolitik çağ teknolojileri incelik kazanarak devam ettirilirken yerleşkeler Neolitik çağı müjdeleyen yeni objelerle doludur. Sonuçta böylesi bir çeşitlilik defin törenlerini de biçimsel çerçevede zenginleştirmiştir. İlkel eşitlikçi göçebe grupları ölümlerini kamp alanlarının çeperi içinde 'özel', belki de kutsal saydıkları yerlere koyacaklardır. Yerleşikleşenlere gelince, onlar soylarının geçmişini ve geleceğini doğurganlıkla özdeşleştirdikleri toprakta cisimleştirecek, Evlerini mezarlarla bütünleştireceklerdir. Bu sayede ölü bedenler ritüeller aracılığıyla hayatın

¹⁰⁹ 'Ayrıntılı Bilgi için Bkz: "Nahal Ein Gev II, a Late Natufian Community at the Sea of Galilee" [Leore Grosman, Natalie D. Munro, İtay Abadi, Elisabetta Boaretto, Dana Shaham, Anna Belfer-Cohen, Ofer Bar-Yosef]; URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4729465/>

devamlılığına hizmet edecek, hayatta kalanlar ölüleri aracılığıyla kötücül tabiat güçlerine müdahale edeceklerdir. İlkel eşitlikçilerin simgeciliğe dayalı kavrayışları ve yaşar kalma arzuları öylesine güçlüdür ki günümüzde tükenmeye yüz tutmuş ziyaret ve/veya mezar ritüellerin derinliklerine muhtemelen tarih öncesi törelerin kökleri halen nefes almaktadır. Türkiye’de az sayıdaki köyde var kalan ‘mezar kaldırma törenleri’, belirtilen ihtimali doğrulayacak görenek olmaya haiz, araştırılmayı gerektiren bir olgudur.

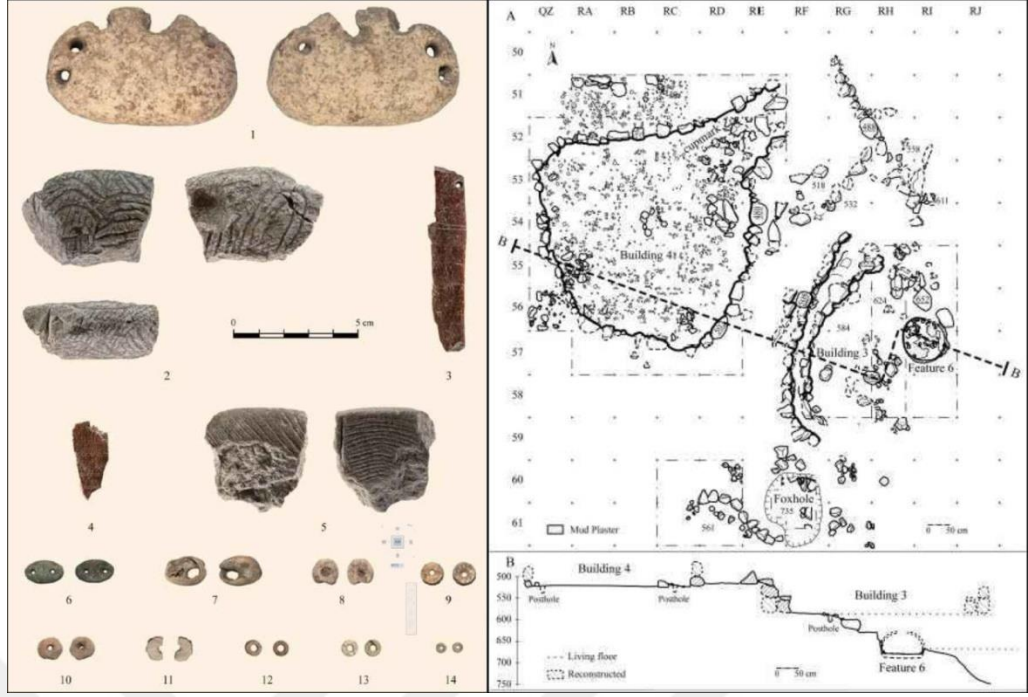
3) *Figürün ve Heykeller:* Avcı-Toplayıcı yaşam düzeni yükte hafiflik prensibine dayandığı için, zanaatkârlar oldukça ufak boyutlu eserler meydana getirmekle yetinmek zorundadırlar. Yılın tamamını aynı hane ve köyde geçirmeye dayalı yeni yaşam yordamı, hacimce küçük objelerin imalatına son vermese dahi bahsedilen prensibi ortadan kaldırmıştır. Öyle ki heykel boyutları adım adım büyümüş ve Göbeklitepe, Nevalı Çori, Ain Ghazal’da anıtsal kült nesnelere ulaşacak seviyeye varmıştır. Heykellerin hacimce ve simgeledikleri ifadelerde gerçekleşen her artış, mimari tasarımda temel bağlayıcı öğelerden biri olma vasfını kazanmalarını ve/veya bu vasfın kuvvetlenmesini sağlamıştır.

4) *Bedensel Süsemeler, Desenli objeler ve Boyalar:* “ *Boncuklara bu denli çok emek verebiliyorsanız, onların sizin gözünüzdeki değeri elbet artar (...) Orinyasiyen halkının (Batı Avrupa’daki ilk bugünkü insanlar) boncukları salt süs olsun diye değil de, bilinçle yaratılmış kültürel anlatımın bir parçasını oluşturan bedensel süsleme aracı olarak kullanmış olduğu akla yatkın bir varsayımdır.*”¹¹⁰

İnsanlık tarihinin karanlık zamanlarından beri vazgeçilmezi olan, bedeni muhtelif objelerle donatma geleneği, Natuf kültürüne gelindiğinde, mekânı da donatma şeklinde zenginleşmiştir. Örneğin Nahal Ein Gev-II yerleşiminde takıların yanında birtakım dekoratif taşlar da ele geçirilmiştir. Bu taşların yüzeyleri özenle düzgünleştirilmiş ve kimisi birbirine paralel kimisi de çapraz örgülü çizgilerle kabartılmıştır.¹¹¹ Çizgi ve desenlerin büyüselsel içerik taşımaları güçlü bir ihtimaldir.

¹¹⁰ Randal White’den aktaran Roger Lewin; Modern İnsanın Kökeni; Tübitak Popüler Bilim Kitapları; XI. Basım-2004; Sf:177-178

¹¹¹ URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4729465/>

Kaynak: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4729465/> ...("Nahal Ein Gev II, a Late Natufian Community at the Sea of Galilee" adlı makaleden alıntılanmıştır.)

Şekil 4.7 Bedensal ve Dekoratif Objeler // Nahal Ein Gev-II, Bir no'lu Kazı Alanı

Başka bir zenginleşme sanatsal objelerin hammadde türleri ve formlarında yaşanmıştır. *"Vücut süsleri ve bezekler zamanla değiştiği gibi yerleşim yerlerine göre de çeşitlilik gösterirler. Boncuk, küpe, bilezik, başlık, kemer, kolye ve pendants; kemik, diş, çeşitli boyutlarda deniz kabukları; malahit, bazalt, kireçtaşı ve yeşil taştan yapılmışlardır. Yabancı materyaller az olmasına rağmen, komşu bölgelerle olan bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir."*¹¹² Ayrıca kireçtaşından imal edilen insan ve hayvan fallik objeler de yine Natuf kültürüyle birlikte görülmeye başlar (Ulger; 2007).

4.4.3.3 Yakınoğu ve Anadolu toplulukları arasında ortak kültürel kökler

Yakınoğu'nun erken ve orta Epi-Paleolitik avcı toplayıcılarıyla Anadolu toplulukları arasındaki kültürel ilişki, süs eşyalarının form, el aletlerinin teknik, duvar ve taşlara işlenmiş desenlerinse üslup yönünden örtüşme miktarları saptanarak tanımlanmıştır. Mevcut mağara yerleşimleri arasında Antalya'da Öküzini ve Karain, Hatay'da Üçağzılı ve Kanal, Kahramanmaraş'ta da Direkli,

¹¹² Yakınoğu Neolitikünde Natuf ve Nemrik Kültürleri; Mehdiye Arı; Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; Diyarbakır-2010; Sf: 58

eşdeğer buluntu oranı en yüksek olan yerlerdir. Bu buluntular bilhassa Güney Levant kökenli olan Kebaran ve Geometrik Kebaran kültürleriyle ortak karakterlidir. Adları belirtilen tüm Epi-Paleolitik dönem yerleşkelerinin Akdeniz kıyı bandı içinde oluşu referans alınır, bölge topluluklarının mevsimsel göçlerini Doğu Akdeniz kıyı hattında gerçekleştirdikleri söylenebilir.

Lakin böylesi bir sav, kötürüm doğmaya mahkûmdur. Çünkü Anadolu'da Ohalo-I ya da Uyun Al-Hammam gibi insan eliyle kurulmuş öncü kampların herhangi bir muadili şimdiye kadar keşfedilememiştir. Dolayısıyla her iki coğrafyanın Genç Dyras çağı ve öncesine ait mimarlık üretimleri, kült nesnelere ve/veya mekân objeleri arasında bir kıyaslama yapılamamıştır. Bu alanlardaki kıyaslamalar ancak Geç Natufyan evresinde yükselmeye başlayan Levant köylerinden hareketle sağlanabilmiştir. -ki elde edilen neticeler, Anadolu'nun en eski köy girişimleri durumundaki Körtiktepe, Hallan Çemi, Çayönü, Demirköy ve Nevali Çori sakinlerinin Natufyan gruplarla yoğun temasta olduklarını gösterir.- Bu durumun tek istisnası Göbeklitepe'dir.

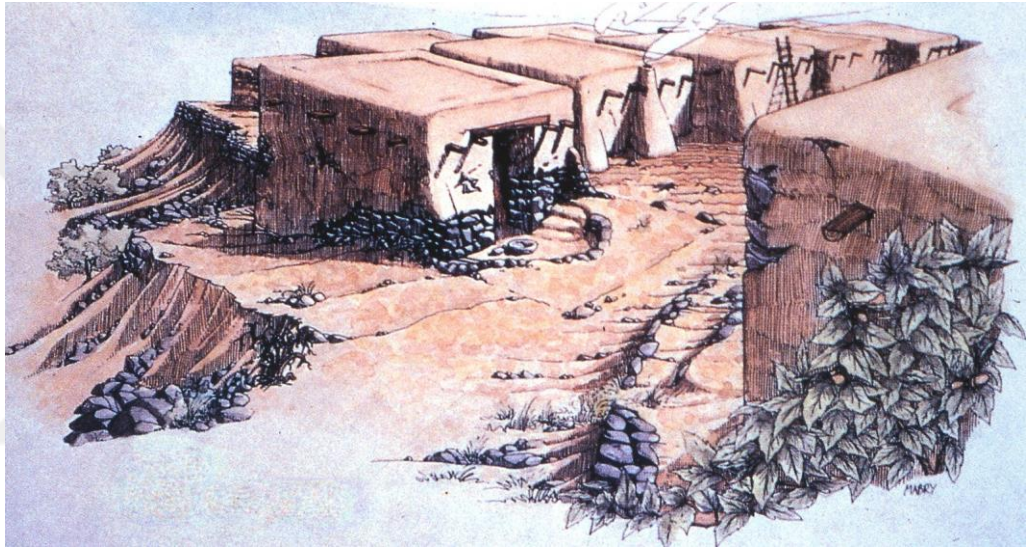
Gelinen noktada hangi kesimin öncülük misyonunu taşıdığı sorusu sorulabilir. Ohalo ve Nahal Oren yerleşimlerinin tarımsal faaliyetlerin emekleme adımlarını barındırdığı bilim insanlarıca belgelenmiştir. İklimsel gelişmeler ve bitki türlerinin dağılım haritası kıtalar bazında incelendiğinde en eski orağın Doğu Akdeniz kuşağında bulunması olağandır. Keza evcilleştirilen çiftlik hayvanları için de yakın bir kaniya varılabilir. “ İlk evcilleştirilen yem hayvanları olarak bilinen keçi, koyun, sığır ve domuzun vahşi atalarının doğal aralığı her biri için farklı olsa da, bu aralıklar Batı Asya'da kesişmektedir. Her birinin ilk önce burada evcilleştirilmiş olması mümkündür. Evcilleştirmenin vahşi atanın yaşam bölgesinde ya da yakınında bir yerde olduğu varsayılabilir”¹¹³ O halde Ortaya çıkan sonuç, önceki paragraflarda ifade edilen ve etkilenmenin Levant'tan Küçük Asya'ya doğru geliştiği çıkarsamasıyla uyumludur.

Bu etkilenme birkaç olgudan beslenir. Birincisi toprağın artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaması ya da gruplar arası çatışmalar nedeniyle yaşanan

¹¹³ M. Murat Baskıcı; Evcilleştirme tarihine kısa bir bakış; (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5532.pdf>)

göçlerdir. İkincisi gezgin avcı toplayıcıların her iki coğrafyadaki görece daha yerleşik gruplarla girdikleri ticari ve/veya sosyal ilişkilerdir. Üçüncüsü ise Holosen iklimine geçiş sürecinde Avrasya'daki evcilleştirilebilir bitki ve hayvan popülasyonlarının yayılım alanlarının Batı Asya'dan Avrupa'ya doğru genişlemesidir.

Doğaldır ki söz konusu olan şey, bir kolonileşmeden ziyade sentezlenmedir. Aksi takdirde Göbeklitepe veya Çayönü kült yapılarının özgünlükleri ayırt edilemezdi.

Kaynak: <https://neolithicculturalstage.files.wordpress.com/2014/04/ain-ghazal.jpg>

Sekil 4.8 Natuf Kültürü Yerleşimlerinden Ain Ghazal; Rekonstrüksiyon

Epi-Paleolitik dönemle ilgili değerlendirmeleri, Geç Epi-Paleolitik (Proto Neolitik) evresini Neolitik dönem kapsamına alarak tamamlamak gerekmektedir. Çünkü belirtilen zaman diliminde kalıcı konut ve köyler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu biriktirme kültürünün bölüşüm kültürü rahmindeki gelişimini tamamladığının ve doğduğunun göstergesidir. Her ne kadar avcı-toplayıcılık eksenindeki yaşam tarzı daha binyıllar süresince devam edecek olsa da biriktirme ideolojisi toplumda yeşermiş ve baskınlaşma yoluna girmiştir. Simgeci/sihirsel düşünüşün yerini dinsel düşünüşün alacağı denli büyük bir alt-üst böylece gerçekleşir.

4.5 Bölüm Sonucu

Epi-Paleolitik dönemin başlıca özelliği, iklimdeki sıcaklık artışının küresel ölçekte bir kararsızlık yaratmasıdır. Eriyen buzul sularının başlıca av sahaları olan ovalara dolması, deniz ve göllerin yükselmesi, ormanlık alanların yaygınlaşması vb. değişiklikler, istikrarlı fiziksel çevrede yaşamaya alışık insan toplulukları açısından yeni bir büyük göç dalgasını tetiklemiş görünür. Avcı toplayıcı geçim ekonomileri değişmemekle birlikte besin türlerindeki çeşitlilik ve tüm tüketim ürünleri arasında tuttıkları ağırlık değişmiştir. Bunda mamutlar ve yaban sığırları gibi büyük boyutlu av hayvanlarının kimi bölgelerde tükenmesi ya da nadir bulunur hale gelmesi de payı vardır. Geriye kalan küçük av hayvanlarını yakalamak zor, tüketilme hızları ise yüksektir.

Sonuçta Epi-Paleolitik Döneme değin tüm dünyada ortak olan kültürel çatı, insanlığın yeniden istikrarlı bir yaşama geçme uğraşları doğrultusunda kılımlar gösterir. Bu uğraşılarda bilhassa Doğu Akdeniz kıyılarına yakın alanlarda, coğrafi adlarıyla verilecek olursa Levant ve Bereketli Hilal’de yaşayan topluluklar diğer yerlere göre daha avantajlı konumdadır. Tanımlanan coğrafyalarda iklimin ılımanlığı, yaz/kış sıcaklık farkının az oluşu, av hayvanların ve en önemlisi yenilebilir bitki türlerinin bolluğu avantajı doğuran başlıca faktörlerdir. Ayrıca belirtmelidir ki bitkisel besin kaynakları içinde birinci sırayı tutan tahıl ve bakliyatların çoğu türü, Yakındoğu kökenlidir. Her iki bitki grubunun uzun süre boyunca bozulmadan kalabilmesi, biriktirme anlayışına kapı açan gelişmeleri tetiklemiş olmalıdır. Öyle ki daha tam anlamıyla yerleşik hayata geçmeden tahıl depolarının inşasına, yanısıra da bira ve ekmeğin üretimine başlanmıştır (Bira üretimine dair en eski izler İsrail sınırlarında kalan Raqefet Mağarası’nda bulunmuştur; GÖ 13 binyıla tarihlenirler).¹¹⁴ Böylece Doğu Akdeniz insanları diğer bölge topluluklarına oranla besin darboğazına daha nadir düşme şansını yakalamış, dolayısıyla da çevrimsel göç hareketleri seyrekleşmiş ve kısalmıştır.

Oysa Avrupa’nın koşullarındaki yumuşama çok daha sınırlı kalmıştır. Üstelik yaz/kış sıcaklık farkının yüksekliği ve bitkisel besin yelpazesinin darlığı Avrupa’nın ilkel eşitlikçilerini çevrimsel göç yollarını uzatmaya

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. www.arkeofili.com. 15 Eylül 2018 tarihli haberi. “İsrail’de 13.000 Yıllık Bira Üretimi İzleri Bulundu”; yazan: Erman Ertuğrul; Erişim 20 Ağustos 2019

itmiştir. Doğal olarak geçim ihtiyaçlarının ağırlıklı kısmını avcılık ve balıkçılık faaliyetleriyle karşılamaya devam etmişlerdir. Avrupalı topluluklar Anadolu ve Yakınoğu'nun Neolitik köy yerleşimleriyle ilişkileri ve evcilleştirilmiş bitkilerle hayvanların transferi sayesinde ancak, yerleşik yaşam düzenine geçebilmiştir. Öyleyse bu zorlu koşullar Üst Paleolitik Döneme ilişkin tespit edilen sosyokültürel yapının değişikliğe uğramaksızın sürdürüldüğünün göstergesi sayılabilir.

Yine de özellikle Mezolitik Çağ Avrupa'sına ait mimarlık kalıntılarında miktar bakımından belirgin bir artış yaşanması gereklidir. Yetersizliğin Mezolitikte de sürmesi tabiatın yok etme gücü haricindeki faktörlerin söz konusu olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Örneğin göç yolculuğuna çıkan toplulukların, başka kabilelerce kullanılmalarını önlemek amacıyla kamp yerlerini imha ettikleri düşünülebilir.

Bu durumun birkaç istisnasından biri Sırbistan'da bulunan Lepenski Vir yerleşimidir. Oldukça korunaklı halde bulunan Lepenski Vir yapılarında Mezolitik Dönem Mimarlığının temel dinamikleri ve ritüelin mimarlığa güçlü sirayeti açıkça okunabilmektedir. Ne var ki Anadolu ve Yakınoğu'da Neolitik dönemin yaşandığı bir tarihsel kesite oturan yerleşim alanındaki bulguların ne derece etkileşimin ürünü ne derece özgün oldukları tartışmalı bir meseledir.

Bir başka sorun, konutların geçiş aşamalarına yönelik ipuçlarının bulunmamasıdır. Bir örnek üzerinden bu sorun açıklanabilir:

Natufyan Kültür Evresine değin Epi-Paleolitik Çağ Yakınoğu yerleşimlerinde açığa çıkarılan tüm bina formları oval şemalıdır. İlk Natuf köylerinin de kuruluş aşamalarında yuvarlak plan tipinde yapılardan teşkil edildiği kesindir. Oval plan formundan köşeli forma geçişin ara kademelerini, temel sistemlerinin gelişimini ve mimarlık eylemindeki başkaca yenilikleri ele geçirilen bulgulardan hareketle bir dizin içine sokmak mümkündür. Lakin Mezolitik Avrupa'nın yerleşimleri bu hususta pek bilgi vermez. Molodova-I'deki mamut kemiklerinden örülme oval yapılardan Lepenski Vir konutlarının düzgün beşgen şemalı formuna nasıl ulaşıldığı bir soru işaretidir.

Aynı şey ritüelin mekâna sirayeti açısından da geçerlidir. Yakınoğu yerleşimlerinde intramural gömü geleneğinin göçebe düzenden yerleşikliğe

geçiş paralel şekilde geliştiği fark edilmektedir. Taşınabilir nesnelere olan figürünler de benzer şekilde kalıcı yapılarla birlikte yükselerek steller ve/veya nişlerde tutulan heykellere dönüşmüş, mimarinin öğelerinden biri haline gelmişlerdir; veyahut yuvarlak yapının ortasında duran ocak, köşeli yapıda bir duvarın kenarına doğru taşınmış, ilişitirildiği duvar mekânın kutsallık kazanan bir alanına dönüşmüştür. Lepenski Vir bu hususta da pek bilgi vermez. Heykellerin bulunduğu köşenin ritüelistik bir anlama sahip olduğu açıktır ama ön evreleri yansıtan örnekler yoktur.

Anadolu, bu iki bölgeyi birbirine bağlamasına rağmen Epi-Paleolitik Çağ'a ait mimarlık buluntusu yönünden en kısır durumdaki coğrafyadır. Bundan ötürüdür öne sürülecek fikirler tahmini ve kıyaslarla edinilmiş olur.

5. BÖLÜM NEOLİTİK ÇAĞ BİRİKTİRME KÜLTÜRÜNDE RİTÜEL VE MİMARLIK

5.1 Yerleşik Yaşama Geçişin Önkoşulları

Ohalo-II kazılarında gün ışığına çıkarılan beş adet orak, tahıl toplama işleminin 20 binyılı aşkın bir geçmişi olduğunu tanıtlamaktadır. Arkeolojik kazı bulgularına göre GÖ 16.-12. binyıl tarihleri arasında oraklar bir yandan yaygınlaşmış, diğer yandan farklı malzemelerle imal edilmeye başlamışlardır. Belirtilen tarihsel aralıkta, tahıl tüketimindeki yaygınlaşmanın göstergelerinden biri, kazılarda depo işlevi gören mimari üretilere rastlanmasıdır. Nahal Ein Gev-II kamp alanında harçsız taş duvarla çevrilmiş, 80 cm çapında bir depolama çukuru bulunmuştur. O halde denilebilir ki insanlar, gezgin yaşam tarzını henüz bütünüyle terk etmedikleri bir dönemde biriktirme düşüncesini edinmişlerdir.

Biriktirme anlayışı, binyılları alacak olan yerleşik hayata ve tarım ekonomisine geçiş sürecine paralel gelişecek, nihayetinde MÖ 4000 dolaylarında Sümer Kent Devletlerinin kuruluşuyla ideolojik bir bütünlük kazanacaktır. İdeolojik bütünlüğü sağlayan, başka bir deyişle harç işlevini gören olgu ise din ve dinsel düşünce olacaktır.

Burada sorulması gereken ilk soru, insanların bazı coğrafi bölgelerde yerleşirken bazılarında böylesi bir yönelimin neden gelişmediği olmalıdır. Jared Diamond gezgin avcı toplayıcıları tarımcı köy topluluklarına dönüştüren nedenleri açıklarken, üretici güçlerde gerçekleşen özgünlükleri ön planda tutar.¹¹⁵ Bunlar:

a) İnsan Faktörü: Gezgin avcı toplayıcılar üremeyi kontrol etme zorunluluğundaydılar. Ayrıca kuraklık, savaşlar ya da hastalıklar sık sık nüfus darboğazına düşmelerine neden oluyordu. Oysa ürünü biriktirebilmek ve göç etme mecburiyetinin ortadan kalkması, nüfusta istikrarlı bir yükseliş yaratmıştır. Her ne kadar ilk çiftçilerin çalışma koşulları, beslenme kaliteleri ve ortalama ömürleri avcı toplayıcı çağdaşlarına göre oldukça kötü durumda olsa

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. 'Tüfek Mikrop ve Çelik'; Jared Diamond-1997; Tübitak- Popüler Bilim Kitaplığı; IX. Baskı-2004; Sf: 143-147

da paradoksal şekilde hızla çoğaldılar. Bu da insan gruplarının sınırlı besin kaynakları üzerindeki denetim kaygılarını ve rekabeti arttırmış, çatışmalar daha sık, daha sert hale gelmeye başlamıştır.

b) Tarih Faktörü: Yiyecek bulmakta karşılaşılan zorlukları içerir. Doğadaki tüm canlılar, en fazla ödül vadeden yiyeceği hedeflerinin ilk sırasına koyarak besin arayışlarına başlarlar. Toplumda kazanacakları saygınlık, yeniden yola düşmeleri gereksiz harcayacakları vaktin uzunluğu vb. gerekçeler bu yönelimlerine esas oluşturur. Ancak birincil tercihler genelde az bulunan, tehlikeli ve/veya az sayıda üreyen türlerdir. Avlanmaktan olduğu kadar iklim değişimlerinden de yüksek oranda etkilenebilirler. Buna karşılık hava koşullarındaki yumuşamanın yenilebilir yabancı bitki türlerini dünyanın genelinde çeşit ve sayıca arttırdığı bilinmektedir. Sonuçta insanlara iki seçenek kalır: Kıt kaynaklar uğruna çatışmak veya kaynağı biriktirmeye çalışmak. Birinci seçeneğe ait en çarpıcı örnek tarihin ilk büyük savaşı sayılan ‘Jebel Sahaba katliamıdır.’ 13 bin yıl önce tam da tarif edilmeye çalışılan ortam ve koşullarda meydana gelmiştir.¹¹⁶ İkinci seçenek tarihin dönemeçlerinden birini oluşturur. Biriktirici yaklaşımın somut yansıması olan bitki ve hayvanları evcilleştirilme çabası, kimi bilim insanlarının ‘devrim’ sıfatıyla andıkları Neolitik çağın kapısını açmıştır.

c) Teknik Faktörü: Kısaca yabancı yiyecekleri toplama, işlemden geçirme ve saklama teknolojilerinde kaydedilen ilerlemelerdir.

Yukarıdaki üç maddeye coğrafya üretici gücünden kaynaklanan etkiler de ilave edilmelidir. Coğrafi faktörler arasında sayılan iklimin giderek yumuşayıp istikrarlı bir hal alması, göç döngüsündeki toplulukların kalıcı iskân olanaklarının yükselmesini sağlamıştır.

Bu dört üretici güçte yaşanan birikimlerin uygun bir ortamı meydana getirdiği bölgelerde tarımsal üretim ve yerleşik hayat, bağımsız bir şekilde vücut bulabilmiştir. Güneybatı Asya’da Türkiye’nin bir kısmını da içeren ve ‘Bereketli Hilal’ adıyla tanımlanan topraklar, üretici düzene geçişin gerçekleştirildiği ilk coğrafya oluşuyla öne çıkar. Ardından Çin, Mezoamerika ve diğerleri gelir.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://yesilgazete.org/blog/2014/07/16/ilk-iklim-savasinin-izleri-bulundu/>

5.2 Neolitik Dönem Avrasya Topluluklarının Karakteristik özellikleri

5.2.1 Topluluk Dinamikleri

Artık biliyoruz ki üreticiliğe geçiş, başlangıç safhasında bir tercih değil, kendiliğinden ilerleyen bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Bu süreç, binlerce yıla yayılmasının yanı sıra, tarımcı grupların civardaki göçebe topluluklar nazarında bir çekim merkezi olma potansiyelini de içermiştir. Ne var ki çekim, çift yönlüdür. Pozitif duruma yönelik somut örneklerinden birini Çatalhöyük yerleşimi verir. “ ... Douglas Baird’in yaptığı bölgesel araştırma, Çatalhöyük büyüdükçe yakınlardaki yerleşim birimlerinin sayısının azaldığına işaret eder. Bu kanıtın bir başka yorumu da Çatalhöyük’ün başka toplulukları kendine çektiğidir.”¹¹⁷ Negatif duruma yönelik başlıca işaret ise savunma duvarlarıdır. İster bitişik nizam konut düzeniyle ister köyü çevreleyen bir surun inşasıyla sağlansın, Neolitik çağda yerleşik hayat savunma odaklıdır. Çünkü yaşamlarını kıt kanaat sürdüren avcı toplayıcıların, sonrasında da göçebe çoban kavimlerinin kronikleşen saldırı tehdidi altındadır. Üstelik çiftçi de toprağa bağımlıdır; ekim arazilerini bırakıp kaçamaz. Bu nedenle öncelikle toprağın, ardından da yiyecek depoları ve köyün korunması, birincil görevi haline gelmiştir. Edindikleri görev, tarihin ilk köylülerinin söylencelerine girmiş, ritüellerine yansımış, nihayetinde de mimarilerini belirlemiştir.

Sonuçta ekin depolarının çekiciliğinin avcı toplayıcı yaşam düzenini çözmeye yetmediği, tarihin yalın gerçeklerinden biridir. Kaldı ki Yakındoğu Neolitik çağının büyük bölümünde gerçek anlamda bir tarım toplumunun varlığından zaten bahsedilemez. Yerleşikliği benimseyen ilk topluluklar eşitlikçi yaşam yordamının dayanağı olan örgütsel yapı ve töreleri terk etmemiş, avcı toplayıcılığa ilaveten devşirme ve/veya basit sulama tarımıyla uğraşmışlardır. Öyleyse ‘asalak geçim ekonomisinin’ ve simgeci/sihirsel düşünce tarzının çözülmesini sağlayan itici gücün ne olduğu sorusu ortada durmaya devam etmektedir.

Sorunun cevabı, koyun ve keçiyle başlayan otçul sürü hayvanlarını evcilleştirme sürecinin başarılmasında saklıdır. Ekilebilir arazilerin

¹¹⁷ Çatalhöyük-Leoparnın Öyküsü; Ian Hodder; YKY yayınları-2. Baskı-2014; Çeviri: D. Şendil; Sf: 46

yetersizliğinden ötürü ekin biriktirme olanağı bulunmayan avcı toplayıcı gruplar, böylece hızla göçebe çoban kavimlerine dönüşerek besin temini sıkıntılarını aşmaya çalışmışlardır. Bu noktada biriktirme kültürü içinden, çiftçiler ve çobanlar olmak üzere iki farklı form ortaya çıkar. Ve tarih, Aydınlanma Çağına zemin hazırlayan Rönesans yıllarına değin iki grup arasındaki kâh barışçı, kâh savaşçı ilişkiler üzerinden gerçekleşir. Süreci ve mimarlıktaki yansımalarını daha iyi kavramak açısından her iki topluluk formunun karakteristik özelliklerine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

5.2.1.1 Neolitik Köy ¹¹⁸

Neolitik çağda düşünsel yapı, çift yönlü analogi düzeyine yükselmiştir. Bunun anlamı, kişinin “ *bir şeyi (A’yi) bir noktada bir şeye (B’ye) benzetince, o şeyin (B’nin) bir başka özelliğinin de (A’da) bulunacağını; kısacası, bir noktada birbirine benzeyen iki şeyin her noktada birbirine benzeyeceğini düşünmesidir.*”¹¹⁹ Genel kabule göre bitkisel besin tüketiminin değer kazandığı ilk zamanlarından itibaren insanlar, kendi hayatlarıyla bitkilerin konumu arasında çift yönlü analogik bağ kurmuşlardır. Öldükten sonra, nasıl ki tohum toprağın altında bir müddet yaşayıp yeniden doğuyorsa kendilerinin de gömüldüklerinde öyle doğacaklarına inanmaya başlamışlardır. Bir bakıma toprak ile kadını, özellikle de anneliği özdeşleştirmişlerdir.

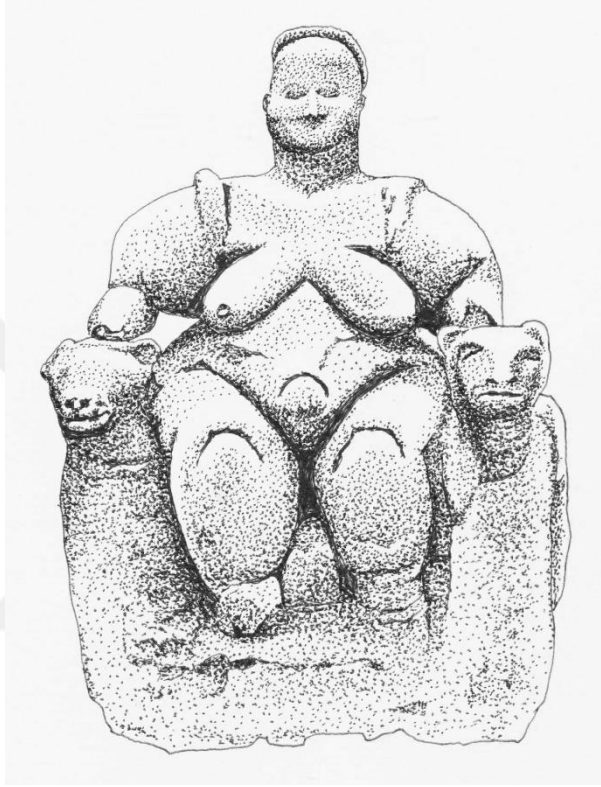
Kadının sadece insanları değil, bitkileri de üretme (doğurganlık) ve yetiştirme görevini üstlenmesi, bu özdeşleştirme ile örtüşen diğer bir olgudur. “*Paleolitik’ten beri bitkisel besin toplayıcılığıyla daha çok kadınlar uğraşagelmekteydiler. Mezolitik’te, yabanıl tahıl toplayıcılığında (devşiricilikte) uzmanlaşanlar da kadınlar oldu. Dolayısıyla, kadınların bitkilerle ilgili simgeler dünyasının (erkeklerinkinden [daha]) varsıl olacağı kuşkusuz. Bitkilerle ilgili deneyim, bilgi ve kültür birikimi, kültürel kalıt yoluyla daha çok anadan kızına aktarılacaktır. (...) Bitkilerle ilgili bu deneyim, gözlem, bilgi birikimi sonunda kadınlar, devşirdikleri yabanıl tahılların bir bölümünü, sulak ve gübrelik yerlere serpiştirdiklerinde, insanlığı üretime geçiren ilk adımı*

¹¹⁸ ‘Neolitik Köy’ ve ardından gelen ‘Neolitik Göçebeler’ başlıkları altında verilen bilgiler ekseriyetle A. Şenel’in çalışmalarından derlenmiştir. Yazarın 5. ve 6. dipnotlarda belirtilen eserleri ana kaynaklardır.

¹¹⁹ İlkel Topluluktan Uygur Toplumuna; A. Şenel-1982; Bilim ve Sanat Yayınları-V. Baskı-1997; Sf: 168

atmış oldular.”¹²⁰ O halde genelde kadına, özelde doğurganlığa atfedilen ve ‘Toprak Ana’ figürüyle simgelenen saygınlığın Neolitik köye özgü ‘kutsallaştırma prosesisinin’¹²¹ ilk göstergelerinden olduğu söylenebilir.

Kadının üstlendiği görevin önemine ve muhtemelen evin idaresini de elinde tutmasına rağmen köyün yöneticisi olduğunu ya da anaerkil bir düzenin yaşandığını iddia etmek zordur. Çünkü henüz yönetsel uzmanlaşma

Kaynak:<https://treeofvisions.files.wordpress.com/2015/05/blog-nude.jpg>

Şekil 5.1 Çatalhöyük; Bereket ve koruyuculuk ifadeli bu figürin bir tahlil deposunda bulunmuştur.

gelişmediğinden, siyasal erk de bulunmaz. Kaldı ki erkeklerin avcılık, evcil hayvanların bakımı, imar işleri ve köyün savunulması ekseninde yüklendikleri görevler de kolektif yapı açısından yüksek değerdedir. Deneyim ve bilgiye öncelik veren köy kolektivizminin son karar noktasında cinsiyet gözetmeksizin yaşlılara başvurduğuna yönelik sav daha olasıdır. Bu bağlamda ‘ihtiyar heyeti’ deyişinin kökleri, Neolitik köye kadar götürülebilir.

Köy toplumunun birliği, kuruluş döneminde şüphesiz kan bağına dayalıydı. İlkel eşitlikçi örgütlenmenin esası buydu. Lakin nüfus arttıkça, ürünler yetersiz kaldıkça ve yeni tarlalar açmak için kat edilmesi gereken mesafe uzadıkça köylerin bölünüp ayrışması kaçınılmazlaşmıştır. Arkeolojik saha araştırmalarında elde edilen veriler de paralel doğrultudadır. Bölünmeden kaynaklanan toprak hakkı mücadelesi, köylerin kendilerine ait arazi sınırlarını çizmesi sayesinde çözülebilmiştir. Öte taraftan her çözümün kendisine ait bir

¹²⁰ Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; A. Şenel-2006; İmge Kitabevi-II. Baskı-2009; Sf: 250

¹²¹ Kutsallaştırma Prosesi’ terimi Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın ‘Allah Peygamber Kitap’ isimli eserinden alıntılanmıştır. Kıvılcımlı kitabında kutsallaştırma prosesisinin İlk halkasının totemcilik, son halkasının ise İslamiyet ve ‘Allah’, ‘Peygamber’, ‘Kitap’ olduğunu belirtir.

sorun içermesi misali, sınır çizgileri de kör noktasında yeni bir sorunu türetmiştir. Toprağın, kendisinden yararlanılan canlı bir varlık olma statüsünün önüne, köy kolektifinin mülkiyeti olma anlamı eklenmiştir. Yine bölünme kaynaklı ve kandaşlık bağlarının kopmasıyla açılan boşluk da, sonrasında çekirdek hale dönüşecek geniş ailenin temel birim alınmasıyla doldurulmuştur.

Ancak aile, köyün ya da ortak kökten gelen köylerin birliğini sağlayabilecek bir organ değildir. Kandaşlık derecesinde güçlü bağların örülebileceği bir olgu olmaksızın topluluğun ayakta durmasıysa imkânsızdır. Açığa çıkan çatlağı giderme kapasitesine sahip tek bir araçtan bahsedilebilir: Soyun tohumunu attığına inanılan totem ve totemde sembolize edilen değerler... Bu da kozası eski toplumun bağrında örülü yeni bir toplumsal düzen gelişirken meydana gelen her parçalanma ve/veya yok oluşa, eşit oranda güçlenen bir dinsel birlikle yanıt verildiği çıkarsamasına götürür bizi. “ *Komün, totemini kutsallaştırıp, onu kendi ruhu üzerinde egemenleştirirken, aynı zamanda kan teşkilatlarını, üretici güçleriyle birlikte her şeyini; insanı da kutsallaştırıyordu.*”¹²² Farklı bir tabirle avcı toplayıcının inanç sistemi ekonomik ve sosyal düzeniyle aynı ritim ve hızda yıkılmış, yıkıntılardan dinsel sistem yükselmiştir. Yıkılış ve yeninin yükselişinin yaşandığı süre boyunca sihirsel düşünüşle dinsel düşünüşün ikili varlığı söz konusudur.

Elbette yükselen şey, sadece dinsel sistem değildir. Özellikle ekinden hasada üretim faaliyetleri yoğunluğuyla geçen haftaların dışında kalan bolca zaman, ev içi işleriyle uğraşmayı ve yeni birikimleri doğurmuştur. Dokumacılık, çömlekçilik, cilalama, yapım teknolojileri vb. alanlardaki uzmanlaşmalar sayesinde zanaatlar, toplumsal iş bölümünün yeni bir halkası olarak sosyoekonomik yapıdaki yerlerini almıştır. Fakat burada zanaatın ticari bir karşılığı yoktur. Kullanım eşyaları yelpazesini sayı ve tür bakımından epeyce genişletmesinin yanı sıra, köyün kendine yeterlilik anlayışını pekiştirmeye yarar; dolayımında, topluluklar arası farklılaşmaları engelleme işlevini görür.

Doğaldır ki kendine yeterlilik barışçı bir dünya algısını beraberinde getirir. Neolitik köy hayatının tekrarlarla örülü durağan seyri de bu algıyla uyumludur.

¹²² Allah Peygamber Kitap; Dr. Hikmet Kıvılcımlı; Bilim ve Gelecek Kitaplığı-2013; Sf: 10

5.2.1.2 Neolitik Göçebeler

Gerek avcı toplayıcıların gerekse çobanların doğaya bağımlılıkları köylerde ikamet edenlere nazaran daha fazladır. Kuraklıklar, sürünün hastalık ya da vahşi hayvan saldırılarında kırılması veyahut çalınması onlar için bir felaket anlamı taşır. Bu nedenle köy halkına kıyasla daha sert mizaçlı ve savaşkandırlar.

Sürüyü koruma ve gütme işini üstlenen erkeklerin savaşçı meziyetlerinden ötürü kazandıkları saygınlık, Neolitik köyde kadınların edindiği saygınlığa benzer. Bu itibarın soy ve akrabalık zincirini ana-soyulu dizinden baba-soyulu dizine çevirmiş olması muhtemeldir. Ayrıca yerleşik tarımcılarda olduğu gibi, çoban kavimlerinde de itibar yüksekliğinin hiyerarşik bir düzene mahal verme yeterliliğini taşımadığı ifade edilebilir. Bunda biri içe diğeri dışa dönük iki neden etkilidir. İçteki neden kadınların doğum, neslin yetiştirilmesi ve şifa sağlamak hususlarında tuttıkları kilit önemdeki rolün erkekler karşısında görece bir denklik yaratmasıdır; idari tabakalaşmanın önüne geçmiştir. Diğer yandan kadının toplayıcılık, sürü işlerini erkeklerle ortak yürütme, toplanan ürünleri işleme vb. pek çok görevi daha vardır. Dışsal neden, yerleşik topluluklar ve/veya başka göçebe kavimlere karşı girişilen askeri seferlerin halen yağma ve talan amacından öteye geçmemiş olmasıdır. Öyle ki talanın fethi evrildiği anda eril kuvvet de tahta (iktidar simgesine) kavuşacaktır. Neticede Neolitik dönem zarfında kararlara yönelik son sözü, bilgi ve deneyimin ağırlığını omuzlayan ihtiyarlar söylemeye devam etmektedir.

Çocuklara aileden önce klanın bir parçası ve klanın da her şey demek olduğu ilk elden öğretilir. Çünkü tabiattan ve düşman kavimlerden kaynaklanan zorluklarla baş edebilmek, aileler şeklinde ayrışmayı değil, topluluk yapısını pekiştirmeyi gerektirmiştir. Bu gereksinim kandaşlık bağlarının korunmasını sağlayan, klanları aşiretlere, aşiretleri de federatif birlikler oluşturmaya yönlendiren en büyük itkidir. Sümer kent devletleri kurulduğunda kent surlarını akın akın dövenler, tanımlanmaya çalışılan federatif birlikleri kuran çoban toplulukları olacaktır.

Kent surlarının dövülmesi aslında çoban kavimlerinin içinde buldukları şartların sertliğini izah eden bir mecburiyettir. Sürekli hareket halinde oldukları

için nüfuslarını kontrol etmek, taşıyacakları yükü sınırlamak ve daima sürülerini beklemek durumundadırlar. Ne zanaatlarda yetkinleşme fırsatları ne de kendilerine yeterli ekonomileri bulunur. Hayvanlar dahi kesip yemek için yetiştirilmez. Kesim işlemi sadece zorunlu haller ya da kurban vb. töreler buyurduğunda yapılır. Sürekli varlık-yokluk ikileminde sıkışıp kalan göçebe açısından yağma ve talan artık normal bir tercihtir. “*Böyle bir zorunluluk [öteki toplulukların sürülerini ele geçirmek] ahlak anlayışlarına da yansır. Gerçekten tarihteki ve zamanımızdaki göçebe topluluklarda (İlyada, Mahabharata, Manas destanlarından, Kitabı Mukaddes’ten, hatta Kuran’dan çıkarılabileceği gibi) tek tek hayvan ya da sürü aparma biçiminde hayvan kaçırma, hırsızlık değil kahramanlık sayılır!*”¹²³

Göçebe çoban kavimleri hakkında son kertede belirtilmesi gereken şey, Neolitik göçebelerde avcı toplayıcılardan kalma sihirsel düşünüş yordamının herhangi bir yıkıma uğramadığıdır. Zorlu yaşam koşullarına kabile bütünlüğünün pekiştirilmesi doğrultusunda verilen karşılık, dinsel düşünce ve üstyapının filizlenmesi önünde engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla dönüştürücü etki dışarıdan, yani köylerle kurulan ilişkiler yoluyla gelmek durumundaydı. Keza öyle de olmuştur; iki düşünce tarzından derlenmiş bir sihirsel-dinsel karma inanç sistemi vücut bulmuştur.

5.2.1.3 Çiftçi ve Çoban Toplulukları Arasındaki İlişkiler

Önceki paragraflarda değinildiği üzere, iki toplum arasındaki ilişkiler bazen barışçı bazen de savaşı bir seyir izlemiştir. İlişkinin seviye ve niteliğini belirleyen temel faktör, çoban kavimlerinin ekonomisinde gerçekleşen dalgalanmalardır. Göçebe ekonomisi kendine yeterliliği sağlayabildiği oranda barışçı, ticarete odaklı bir iletişim kurulmuştur. Orta Anadolu’da Nenezi, Güllüdağ vb. taş yataklarından elde edilen obsidyene nispeten yakındaki Aşıklı, Çatalhöyük yerleşimleri haricinde Levant’a dek uzanan coğrafi hatta rastlanması, ticaretin somut delili addedilebilir. Ancak ticari faaliyetler genellikle kısa ömürlü ve tıkanmaya müsait karakterdedir. “*Çünkü Neolitik’te, yerleşik çiftçi topluluklar (yaptıkları karma çiftçilik ile) hem bitkisel besin hem hayvansal besin gereksinimlerini karşılayabilecek bir ekonomiye sahiptirler.*

¹²³ Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi; A. Şenel-2006; İmge Kitabevi-II. Baskı-2009; Sf: 277

Bu nedenle dışa kapalıdırlar."¹²⁴ Burada bir parantez açarak belirtilmelidir ki mal alışverişinin kültürel öğelerde karşılıklı sirayetleri mümkün kılması, iletişimin görünmeyen yüzüdür.

Asıl problem çoban toplumlarının ekonomik darboğaza girdiği zamanlarda yaşanır. Yağma ve talana ilk etapta bir hayatta kalma seçeneği olarak başvurulmuş olması muhtemeldir. 'Çıkar yol' olduğu onaylandığı andan itibaren bir tarz haline getirilecektir. Köyü yakıp yıkmak ve mallara el koymak hedefiyle başlayan göçebe akınları, böylelikle köylüyü haraca bağlamak amacına yönelir. Akınlar öylesine yıkıcıdır ki çiftçilerin gözünde gerçeküstü ve merhametsiz bir 'tufan' haline bürünürler; akıncılar ise taştan bedenli 'korkunç' yaratıklardır. Sümer Mitolojisine ait bir eser olan 'Martu'nun evlenmesi' başlıklı şiirde göçebeler arasında yaşayan tanrı Martu'nun tasviri yapılır. "*Koyun postu giyinir // Rüzgâr ve yağmur (...), çadırda yaşar, // Kurban sunmaz; // Silahı elinde (boş boş dolaşır) bozkırda // Yer mantarı çıkarır topraktan; // 'dizini yere koymayı' bilmez; // Çiğ et yer: // Ömrünü evsiz geçirir; // Öldüğünde törenle gömülmez! // Dostum nasıl evlenirsin bu Martu ile?*"¹²⁵ Korkutucu çoban kavimleri Mezopotamya kent devletlerini istila ettiklerinde 'yöre insanının imgeleminde olağandışı vasıflara sahip simgesel varlıklar haline' gelmeleri kaçınılmazdı. –Ki destanlara da öylece girmişlerdir.–

Haraç düzenine geçişin son adımında çobanlar, aldıkları haracın diğer akıncılar tarafından kesintiye uğratılmaması adına çiftçilere ait toprakların kıyısına kamp kurmuş ve ağır ağır yerleşikliği benimsemişlerdir. Kıvılcımlı'nın 'Tarihsel devrim', Şenel'in 'Fetih ve Çöreklenme' Samir Amin'in de 'Haraççı Toplum' nitelemesinde bulunduğu ve Osmanlı fetihçiliğinin medeniyet kervanında eridiği zamanlara değin süren tarihsel kesitin itici gücü, yani motorudur bu. Her fetihde bir göçebe çoban yığınının uygarlık dünyasına dahliyle neticelenmiştir.

Fetih ve çöreklenme olgusunun arka yüzünde sergilenen sahne ise daha başkadır; farklı toplumsal grupların kültürel planda iç içe geçişlerini ve/veya melezleşmelerini meydana getiren alt-üst oluşlar yaşanmıştır.

¹²⁴ A.g.e; Sf: 278

¹²⁵ Mezopotamya Mitolojisi; J. Bottéro-S. N. Kramer-1989; İş Bankası yay.-2006; Çeviri: A. Tümertekin; Sf: 492

5.2.2 Neolitik Çağ Avrasya Topluluklarının Kronolojisi

Neolitik çağın Avrasya'daki başlangıç aşamasını Proto-Neolitik ya da Geç Natufyan dönemine yerleştirmek gerekir. Çünkü kalıcı iskânların şafağı bu devirde sökmüş, devşirme tarımdan basit sulama tarımına geçişin ön adımları bu zaman diliminde atılmıştır. Ian Hodder Natuf dönemini MÖ 12.-10. Binyıl arası olarak tanımlar. Bu da tez çalışmasında ifade edilen GÖ 14.500-11.500 tarih aralığı ile uyumludur.

*“Doğu Akdeniz yöresinde Natuf kültürünü evcilleştirilmiş bitkilerle hayvanlara bağımlılığını, yerleşim yerlerinin büyüdüğünü ve yerleşik olduğunu gösteren buluntuların arttığı Çanak Çömleksiz (Akeramik) Neolitik kültürler izler.”*¹²⁶ Çanak Çömleksiz dönem totalde yaklaşık MÖ. 9300-7000 arasında kapsayan üç evreye ayrılır. Her evre, ‘Pre-Pottery Neolithic’ teriminin kısaltılmasından hareketle oluşturulan PPN-A (MÖ 9300-8400), PPN-B (MÖ 8400-8000 sonları) ve PPN-C (MÖ 8000 sonları- 7000 başları) sembolleriyle kodlanmıştır. Akabinde Çanak Çömlekli Neolitik (PN) devri başlar ve MÖ. 7000’lerden MÖ 5800’e dek sürer.

5.2.3 Neolitik Çağ Avrasya Topluluklarında Ritüelin Yeri ve Mimarlık

İnsanlar diyalektik metodu keşfedinceye değin varlıklarına, içinde buldukları olaylar döngüsüne, doğaya ve evrene ilişkin sorularında hep bir sır perdesiyle karşılaşmışlardır. İlkel eşitlikçiler bu sırrı her şeyin özünde var olan ve Okyanusya Adaları yerlilerinin ‘imunu’ ya da ‘mana’ isimleriyle andıkları metafizik bir güce bağlamışlardır. Batı dillerinde birebir tercümesi bulunmayan bu kelimeleri tarif ederken Bruhl şöyle der: *“Hiçbir canlı ya da cansız varlığın ondan [İmunu’dan] bağımsız bir şekilde var olabilmesi söz konusu değildir. Ona şeylerin ruhu denilebilir... İyi ya da kötü olabilmekte, birinin canını acıtılabilmekte ya da acı duyabilmektedir. Kendisine dokunulması mümkün olmamakla birlikte hava ya da rüzgâr gibi varlığını gösterebilmektedir.”*¹²⁷ O halde insanın sırlar deryasında yönünü şaşırması, kendisi de dâhil hangi varlıkla temas halindeyse onun özüne, imunusuna ulaşabilmesine, bir yönüyle de müdahale edebilmesine bağlıdır. Ritüel bu

¹²⁶ Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü; I. Hodder; YKY yayınları-2. Baskı 2014; Çeviri: D. Şendil; Sf:20

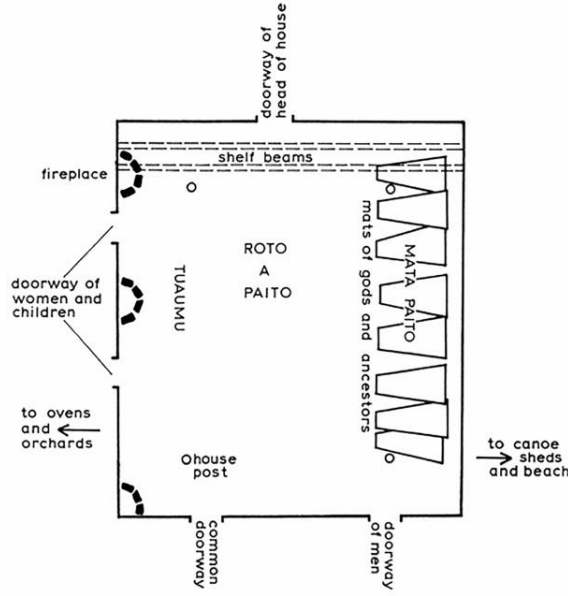
¹²⁷ İlkel İnsanda Ruh anlayışı; L. Lévy-BRUHL; DOĞUBATI Yyn.-2006; Çeviri: O. Adanır; Sf: 19

müdahalenin temel aracıdır. Öze yönelik veya özden gelen sesleri, talepleri, tepkileri ,.. Kısaca konusu fark etmeksizin tüm niyetleri tarafların birbirlerine iletebilmelerinin yegâne yöntemidir. Kültürün öznesi mertebesine yükselen insanın, tarih sahnesinde yerini aldığı zamanlardan beri uygulanır.

Öyle görünüyor ki toplulukların kendi varoluş halleriyle ilintilendirdikleri somut öğeler arttığı ölçüde soyut, kültürel üretimleri de artmış, ritüeller sayıca ve çeşitlilik bakımından çoğalmıştır. Dünyanın işleyiş yasalarında, nesnelere kullanışlılıklarında ya da nesne ve varlıklar arasındaki etkileşimlerde kazanılan her bilgi birikim, bir sırma mazhar olmuştur. Bu da yeni bir ritüelle ifadesini bulur. Edinilen birikimin olumlu/ olumsuz yönlerine göre ritüel aracılığıyla gerçekleştirilebilecek müdahalenin alanı ve derecesi saptanır. Özetle toplumsal yapı karmaşıklaştığı, iş bölümü ve görev alanları arttığı ölçüde ritüeller de daha grift hale gelmiş ve çoğalmıştır. Mesela sihirseldinsel karma inanç sistemi kapsamında değerlendirilebileceğimiz Sümer destanı Gılgamış'ta düş yorumlarından adak ihtiyacına, arınma kaygılarından, haber beklentilerine, ya da ağıttan zafere olayların bütün döngüsü birtakım ritüeller çerçevesinde örülmüştür. Dinsel motiflerin iyice güçlendiği Antik Yunan çağının hikayesi olan Anabasis'te dahi neredeyse her sayfada ritüel ibareleri bulunur.

Modern uygarlıklar öncesinde ritüellerin insan yaşamını ne denli kuşattığının tasavvur edilebilmesi amacıyla aşağıda iki misal verilmiştir. Ian Hodder'in 'Çatalhöyük' adlı çalışmasından alıntılanan ilk örnek, Tikopia Evi iç mekân düzeni hakkında bilgiler içerir. Diğer örnekte, iki adet kitaptan derlenen ritüeller tematik yakınlıkları uyarınca yan yana getirilmiştir. Bu kitaplar 'İlkel İnsanda Ruh anlayışı' ve 'Mezopotamya Mitolojisi'dir. Böylece Neolitik çağ kültürlerine yakın sosyoekonomik düzendeki modern eşitlikçilerden ilk kent devletine törensel davranışların izleri belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Görülecektir ki dinsel düşünüşün iktidar katmanlaşmasıyla yoğrulup ideolojik bir hal aldığı zamanlarda dahi doğanın ruhsal güçlerine müdahale ve/veya seslenme uygulamaları eksilmeden, bilakis artarak sürdürülmüştür. Bu artış aynı zamanda ritüellerin mimariye gözle görülür derecede ulandığı bir ortamın yaratıldığını haber verir.

5.2.3.1 Tikopia Evi:

Kaynak: [http://www.jps.auckland.ac.nz/document/Vo
lume_82_1973/Volume_82%2C_No._2/A_considerati
on_of_the_Tikopia_%26apos%3Bsacred_tale%26apos
%3B%2C_by_Julie_Park%2C_p154-175/p1#](http://www.jps.auckland.ac.nz/document/Vo%20lume_82_1973/Volume_82%2C_No._2/A_considerati%20on_of_the_Tikopia_%26apos%3Bsacred_tale%26apos%3B%2C_by_Julie_Park%2C_p154-175/p1#)

Şekil 5.2 Tikopia Evi Planı

Tikopia, Solomon Takım Adalarının üyesidir. Polinezya topluluklarıyla eş kültür kategorisinde tutulurlar. Antropolog Raymond Firth adada kapsamlı bir saha araştırması yürütmüş olup, buradaki bilgilerin çoğu onun çalışmalarına dayanır.

Tikopialılar “ 1200 insanın yaşadığı bir adadaki küçük ölçekli bir toplumdur, çapa tarımcılığı yapar, köyleri

dağınıktır. Akrabalığın toplumsal yaşamın önemli bir parçası, yerli üretimin egemen olduğu bu yerleşmede halk yer döşemesinin altında ölümlerin gömüldüğü bağımsız evlerde yaşar. Patrilokal (baba ocağı) düzende yaşarlar ve soy patrilineal (babasoylu) çizgi izler (insanlar babalarının aileleriyle birlikte yaşar ve soy çizgilerini babalarının aileleri belirler), bunun yanında kadının ailesiyle yakınlık kurmak önemlidir. Aralarındaki bağlılık öncelikle ortak atalardan gelen bağa dayalı büyük akraba toplulukları ve klanlar vardır. Bu toplulukların üyeleri çeşitli yerleşim birimlerine dağılmış olabilirler –ancak ataları aracılığıyla atadan kalma evlerle ilişkilendirilirler.”¹²⁸

“ Tikopialılar için doğa, insan faktöründen bağımsız var olamaz; verimlilik yalnızca birbirine bağlı fiziksel etkenler dizisi değildir, insanla ruhsal varlıklar arasındaki ilişkinin korunmasına bağlıdır... Doğal türün bireylerine gösterilen, bazen tapınmaya kadar varan saygı, insan grubu üyelerince sergilenir. (Firth; 1967)”¹²⁹

¹²⁸ Çatalhöyük-Leoparn Öyküsü; Ian Hodder-2006; YKY yayınları-III. Baskı-2017; Sf: 27-28

¹²⁹ A.g.e; Sf: 73-74

Eve birkaç farklı kapı aralığından giriş vardır. Bunlar, “emekleyerek içeri girilecek kadar bırakılmış açıklıklardır. Bol ışıklı günler dışında içerisi karanlık ve sevimsiz, tavan kirişleri... ise kaplı... Taban alanı dikdörtgene yakın, eşyasız, hasırlar serili (Firth; 1967).Firth'ün anlatımında taban alanı üçe bölünmüştür. Ortada bulunan ev halkının bütün üyelerinin ortak alanı çeşitli faaliyetlerin yürütüldüğü tarafsız bir mekân [Bkz. Şekil 5.2; roto a paito]. Orta alanın bir kenarında hane halkı ateş yakar, fırınlar bulunur, çevresinde kadınlarla çocuklar oturur. Onların karşısındaki kenarda yalnızca erkeklerin oturabildiği tören alanı yer alır, orada, sofraya havasında kurulur. ‘Saygıyla yaklaşılır, insanlar oraya sırtlarını dönmez, uyumak için yattıkları zaman başlarını o yöne çevirirler –ya da en azından ayaklarını o yöne yöneltmekten kaçınırlar.- Yerde emekleyen bir çocuk oraya yönelirse, hemen kucağa alınır’ (Firth;1967) Tören alanına yönelik bu duruşun nedeni orada, yerdeki hasırların [mata paito] altında ölülerin gömülü olmasıdır. ‘haneye yaşlı biri ziyaretçi olarak geldiğinde bir tarafında, zeminin geri kalanını kaplayan, ama biraz daha geniş bir hasırla aynı cinsten, hindistancevizi yapraklarından örülmüş temiz bir hasır görecektir. Bu hasırlar yere daha özenli serilir. Bazen genel taban seviyesinden daha yüksek de olabilir. Her biri ölen aile üyelerinden birinin, belki de saygın bir atanın istirahat yerini işaret eder, evin o bölümüne saygı gösterilmesinin nedeni de ölü ataların varlığıdır’(firth; 1967). Tikopia’da evin törensel alanına ve burada gömülü ölülere saygı gösterilir, doğal olarak atalarının varlığını da fazla normal kabul ederler. Bu evlerden birinde yaşamış olan Firth için bile evin bu bölmesinden uzak durmak çok geçmeden doğal bir davranış olmuştu. ‘Birkaç hafta sonra odanın bu bölümünden uzak durmak artık bilinçle yerine getirilmeyen alışkanlığa dönüştü’ (Firth; 1967)

Kişinin Tikopia evlerindeki alanlarda nasıl hareket edeceğiyle ilgili daha pek çok kural var. Kapı aralıklarının kullanımı toplumsal konuma bağlı, nerede yemek yiyip nerede oturacağını belirleyen etmenler arasında cinsiyet, yaş ve mevki de bulunur. Nasıl oturduğun ve otururken direğe yaslanıp

yaslanamayacağıın sahip olduğun ayrıcalığa bağlıdır.”¹³⁰ Bu kurallar görenekle kesinleştirilmelerinin yanı sıra pek çoğu tabu konumundadır.

“ Baba, ana ve çocuktan oluşan her aile ‘paito’ diye bilinen ve ortak bir erkek atayla ilişkilerini gösterecek erkek ataları boyunca yakınlarının izlerini süren benzer ailelerden oluşmuş daha geniş bir toplumsal birimin üyesidir. Hanelerin birliği ortak ataların soyundan gelmelerine bağlıdır. Törenlerin farklı aşamalarında daha büyük hanelerden farklı sayıda insanlar gelir. Paito hane birimi değil, çünkü üyeleri birkaç farklı köye yayılmış olabilir, ancak grubun varlık sebebi ortak ataların yaşadığı binadır. Ortak atanın yaşadığı evin adı, onun soyundan gelen grubun da adıdır. Ayrıca onun ilk yaşadığı ev, atalara ve tanrılara, ayinler yapılan tapınak hizmeti görür. Grubun belli başlı diğer binaları da grubun erkeklerine takılan adları taşır. Sıradan ekonomik ilişkilerde ev halkının hepsi bir araya gelme zahmetine katlanmaz; grubun kolları bağımsız birimler olarak hareket eder (Firth)”¹³¹

“ Tikopia halkı geleneksel olarak istiridye kabukları ve taştan yapılmış keserler kullanırdı. Bu nesnelere bazıları, özellikle de daha büyük kabuklardan yapılan keserler kutsal olarak bilinirdi. Raymond Firth şöyle anlatır: “Bu büyük keserlere çok kutsal gözüyle bakılırdı. Her biri klanın baştapınağında saklanır, yan taraftaki bir rafa asılırdı. Kendi gözlerimle gördüm, bunlara büyük saygı gösterilir ve onların orada olması tapınağın o bölümünün taşıdığı saygıyı büyük ölçüde arttırırdı. ... Taumako’nun başkeseri herhangi bir özel nedenden ötürü raftan indirildiğinde, klanın başına kötü bir şey gelmesin, kimse ölmesin diye herkes şefe yiyecek ve değerli mallar getirirdi.”¹³²

5.2.3.2 İki Kitap, İki Sosyolojik Yapı ve Törenselleşmiş Davranışlar¹³³

Lucien Lèvy-Bruhl tarafından yazılan ‘İlkel İnsanda Ruh Anlayışı’ adlı eserin konusu, çoğu sömürgecilik seferleri sonrasında keşfedilen ilkel eşitlikçi topluluklarda hayatın ve kozmosun kavranışıdır. Antropoloji biliminin

¹³⁰ A.g.e; Sf: 109-110

¹³¹ A.g.e; Sf: 162

¹³² A.g.e; Sf: 170

¹³³ 1) İlkel İnsanda Ruh anlayışı; L. Lèvy-BRUHL-1927; Doğubatu Yyn.-2006; Çeviri: Oğuz Adanır
2) Mezopotamya Mitolojisi; J. Bottéro-S. N. Kramer-1989; İş Bankası yay.-2006; Çeviri: Alp Tümertekin

öncülerinin Dünya'nın farklı coğrafyalarında yürüttükleri çalışmaları bütünleştirdiği araştırmasında Bruhl, önemli bir keşifte bulunur: Birbirlerinden onbinlerce kilometre uzakta yaşayan ve herhangi bir ortak köken taşımayan toplulukların neredeyse birebir örtüşen görenek ya da tabulara sahip olduklarını ortaya koyar. Bu durum eşit denebilecek çevresel koşullar ve ekonomik altyapıların benzer kültürel üstyapıları meydana getirdikleri önermesini doğrular. Bruhl'un görenekleri hakkında bilgiler verdiği toplumların tamamı, Neolitik Avrasya kültürleri ile sosyoekonomik düzlemde yakındırlar.

Kitapta yer alan ve tez konusu bağlamında değerlendirilebilir oldukları düşünülen adetler aşağıda sıralanmıştır. Listedeki maddeler arasında evin kutsallaştırılmasını ve taş, ağaç gibi temel malzemelere yüklenen sihirsiz anlamları aktaranlar, adı geçen toplulukların mimarlık anlayışının dolaysız belirleyicileridir. Diğer maddelerin mimarlık disipliniyle etkileşimi, çok daha dolaylı biçimde gerçekleşir.

- Yenilen Yemek, Giyilen Giysi, Eldeki Araç: Hepsi sahibinin imyunusunu taşır. Bundan dolayı mesela bir misafir, yemeğinin artıklarını kendi toplar, onları yanında götürüp yakar (Afrika). Madagaskar'da var olan benzer bir inanca göre de kızı babasının, kız kardeş ise erkek kardeşinin giysisini ya da başka eşyasını taşıyamaz. Hamile kalacağına inanılır.

- Öldürülen İkizler ve Hayvan Doğuran İnsanlar: Pek çok ilkel toplulukta ikiz doğan çocuklardan biri öldürülür. Nedeni bir ruhun sürgünü (ağaçtaki sürgün, filiz) olarak addedilmesidir. Diğer yandan çocuğun erken doğumu da öldürülme gerekçesi olabilmektedir. Çünkü hayvanların fetüsleri insan fetüsünün gelişmesinden evvel dünyaya gelmektedir. Demek ki zamanından erken doğan da bir insan değil, hayvanın fetüsüdür. Bu tipteki sayısız örnek yine sayısız mit ve söylencede kadının nasıl yılan, timsah, leopar vb. bir hayvanı doğurduğunu anlaşılır kılmaktadır. İkel insan açısından sıra dışı olanın gizemli bir açıklaması muhakkak vardır ama bu açıklama asla doğaya karşıt değildir. (Sf: 48-49)

- Çağdaş İlkeller Kendilerini Gruplarından Ayrı Algılayamazlar: “ ... *Bantu topluluklarında her şey, sahip olunan kişisel konuma bağlıdır. Bu statü ise doğumla birlikte kazanılmaktadır... Bütün bunlara bakarak Bantu*

toplumunda birey diye bir şeyin bulunmadığı söylenebilir, Oradaki birimin adı ailedir.” (Rahip W.C. Willoughby’dan aktaran Bruhl; Sf: 71)

- Cinsel Eylem; Bereket ve Bolluğun Sembolik Gücü-1: Tongalarda simgesel ifadenin en üstünde şef bulunur. Bir yere yeni bir köy kurulacaksa şef, eşiyle birlikte seçilen yere gidip cinsel ilişkide bulunur. Şef öldüğünde ise köyün yeri değiştirilir. Çünkü şef ölünce köy de ölmektedir. (Sf. 73)

- Kaya ve Taşların Güçleri: Hollanda Hindistanı’nda yaşayan yerliler taşların ölümsüzlüğüne inanırlar. Onlara göre “ *Hayvanlar ve bitkiler ölmekte ancak taşlar ölmemektedir. Vücut için kemikler ne anlam taşıyorsa toprak için de taşlar aynı anlama sahiptir. Taşlar, toprağın bir parçası olup, ona gösterilen saygının aynısını hak etmektedir. Avrupalılar, taş ve kayalara balyoz ya da başka aletlerle vurduklarında yerliler rahatsız ve huzursuz olmaktadır.*” (Bruhl; Sf:29)

- Hollanda Yeni Gine’sinde yol yapımı için bazı kayalar dinamitlendiğinde Papular, “ *ülkedeki bütün çatlak yüzeylerin bulaşıcı bir hastalığa yakalanacağını düşünmüşlerdir.*” Ayrıca bazı kayalarda imunu (K. Amerika yerlilerinin dilinde wakan) özel bir güçtedir. Yerlinin yaşantısına iyi ya da kötü yönde etki edebilmektedir. Dolayısıyla bu gücün yön değiştirmesini sağlamak, onunla uzlaşmak ya da onu ele geçirmek gereklidir.

- Yeni Kalkedonya ve başka birçok bölgede ekim esnasında tarla toprağına kimi özel taşlar törenle gömülür. Hasatla birlikte yine törenle yerlerinden çıkarılıp bir sonraki ekime dek saklanırlar. Eldson Best Yeni Zelanda’da Maorilerin kullandığı tarla taşlarının üzerlerinde kabaca resimler bulunduğunu yazmıştır; “ *Ekilen bitkinin verdiği ilk taneciğın bir bölümü taş-tılsıma armağan edilir.*” (Best’ten aktaran Bruhl; Sf: 30)

- Naga kabileleri (Hindistan) biri dişi biri erkek kabul edilen ve her yıl doğurduğu düşünülen taşlarıyla gurur duyarlar. “Sahiplerinin evindeki bolluk, bereketin artması ve farelerin saldırısından koruması için tavan arasına konulan sihirli taşlar vardır.” (sf: 33)

- Ağaç ve Bitkilerdeki Güçler: Çoban Bantu kavimlerinin bir kolu olan yerleşik Şagalar ağaçtan geldiklerine ve/veya ağaçlarla aynı öze sahip

olduklarına inanırlar. “ *İlkel insan ağaca kendisini yediren, giydiren, barınmasını sağlayan, silah ve araçlar veren... okuna esneklik, sopasına sertlik kazandıran kendisinden üstün bir yoldaş olarak görmekte, tanrısal güce sahip bir varlık gibi saygı duymaktadır... Öldüğü zaman da ağacın (odunun) yakılarak kırmızı bir ateş gölüne dönüşmesiyle kendisini vahşi hayvan ve hayaletlerden koruduğuna inanmaktadır... Bu insanların ağaçlarla böylesine içli dışlı olmaya çalışmalarının nedeni onların kendi kendilerini (Banyan ve muz ağacı gibi) yenileyebilme ve iyileştirebilme gibi bir erdeme sahip olduklarını düşünmeleridir.*” (Br. Gutman’dan aktaran Bruhl; Sf: 37) Öyle ki Smith ve Dale’nin Kuzey Rodezya halkına yönelik aktardıkları anekdotta ağacın kendi gücünden bir kısmını vererek hastaları iyileştirebildiği anlatılmıştır.

- Evlerin ve Hayvan Yuvalarının Güçleri: Chukcheelerde tilkiler yuvalarındayken avlanmaz. “ Çünkü tilkilerin kendi evlerindeyken evin büyüleyici gücünden yararlanarak avcılarında intikam alabileceğine inanırlar.” (Sf: 51)

- İnsandan Hayvana/ Hayvandan İnsana Dönüşümler: Eskimolar şamanlarının kuş ve diğer hayvanların dillerini konuşabildiklerini iddia ederler. Pek çok hayvanın avcılarının gözleri önünde insana dönüştüğü ve sonra yeniden ilk görünümelerini büründüklerine dair hikâyeler anlatırlar. Eğer bir avcı örneğin ren geyiği ya da fokla alay ederse ya hastalığa yakalanır ya da avcılık kariyeri biter. (Sf: 50)

- Totemciliğin Düşünsel Kökeni: “ *Birçok toplumda, aşiretin ortaya çıkmasını sağlayan ata, yarı insan-yarı hayvan ya da yarı bitki karışık bir varlıktır.*” A.R. Brown, Andamanlılar üzerine yaptığı araştırmalar bağlamında bunun ne anlama geldiğini şöyle açıklamaktadır: “ (...) Menkıbenin kahramanı yalnızca hayvan özelliklerinden birkaçına sahip, onun adını taşıyan bir insan değildir. Bu kahraman yalnızca kendilerine ismini vermiş olduğu türün atası da değildir. Bütün türü tek bir insan gibi gördüklerini söylediğimiz takdirde Andamanlıların bu konudaki düşüncelerini aktarmış sayılırız. Menkıbelerde yerli ‘deniz kartalı’ dediğinde kişileştirdiği şey türdür... Türe özgü özelliklerle

eylemleri sanki tek bir kişiye aitmiş gibi düşünmektedir.” (Brown’dan aktaran Bruhl; sf:53)

Demek ki totem seçilen türe ait olduğu düşünülen gizemli ve sosyal öz ile kabile arasında özdeşlik ilişkisi kurulmaktadır. İnsanda totem alınan varlığın, totemde insanın nitelikleri iç içe geçmektedir. Bu durumda da Eskimoların ikili maskelerinin yansıttığı gibi, bir kişinin aynı anda iki farklı varlık ve görünümde olması algısal açıdan olağanlaşmaktadır. Öyleyse denilebilir ki ilk dinsel figürlerde yer alan insan başlı hayvanlar, hayvan başlı insanlar totemci düşünüş üzerinden biçimlenmiş ve vücut bulmuştur. (Sf: 56)

- Orokaivalılar (Yeni Gine) kabilelerinin amblemi olan bitkiden ‘atamız’ şeklinde söz ederler. Biri öldüğünde ağıtlarında ölüye Asava’nın oğlu, Hombia’nın oğlu diye seslenirler. Her ikisi de birer bitkidir. Atalarının neden bir ağaç olduğu sorulduğunda ise onun bir ağaç olmadığını, ağacın ismini taşıyan insan olduğunu söylerler. (Sf:55)

• Kabile Ölülerine Saygı ve Sunu: Bantularda hiyerarşik yapılanmanın en üstünde ölümler bulunur. Hizmet önceliği onlardır. Toplanan meyve ve tahıllar ilk önce onlara sunulur; Hererolarda da sabah yeni sağılmış sütü ritüel saçı (yere dökme) yapılmadan kimse içemez. İlk yudum ataların hakkıdır. (Sf: 73)

İkinci kitap olan ‘Mezopotamya Mitolojisi’, Jean Bottéro ve Samuel Noah Kramer tarafından yazılmıştır. Kitabın konusu medeniyetler devrinin tarihteki ilk deneyimi sayılan Sümer kent devletleri zamanında ziggurat görevlilerince tabletlere geçirilen ve Asurlara değin başlıca ideolojik öğretiyi oluşturan mitolojik anlatılardır. Tez çalışması açısından önemi, sihirsel-dinsel karma bir inanç sisteminin somutlaşmış halini sunmasıdır. Bu sistemde ilkel eşitlikçi geçmişin mirası konumundaki pek çok törensel davranış yeni üstyapıya da sirayet etmiş, dinsel bir form olarak varlıklarını korumuşlardır.

Kitapta analiz edilen mitler en eski tarihlisinden en yeni tarihlisine doğru bir sıralama içinde sunulmuştur. Yapılan sıralama sayesinde tanrısal karakterli kişiliklerin en başta salt insansı vasıflarla örüldüklerini fark ederiz. Gılgamış’a geldiğindeyse tanrılar artık insanlar dünyasından tamamen kopmuştur.

• Muskanın Kökeni: “ Eski Asur kenti kalıntıları arasında bulunan bir tablet, ‘mêlu’ denilen muskaların kökenini açıklar: İçlerine şifalı bitkiler ya da nazarlıklar konulup ritüelleşmiş sözler eşliğinde hazırlanan deri keseler boyna asılır, çeşitli aksiliklere ve hastalıklara iyi geldiğine inanılırdı.” (Bottéro& Kramer; Sf:96-97) Muskalar belki de avcı toplayıcıların kimi diştten, kemikten kimisi ağaçtan, taştan kolyelerinin yerini almıştır.

• Düğün: Baştanrı Enlil’in Sud ile evlenmesi ve Sud’un Ninlil/Nintu ismini almasını işleyen şiir, toplumsal yapıyla ilgili özel ipuçları vermektedir. Buna göre:

- Erkeklerin kaderleri toplumsal tabakalar arasında kendi kademelerinden eş bulmaktır.

- Öncelikle Müstakbel gelin adayının ailesine sunulan hediyelerle olurları alınmaya çalışılır. Enlil, Sud’u annesinden ister; baba, sürece hiç dâhil olmaz. Eğer evlilik onaylanırsa düğün hazırlıklarını kızın annesi yapar, Olabildiğince zengin bir ziyafet hazırlanır. Ziyafette evcil hayvanlardan değerli eşyalara geniş bir yelpazede seçilmiş hediyeler geline takdim edilir. Bu arada belirtilmelidir ki hediye verme sadece kız istemenin aracı değildir; hakaret, küçük düşürme gibi olası kabahatlerin affedilmesi için de verilebilir. İnsanlık tarihindeki en eski geleneklerdendir.

- Enlil’e karısını, kız kardeşi getirip takdim etmeden önce gelinin annesi tavsiye ve dileklerini söyler.

• Kadere Hükmetme ve Ad Verme Geleneği: Düğünün ertesi günü Enlil, karısını kutsayarak ona yeni ismini verir. Bu isim Nintu’dur ve ‘dünyaya getiren hanım’ demektir. Ayrıca tahılların koruyuculuğuyla bağıntılı ismi Ninlil’i de alacaktır; her biri kendisine atfedilen kaderleridir. [Mezopotamya topluluklarında kişilere verilen isimler onların kaderini belirlemek demektir. Bu anlayış, olasıdır ki tarih öncesi topluluklardan gelmedir. Çünkü avcı toplayıcı Amerikan yerlileri, Avustralya’da Aborjinler ve Sibirya/Altay kuşağındaki modern eşitlikçilerde benzer bir tavrı yansıtan gelenekler mevcuttur.]

- Kadere hükmetmenin bir başka versiyonu savaşlarda edinilen galibiyetler ve sınıfsal katmanlaşmanın en üstünde bulunmaktan doğan haklarda kendisini gösterir. Lugal.e destanında dile getirildiği üzere, “ *Zafer kazananın yapacağı ilk şey, yenilen büyük kişinin, [destanda taşların kralı] Asakku'nun kaderine hükmetmektir.*” (Sf: 418)

- Aile Bağlarını Sıkılaştırmak: Ebeveynlere itaat, hediyeler verilmesi ve ortak yemek düzenlenmesi başlıca yöntemlerdir. “ *Bu yemekte, yaşamlarını da besinlerden elde ettikleri için, bir ailenin üyeleri aralarındaki dayanışmayı ileri sürer ve pekiştirirler.*” (Bottéro& Kramer; Sf:153)

- Ziyafetler: Kitapta işlenen şiirlerin çoğunda bir ziyafet sahnesi vardır. Kâh kutlama, kutsama için (evlilik, yeni bir eve yerleşmek, savaşta zafer vb.), kâh bir kişiyi (genellikle misafirleri) onurlandırmak adına, kâh da dini törenler, bayramlar vs. gereği şölen düzenlenebilmektedir. Gündelik hayatın önemli bir ögesi durumundaki bu etkinliklerde sofraya düzeninden yemek faslına kadar tüm eylemler katı bir törensel norm dizini çerçevesinde gelişir.

- Cinsel Eylem; Bereket ve Bolluğun Sembolik Gücü-2: “ ... *Ekili tarlalarından çok dane alındı! // Başkenti de ambarı, tedarikçisi oldu bütün Sümer'in! // Evet, tek başına uyanık Utu sayesinde // bütün bunlar oldu önünde Nintu'nun, 'ülkenin anasının' // Becerikli Enki, önünde Nintu'nun, 'ülkenin anasının'// Doldurdu arkaları menisiyle // Taşkın menisi kamışlıkları bastı // Toprağın karnını örten elbiseyi yırttı penisıyla!*” (Marifetli Enki/ Ea mitinden kesit; Sf: 170) Anlatıda tanrı Enki sırasıyla eşi, eşinin kızı ve kızından olan kızı ile cinsel birleşimde bulunur. Her birleşme bir yaratıya varır. Ninsar, (yenilecek bitkilerin hanımı), Ninkura, (lifli bitkilerin hanımı), Uttu (dokuma tanrıçası) ve kutsal yedi bitki böylece türer. İlginç bir nokta ilkel eşitlikçilerin temel yasaklarından olan ensest tabusunun hem burada hem de Dunnu'nun Teogonisi başlıklı anlatıda açıkça reddedilmesidir. Bu yeni etik, haraççı toplumun ilkel eşitlikçi gelenekten koptuğu alanların başında gelir

- Yapı İnşa Ediliyor: Dinsel motiflerin öne çıktığı ve tanrılara yönelik insansı tasvirlerin terk edildiği ‘Dünyayı Düzenleyen Enki’ mitinde karşılaşılan bir sahnede şunlar yazılıdır: “ *Sonra çıkardı çırpı ipini // Dümdüz temeller çizdi // Ve Meclis'in isteği üzerine bir ev çizdi. // (Hazırlık için) kutsal su serpti.*

// Sonra büyük prens temel çukurlarını kazdı // üstüne de tuğla duvarları çıktı.
// Sarsılmaz temellerin tanrısı(dır) // Asla yıkılmayan binaların // Ve de
iskeleleri gökkuşağı gibi göklere degen // Muşdamma, Enlil'in en büyük
duvarcısı // Onu bu sanatla görevlendirdi.// (...)Sonra kadastryu belirledi, //
Toprağa kazıklar çaktı.// Ve Enki, Anunnalar için // Kentteki evlerinin yerlerini
belirledi // Ve de hangi tarlaların onların olduğunu.// (...) ” (Sf: 197)
Anlatıda mimarlık alanında söz sahibi bir tanrısal varlığın da ismi geçer;
Enkimdu; toprağı kazmanın ve temel çukurlarınının hamisidir.

- Yapı işlerinden sorumlu tanrının ismi Kulla'dır. Tapınakları yenileyen
ve işin başında duran o'dur. Tapınak hangi tanrıya adanmışsa onun değerli bir
malzemedden yapılma heykelini barındırır. Heykelin üzerine ince yapraklar
yerleştirilir, ayrıca mücevherler, değerli taş ve giysilerle donatılır.

- Kitapta tapınakların temel atma töreninde okunan bir dua metni
bulunmaktadır.

- Yine törenlerde gerçekleştirilen bir başka ritüel uyarınca “ *Büyük
yapıların altında gizli bir yere, onu yaptıran kralın adını içeren bakır bir levha
konurdu.*”¹³⁴ Destanda bakır kutunun geçtiğı dizeler şöyledir: “ *Şimdi de git
bakır kutuyu ara, / Tunç halkayı tutup çevir, / Gizli kapağı bulup aç, / Lacivert
taşından tableti çıkar okumak için, / Gör ne sınavlardan geçmiş Gılgamış!*”¹³⁵

• Kutsallaştırma Prosesi-I; Toprak ve Kil: Kil, Mezopotamya'nın temel
yapı malzemesidir. Kerpiç yapımında kullanıldığı gibi çanak-çömlek ve
seramik başta olmak üzere pek çok eşyanın da hammaddesi olarak kullanılır.
Topluluk açısından hayati değerinde olması onu kutsallaştırma prosesinin bir
ögesi haline getirmiştir. -Ki destanda Enki'nin insanları kilden yaratması, kile
atfedilen bu kutsiyetle bağıntılıdır.

• Kutsallaştırma Prosesi-II; Sayılar: Kitapta incelenen destanların
satırlarında bazı sayıların çok sık tekrarlanması gelişigüzel seçilmediklerini, bir
kutsiyet ve/veya temsiliyeti ifade ettiklerini düşündürmektedir. Bu sayıların
başında yedi gelir. Örnekleme gerekirse:

¹³⁴ Gılgamış; İş Bankası Kültür Yayınları-2015; Dipnot:3; Sf: 4; Çeviri: Sait MADEN

¹³⁵ A.g.e.

- *Bilge Ea // Tırnaklarının (arasında) kalan toprağı// sıyırdı yedi defa//* (...) (Aguşaya'nın Şiiri; Sf: 235) Ea sıyırdığı bu topraktan tanrıça İştara benzeyen Şaltu, 'Kavga' adındaki dişil kişiyi biçimlendirerek toprağı pişirir. Demek ki yedi defa sıyırma rastlantısal bir hareket değildir.

- *"İnanna cinsel organının önüne // peştamal niyetine // bağladı yedi gücü // ve cinsel organını örtün diyeydi // yedi güce sahipliği // (...) Ama çölde, onun yanında // Yedi defa yediler duruyordu// (...)"* (İnanna ve Şukaletuda Miti; Sf: 294-297)

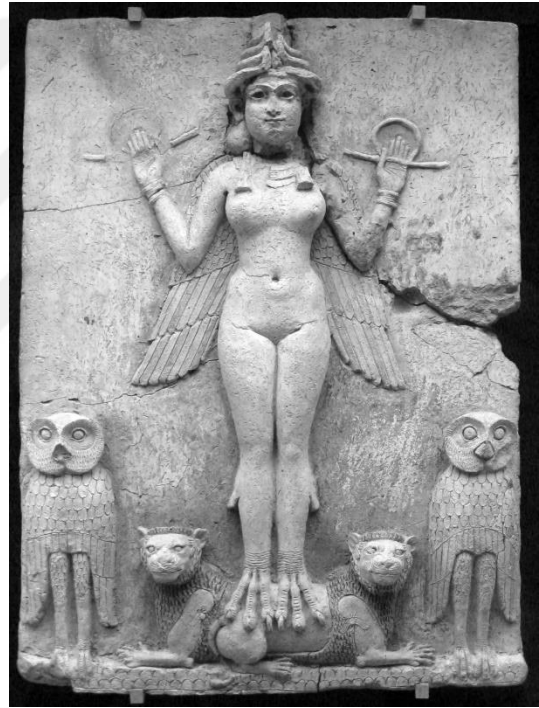
- *" Bunun üzerine Kutsal Ereşkigal tahtına oturdu// Anunnalar, yedi yargıç da // Yüzüne okudular hükmü (...) // Dumuzi rahatça kurulmuştu, // Muhteşem bir kerevete// Zebaniler bacaklarından yakaladılar onu// İçlerinden yedisi yayıktaki sütü döktü"* (İnanna'nın Ölüler Diyarına İnişi; Sf: 319-325)

- 'İştara'nın ölüler diyarına inışı' isimli Akad mitinde İştara yedi kapıdan geçer. Her kapıda büyü gücü taşıyan giysisi ve eşyalarından bir parçayı bırakır. Son kapıda son eşyasını, pelerini çözer.

- *" Anzu'yu çekti // Dağın... // Yedi-Başlı-Yılanı çekti (...) Yedi-Yüzlü_Palamı taşıyorum// Dağ'ı alt edenimi "* (An.gim Şiiri; sf: 428-431)

- *" Yedi-Rüzgâr eşlik etsin sana // Kanatlı anzu'yu ele geçirmende// (...) Yedi Saldırı'yı dizginledi// Yedi-Kötü-Rüzgârı dizginledi// Toz- Kaldıran- Yedi-Girdabı dizginledi // Böylece müthiş bir savaş birliği oluşturdu"* (Anzu Miti, Sf: 449-450)

- *" Ve yedinci gün geldiğinde // Anu ağzını açıp söz aldı."* (Nergal ve Ereşkigal; Sf:514)

Şekil 5.3 Ereşkigal; Sümer Yeraltı Tanrıçası

- Gılgamış şiirinde de yedi sayısıyla çok karşılaşır. Özellikle tufanın aktarıldığı dizeler etkileyici bir misal teşkil eder: Tufan altı gün yedi gece sürer; yedinci gün diner; dindiğinde Nuh'un gemisindeki canlılar yedi gün süresince dışarı çıkmadan beklemek zorunda kalırlar. Nihayetinde karaya çıktıklarında Ut-Napiştım (Nuh) bir kurban keser ve her yöne yedişer tütsü ocağı koyar.

- Demon Kovma Ritüeli: Demonlar tanrısal nitelik taşımayan, ama elle tutulur gözler görülür canlılar sınıfından da olmayan yaratıklardır. Kutsal metinlerde ve halk söylencelerinde cin, peri gibi isimlerle tanımlanan varlıklarının dinsel düşünüş çağındaki karşılıklarıdır. Büyük ihtimalle Neolitiğe, hatta daha da eski zamanlara uzanan söylencelerde de yer almışlardır. Bir önceki örnekte ele alınan modern eşitlikçi toplulukların inanışlarında bu yaratıklara ön model oluşturabilecek varlıkların mevcut olması bu savı destekler.

- Kutsallaştırma Prosesi-III; Yaban Sığırı ve Başkaca Hayvanlar: Kutsal İnanna, “Güçlü göksel yaban Öküz’e binmiş hanımdı.” (İnanna ve Şukaletuda Miti; Sf: 290) Yüce semavi boğanın adı Gugalanna’dır. Gılgamış tarafından öldürülür.

- Kurban Ritüelleri ve Un Serpiştirip Su Dökme Eylemleri: Hoppal, ‘Avrasya’da Şamanlar’ isimli çalışmasında kurban geleneğinin Avrasyalı şamanlarca “*insanlar kaderlerini belirleyen tanrıdan bir şey istiyorlar, karşılığında başka bir şey vermek uygun düşer*” sözleriyle açıklandığını belirtir. Ardından da şu ilaveyi yapar: “*Özellikle av ile ilgili şans için Tanrı’dan kurbanla yardım dilemek ya da Tanrı’ya kurbanla teşekkür etmek ve av sırasında öldürülen hayvanın yeniden dünyaya gelişini garantilemek gerekiyordu. Bu nedenle kaynatılmış eti üzerinden sıyırdıktan sonra, kemikleri anatomik bir hassasiyetle üst üste koyuyorlardı. Hayvanın derisinin güçlü ve uzun sırtıkların üzerine konmasının nedeni de hayvanın ruhunun bu sayede göğe daha kolay yükseleceğine inanılmasıydı. Kısacası Sibiryalı halklarının*

hayvan kurbanları sadece Tanrı'nın iyi niyetinin sağlanması değil, aynı zamanda dengenin, doğal fonksiyonların devamının garantilenmesiydi."¹³⁶

Tarih öncesi çağlardaki kurban ritüelleri de kesinlikle bir adak çerçevesinde ve belirli bir eylem sırası uyarınca gerçekleştirilirdi. 'Inanna'nın Ölüler Diyarına İnişi' adlı anlatıda fikir verici ibareler vardır: “ *Bu eşlik edenler, Inanna'ya eşlik edenler // Yiyecek ve içecek hediyesi kabul etmiyorlardı. // Kurban sırasında serpilenden yemezlerdi. // Ayinde saçılan sudan da içmezlerdi.*” (Sf: 324) 'Inanna ve Bilulu' şiirinde de ölümlerin ruhu için su dökülüp un serildiğini okuruz. Şiirin dizelerinde bu eylemin nedeni, ölen kişinin yüreğini sakinleştirmek ve huzurunu sağlamak şeklinde açıklanır. Aşağı Krallık'ta sürdürülecek 'tekinsiz' yolculukta ihtiyaç duyulan temel besinler durumundaki un ve su yeryüzünden ayrılan armağan edilmektedir.

- “*uruk'ta kurban kesilirdi her zaman // İnsanlar arınsın diye*”¹³⁷
(Gılgamış Destanı; Sf.)

• Ağıt Ritüelleri: 'Inanna'nın Ölüler Diyarına İnişi' isimli mitin versiyonunda Geştinanna'nın kardeşine ağıdı anlatılır. Geştinanna (rüya tanrıçası), işkenceden geçirilmiş kardeşini görünce kendi yanaklarını ve ağzını paralayıp bir yakarıшта bulunur. Ağıtlarda kişinin kendisine fiziksel zarar vermesinin karanlık çağlara uzanan geçmişi olduğunu anlamaktayız. Ayrıca Inanna'da Dumuzi'nin ölümüne doğaçlama bir türkü yakmıştır.

- İştâr Ölüler diyarında adı şiirde büyük tanrıların vekili Papsukkal'ın, başı dahil bedenini örten matem kıyafeti ile İştâr'ın babası Sin'in huzuruna çıktığı yazılıdır. (Bkz: Sf: 364) Anlaşılan odur ki yas tutanlar özel kıyafetler giymektedir. Gılgamış'ta yer alan bir sahne özel kıyafetlerin haricinde ritüelleşmiş uygulamaların varlığına da işaret eder: “ *... / Mutlu kullarımı yasa büründürdüm senin için, / Senin ölümünden sonra saçlarım kirli geziyorum, / Bir aslan postuna sarındım çöllerde dolaşmak için başıboş!* ”¹³⁸ Sabah olduğunda Gılgamış çıkarır giysilerini ve kızıl bir nesneye (belki de aslan postudur) sarınır. Döndüğünün ertesi günlerinden birinde sabahleyin sarayının kapısını açar, değerli bir ağaç olan elammaku'dan yapılmış sınıyı çıkartır dışarı.

¹³⁶Avrasya'da Şamanlar; Mihály Hoppal; YKY yayınları-2012; Sf: 38-39

¹³⁷ Gılgamış; İş Bankası Yayınları-2015; Dipnot:3; Sf: 4; Çeviri: Sait MADEN; Sf:18

¹³⁸ A.g.e: Sf:82

Kızıl bir çanağa bal, mavi bir çanağa yağ koymuştur. Bunları sunar Güneş tanrısı Şamaş'a

- Düşler ve Düş Yorumcuları: Düşler her zaman kişinin ya da grubun yakın gelecekteki kaderinden haberdar olma arzusuna cevap veren olguların başında gelmiştir. Bundan dolayı antik medeniyetlerde de düşer totemci, şamanist topluluklardakine eş derecede önemsenmiştir. Lakin herkes rüyalarla gelen mesajları okuyamaz. İkel eşitlikçilerde şamanlar, yaşlı bilgeler, sağaltıcı addedilen kişiler yorumcu yetisindeyken, medeniyetlerde ilaveten kurumsal bir yapı da oluşmuş, kâhin rahipler tapınakların bünyesinde kendilerine yer edinmişlerdir. Çobanların ve kırsal hayatın koruyucusu Dumuzi'nin ölümünün işlendiği şiir, çoban tanrının gördüğü rüyayı kardeşi Geştinanna'ya yorumlatmasıyla başlar. Dumuzi kaderinde ölüme sıra geldiğini böylece öğrenir.

- Şenlikler/ Kutlamalar, Törenler ve Bazı Özel Ritüeller: Dumuzi, adını verdiği temmuz ayında öldürülmüştür. Bitkilerin temmuzda sararıp solması bu nedenledir. Ancak aralık ayında kardeşi Geştinanna ile görev yeri değişikliği yaparak yeniden hayata doğar. Bitkiler filizlenmeye, havalar ısınmaya başlar. Halk her yıl temmuz ve aralık aylarının son günlerinde bu mitolojik olayları kutlar. Dumuzi'nin ölümü miti Neolitik zamanlardan kalma bir söylencenin zamanla değiştirilmiş hali olmalıdır.

- Kitapta savaşa ilintili neredeyse tüm satırlarda savaş-dans özdeşliği kurulduğu fark edilmiştir. Savaşa hazırlık ya da zaferle dönüş safhalarındaki kutlamalarda sergilenen danslar muhtemelen tanımlanan analogik özdeşlikten gelişmiştir.

- “ O zamanlar kentin çevresinde //guna-taşıyanlar yaşardı// (...) // Ve bu guna-taşıyanlar ibadet etmeye oraya gelirlerdi // İnsanların yerine kuzu kurban ederlerdi orada.” (Martu'nun Evlenmesi, Sf: 488) Guna- taşıyanlar kentin çeperine yerleşmiş yarı göçebe çobanlardır. Kentte gerçekleştirilen insan kurban etme törenlerinin kökeni ilk yerleşiklere ve hatta çok daha eskilere uzanıyor olabilir.

- Yaratılış destanı olarak da bilinen Enuma Eliş'te tanrılar ant içmeden önce yemini bozan olmasın diye kendilerine lanet okurlar. Sonrasında su ve

yağ ile ant içer, boğazlarına dokunurlar. Marduk'a kendileri üzerinde egemenlik hakkını verir ve onun gökyüzü ile yeryüzü tanrılarının efendisi olduğunu kabul ederler.

Kısaca Neolitik çağ topluluklarının kavrayışlarında da avdan avcıya ya da yazdan kışa, toprağın sürülmesinden ürünlerin hasadına veya evlerin temellerinin kazılmasından bacadan tüten ilk dumana kadar her şey ve her süreç tabiatın sırlarla kaplı düzenine tabidir. Bu düzenin en somut göstergesi her varlığın ve olayın dairesel bir hareket düzleminde gelişerek ilk çıkış noktasında, yeni bir başlangıç arifesinde son bulmasıdır. Kozmos böyle yaratılmıştır, doğum-ölüm döngüsünde yürünen hayat böyle olagelmıştır. İnsanın yönünü şaşırması için doğanın gizil gücünü görünür kıldığı simgeler dünyasından sesini ve nefesini hiç ayırmaması icap eder. Bunun karşılığı ise tabiri caizse hayatı an be an ritüeller sarmalında yaşamaktır. O nedenle her adım törensel, her iş töreseldir.

Lakin esas mesele de burada ortaya çıkmaktadır; Yazısız tarihin mimarlık uğraşlarında var olan töreleri ve imalatın hangi törensel davranışlarla eylendiğini tespit etmek bir hayli zordur. Yine de özellikle yakın dönem arkeoloji çalışmalarında elde edilen bulgular sayesinde önemli bilgiler edinilebilmiştir. Kaldı ki Neolitik dönemden günümüze ulaşmış yerleşim yerleri gerek sayı gerekse barındırdıkları objeler bakımından oldukça zengindir.

Gelinen aşamada bu zenginlikten hareket edilecektir. Tez çalışmasında Paleolitik ve Epi-Paleolitik zamanlar irdelenirken izlenen 'genelden özele' varma yönlü yaklaşım, Neolitikte yerini özel olanın genelliğini tanıtlamaya bırakacaktır. Başka bir deyişle mesela Çanak Çömleksiz Orta Anadolu Neolitiğinin panoraması çizilmeyecek, Çatalhöyük, Aşıklı, Pınarbaşı vb. iskânlarında ritüelin mimari eyleme nüfuz edişine yönelik somut göstergeler aktarılacaktır.

5.3 Neolitik Dönem Mimarlığında Sanatsal Öğeler

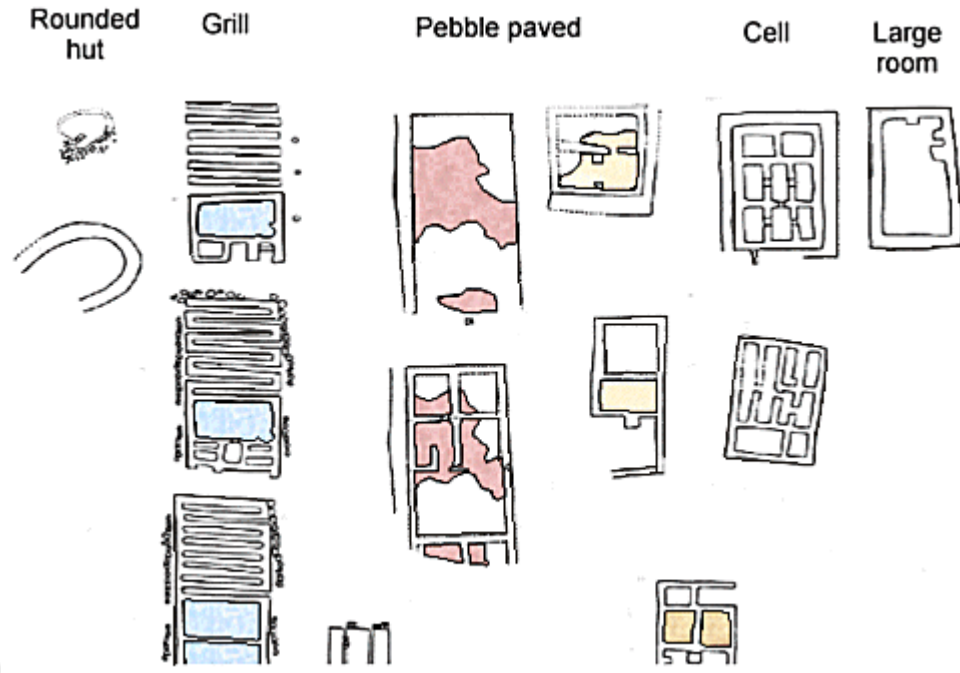
5.3.1 Renklendirilmiş Yüzeyler

Simgeci düşünüş/ inanç sisteminde anlam taşıyan en etkili unsurlardan biri renktir (Sagona ve Zimansky; 2009). İkel eşitlikçi topluluklar hakkında yürütülen antropolojik araştırmalarda özellikle üç rengin sembolik karşılıkları bakımından öne çıktıkları görülmüştür; Kırmızı, beyaz ve siyah. İşin ilgi çekici yanı, bu üç renge yüklenen anlamlar hususunda, topluluklar arasında genel bir uyum ve örtüşmenin fark edilmesidir. Böylesi bir uyumda, eşdeğer sosyoekonomik yapıların eşdeğer düşünceleri üretmesi olgusunun payı kadar, insanın görme duyusunun fizyolojik yapısının da payı vardır. “*Tüm renkler içinde kırmızı en çok göze çarpan başlıca renktir ve görme sistemi kırmızıyı öznel olarak, eşit uzaklıktaki herhangi bir renkten daha yakında algılayabilir*”¹³⁹ Algıda seçilme önceliğini elinde tutanın, kültürel planda da önceliği kazanması ise olağandır. Kanı simgelemesi, yaşar kalmayı ifade etmesi, savaşla, avla, iyi şansla ilişkilendirilmesi ve nihayetinde şifayla, koruyuculukla özdeşleştirilmesi kırmızının diğer renklere göre ayrı bir önem taşıdığına işaret eder. Öyle ki, başka kaynaklar var olduğu halde ‘gerçek’ kırmızı boyayı sağlayan demir-oksitli toprağa ulaşmak için insanlar, düşman bölgelerine keşif gezileri düzenleyebilmiş, sızma harekâtları gerçekleştirmişlerdir.

İnsanın bedenine boya sürmesi renklerin bilinen en eski kullanım biçimidir. Nesnelere boyamaya gelince, muhtemelen daha sonraki bir aşamaya denk düşer. Güney Afrika’da bulunan Blombos Mağarası’nda ele geçirilen boyanmış deniz kulağı kabuğu, yaklaşık 100 bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir. Yine aynı mağarada keşfedilen ve 73 bin yaşında olduğu belirtilen kırmızı renkli dokuz adet çizgi insan tarafından yapılmış en erken çizim kabul edilir.¹⁴⁰ Renkler, mağara ve kaya resimlerinde tüm çarpıcılıklarıyla sergilenirken, definlerde yeni bir bilincin örtük kanıtına dönüştürülmüşlerdir. Toz boyanın ölünün üzerine serpiştirilmesi ya da öbek yapıp yanına bırakılması, yaygın bir Üst-Paleolitik dönem davranışıdır.

¹³⁹ Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin en eski Kültürleri; A. Sagona- P. Zimansky-2009; Arkeoloji ve Sanat Yayınları-2018; Çeviri Kurulu: N. Başgelen, S. İ. Belik, M. Payne, H. Taşkıran; Sf: 101

¹⁴⁰ URL: <http://arkeofili.com/asi-boyasi-dunyanin-ilk-kirmizi-boyasi/donem>

Kaynak: https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_a/advanced/ta_1_2c.html

Şekil 5.4 Çayönü Bina Tipolojisi ve Taban boyaları

Neolitik çağın arifesindeki Avrasyalı topluluklar, insanın renkler aracılığıyla bedene, objelere ve kayalara işlediği simgeci/ sihirsel varoluşunu yeni alanlar açarak genişletmişlerdir. Ölmüş klan üyelerine ait kimi kafatasları ile bina zemin ve/veya duvar yüzeylerinin blok halde sıvanıp boyanması, böylece tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu yeni uygulamalarda da kırmızı ön plandadır. “ ..., bu toplumlarda ölünün üstüne kırmızı boya serpmenin, kişinin ölümün getirdiği solgunluktan arınıp yeniden kan ve yaşamla dolmasına yardımcı olduğu inancı vardır. Aynı biçimde evlerin kırmızıya boyanmasının nedeninin, toprak boyasının bol ve kolay ulaşılabilir olmasından değil, kırmızı rengin sembolik ve sosyal öneminden ileri geldiğini unutmamak gerekir. Duygusal algıyı güçlendiren, gücü, canlılığı ve bereketi çağrıştıran bir renk olan kırmızı, birçok Neolitik yapının törensel bağlamda düzenlenmiş mekânlarını somutlaştıran özel eşyaların bir parçası olarak görülmelidir.”¹⁴¹

¹⁴¹ Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin en eski Kültürleri; A. Sagona- P. Zimansky-2009; Arkeoloji ve Sanat Yayınları-2018; Çeviri Kurulu: N. Başgelen,S. İ. Belik, M. Payne, H. Taşkıran; Sf: 103

5.3.2 Figürinlerden Dikilitaşlara Göbeklitepe'nin hikâyesi

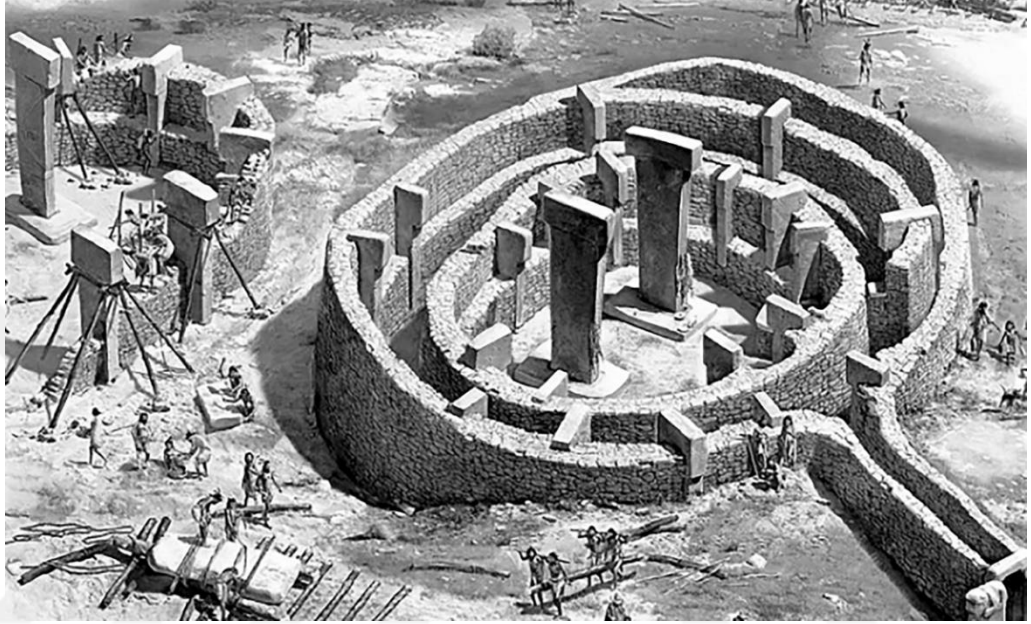
Simgeci düşüncenin, dilin ve inancın birbirlerine bağlı onbinlerce yıllık gelişimi sonunda, insan kültürel kimliğini kazanır. Bu kimlik, doğuşundan itibaren kozmosta bir düzenin varlığını hissetmiş ve onun işleyiş yasalarını keşfetme arayışına girişmiştir. Çünkü yaşar kalmanın başlıca yolunun kozmik bütünden ayrılmamaktan geçtiğine inanmıştır. Saygı duyacak, karşılığında da saygı uyandıracaktır. Evrensel ahengi sağlayan büyülü gücün her bir niteliği bir nesnenin öz yapısında gerçek temsilini yansıttığına göre, her arzu da kendi temsili ögesiyle dile getirilecektir. Cro-Magnon avcı toplayıcılarının imal ettikleri Venüs ve fallus figürinleri bu bağlamda değerlendirmelidir; bir dil birliği ve entegrasyon araçlarıdır. Dolayısıyla sanatsal karakterlerinin ötesinde inançsal ve ritüele dairdirler.

Avrupa tarih öncesi araştırmacıları, birbirlerinden kopuk bir hayat süren Paleolitik avcı toplayıcı gruplarının belirli zamanlarda ve çoğunlukla görenekler uyarınca bir araya geldiklerini belirtirler. Lascaux Mağarası yüksek ihtimalle bu tür buluşmaların gerçekleştirildiği mekânlardan birisidir; mağaranın 'Boğaların Büyük Salonu' adı verilen kısmında geniş katılımlı av ritüellerinin düzenlendiği düşünülmektedir. Av büyüsü dışında, evlilik ve/veya hediye verip alma gibi sosyal etkinlikler de yine aynı mekânlarda, törensel eylemler çerçevesinde icra edilmiş olmalıdır.

Akla hemen Kuzey Amerika yerlilerinin 'Potlaç', Altay boylarının 'Kençliyü' adını verdikleri toplaşmalar geliyor. Özellikle günümüze dek uzanan Potlaç şenliklerinden hareketle Üst-Paleolitiğin avcı toplayıcı buluşmalarını resmetmek mümkündür: Bedenleri konumlarına uygun renk, desen ve takılarla bezenmiş insanlar, yanlarında figürinleri, bir ellerinde silah, diğerinde hediyeleriyle buluşma alanına gelir, seremonideki yerlerini alırlar.

Tarih akmaya dil olgunlaşmaya devam etmiştir. Toplumsal birikim ve doğanın değişime yazgılı koşulları insanı, insansa çevresini etkilemeyi sürdürmüştür. Bu etkileşimin deryasında ortak kutlama ve törenlerin yapıldığı mekânların hepsi olmasa bile bir kısmının kutsallaştırma prosesine dâhil edilmiş olması kaçınılmazdır. Şamanist Avrasya kavimlerinin kutsayarak özelleştirdikleri, simgeci resimler çizip dilek ipleriyle donattıkları kayalık, su

kaynağı, kuru, mağara vb. doğal ortamlar güncelliklerini halen korurlar. Türkiye’de de Düzgün Baba ve Balıklıgöl’ün başını çektiği pek çok ziyaret alanı kökünde aynı geçmişe dayanır. Keza Göbeklitepe’yi yaratan koşulların farklı olduğunu düşünmemiz için de hiçbir neden yoktur. Fark, coğrafya üretici gücünün öznel yapısı içerisinde biçimlenen faktörlerce meydana getirilmiştir. Nedir bu faktörler?

Kaynak: <https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/gobeklitepe-aden-bahcesi-olabilir-mi-h30247.html>

Şekil 5.5 Göbeklitepe; Rekonstrüksiyon

Tez çalışmasının dördüncü bölümünde Genç Dyras soğuk hava dalgası anlatılırken Ürdün Vadisi’nin özel konumundan ötürü iklimsel soğumaya diğer bölgeler oranında maruz kalmadığı aktarılmıştı. Yakınoğu’nun yerleşikleşme eğilimindeki toplulukları bu soğuk dalga yüzünden yeniden göçer hayata itilmiş ve nüfusça küçülmüşken Ürdün Vadisini mesken tutanlar Nahal Ein Gev’de kalıcı iskânın temellerini örmüş ve kalabalıklaşmışlardır. Benzer bir durum Göbeklitepe açısından da geçerlidir.

2008 yılında Natioanal Geographic dergisinin Almanca baskısında ‘Die Mythen der Bibel’¹⁴² başlığı altında bir yazı dizisi yayınlanır. Yazıda Sami kökenli dinlerin ortak paydalarından biri olan Cennet’in tasvirine bu dünya bağlamında esin oluşturabilecek coğrafi bölgelerin varlığı sorgulanır.

¹⁴² URL: www.nationalgeographic.de/geschichte-und-zivilisation/die-mythen-der-bibel-i-der-garten-eden

Araştırma kapsamında yazarların ulaştığı sonuçlar şunlardır: “*Kil levhalara yazılı metinlerin ve kutsal kitaplardaki anlatıların incelenmesi; verilerin arkeoloji, tarih vb. disiplinler tarafından uydu teknolojisi, karbon tekniği gibi pek çok modern araştırma metodu kullanılarak yeniden değerlendirilmesi, bu hipotezi [Dünya’da Cennet sıfatını edinmiş bölgelerin mevcudiyeti savını] açığa çıkarmış ve/veya desteklemiştir.*

Belirtilen tarihsel süreçte ve coğrafyada cennet adıyla nitelenen bölge için üç ihtimalin bulunduğu bildirilmektedir. Bunlardan biri Urfa yakınlarında, diğer ikisi İran sınırları içindedir. (...) Yeryüzündeki cennet olmaya aday üç bölge de yarım ay oluşturacak şekilde dizili dağlarla çevrilidir. Bu konumları, enlem ve boylam derecelerinin işaret ettiği iklimsel yapıyla birleştirildiğinde güçlü iklim değişikliklerine mahal vermeyen bir coğrafyayı açığa çıkarmaktadır. (...) Ayrıca her bölgede çok zengin bir yenilebilir bitki ve meyve örtüsü, dört adet ırmağın sağladığı yeterli miktarda içilebilir su mevcuttur. Son kertede av hayvanları çeşitliliğinin de en üst seviyede olduğu bilgisini eklemek gerekir. (...) İnsanın doğayla ahenkli bütünlüğüne yönelik sezgisel algısı belki de İnsanlık tarihinin binyılları zarfında ortaya çıkması için en uygun koşulları sunan bu üç bölgede, özcesi cennet olmaya layık yerlerde kazanılmış ve canlı tutulmuştur. Genel bir kavram düzeyinde ele alınacak olursa denilebilir ki Enkidu, Mezopotamya'daki güçlü varlığını cennete borçludur.”¹⁴³

Göbeklitepe bu bakımdan rastlantısal bir seçimin ürünü değildir. Bölgede daha Genç Dyras öncesindeki ılımanlaşma zarfında yerleşik yaşamın ön koşullarını sağlamış bulunan avcı toplayıcılar, Genç Dyras’ın olumsuzluklarından da görece muaf kalabilmişlerdir. Böylelikle hem sayısal artış fırsatı bulmuş hem de civar topluluklar üstünde oldukça güçlü bir çekim kuvveti yaratmışlardır. Artık ziyaret ve tören amaçlı kullandıkları alanın kutsanmış doğal çevre yığınının bir tanesi ve basit bir toplanma merkezi olarak kalması imkânsızdır. Öyle de olur; GÖ. 12. binyıl dolaylarında tarihin bilinen en eski kült merkezinin duvarları örülür. Dört ırmağın suladığı büyümlü toprak, cennetvari bir tasvirle söylencelere girerken, ritüellerin başlıca öğelerinden olan figürünler, göğe doğru yükselen dikilitaşların gölgesinde uzun

¹⁴³ İktidar Siyasal İslam Siyasallaşan Alevilik; Atilla ŞİMŞEK-2019; Ceylan Yayınları-2019; Sf: 494-495

bir müddet daha duracak ve akabinde ev duvarlarının nişlerindeki yerlerini alacaklardır.

Göbeklitepe'nin çeperinde yerleşim yeri kalıntıları bugüne dek bulunmamıştır; ancak yakın çevresinde önemli Proto-Neolitik iskânlar mevcuttur. Türkiye'nin bilinen en eski köyleri durumundaki Çayönü, Hallan Çemi ve Körtiktepe'nin kuruluş safhalarındaki mimarlık uygulamaları yuvarlak planlıdır. Levant'ta Natuf Kültürünün başlıca temsilcileri durumundaki Mureybet, Wadi Tumbağ, Jericho (Eriha), Ain Mallaha ve Jerf El-Ahmar da yuvarlak yapı üslubuyla inşa edilmiştir. O halde Göbeklitepe'nin, Epi-Paleolitik dönem Yakındoğu mimarisinde karakteristik olan yuvarlak plan tipli üslubun gelişkin bir evresine denk düştüğü ifade edilebilir. Diğer yandan köşe duvar teşkilinin teknik çözümünde yetkinleşme, henüz sağlanmadığı için dairesel duvarların tercih edildiği savı da öne sürülebilir. Lakin gerçek iki önermenin de dışındadır; Lepenski Vir konutları izah edilirken değinilen özel bir husus burada bir kez daha hatırlatılmalıdır: Simgeci/sihirsel düşünüş dünyasında insanlar, her ne kadar deneyimleri ve sezgileri doğrultusunda hareket etseler de vardıkları son nokta analogik çıkarsamalardır. Yani oval taş duvarlarda teknik yetersizliklerini değil, evrenin temel yasası addettikleri dairesel döngüyü göreceklendir. Yaşam, bir çember üzerinde hareket eden sonsuzluktur onlar için. Bütün yollar kendilerine has aşamalardan geçerek başlangıç noktasındaki aralık kapıya varır ve eşikte son bulur. Tıpkı Stonehenge ya da diğer megalitlerin yuvarlak şekilli dizilişlerine yansıyan sonsuzluk ve sınırsız hacim duygusu gibi... Göbeklitepe'nin merkez alanını tutan özü, İmunu'yu saran dairesel koridorlarda ilerleyen insanın, her bir dikilitaşın önünde durup yaşamsal bir konağa saygısını iletmesine benzemektedir her şey.

Urfa yöresinde 'T' biçimli stellere ilkin Nevali Çori yerleşiminde yürütülen arkeolojik çalışmalarında rastlanır. Göbeklitepe kazılarında da 'T' biçimli stellerin gün yüzüne çıkartılması ünik bir formun söz konusu olmadığını düşündürür. Yapılan yüzey araştırmaları bu şüpheyi doğrulamaktadır. Bugün için Urfa ve yakın çevresinde 10 adet dikilitaşlı yerleşim alanı kayıt altına alınmıştır. Bunlar Göbeklitepe, Nevali Çori, Karahantepe, Taşlıtepe, Harbetsuvan Tepesi, Sefertepe, Ayanlar höyük,

Hamzantepe, Yenimahalle (Balıklıgöl Höyüğü) ve Kurt Tepesi'dir. Üstelik Ayanlar Höyüğü'nün Göbekliden büyük olma ihtimali vardır.¹⁴⁴ Anlaşılan odur ki çevredeki gruplardan izole bir avcı toplayıcı kültür Urfa dolaylarında sessizce yükselmiş ve yine sessizce dağılmıştır.

5.3.3 Mağara Duvarlarından Catalhöyük'e Resim ve Kabartmaların Yolculuğu

Üst-Paleolitik dönem mağara resimleri modern batı sanatından tamamen farklı bir düşünsel zeminde çizilmiştir. Her şeyden önce bir eylem ya da duyguyla izleyicinin buluşturulması şeklinde tarif edilebilecek bir kaygı içermezler. Asıl yönelimleri eylemin gerçekleşme sürecine katılımdır. Bu bakımdan birer ritüel karşılıkları olan büyüsel araçlardır. Özellikle bazı geometrik desenler içeren ya da figüratif öğelere dayanmayan resimlerin şamanların trans haline geçişte zihinlerinde oluşan görüntülere benzerliği ispatlanmıştır. Trans hali derinleştikçe bu tanımsız geometriler tanımlı bir figürün biçimini almaya doğru gitmektedir.

Kısaca ilkel eşitlikçi topluluklarda resimler, hem resmedilen şeyin simgelediği olaylarla (ergenlik geçişi, av başarısı, hastalığın önlenmesi vb.) ilgili törenlerin bir unsuru hem de ruhsal dünyanın güçleriyle iletişimin aracı olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse; San kabilesinde “ *bir geyiğin alnı ve boynu kanatılır; bu kan bir kimseye güç vermesi için, boynundaki ve boğazındaki kesilerin üstüne ovularak sürülür. Daha sonra da, kendilerinden geçişleri esnasında gördükleri sanrısız imgeleri, çoğu kez kanın bir kısmını da kullanarak, bu özel durumdaki ruhsal dünya ile kurdukları iletişimin bir simgesi olarak, öylece betimlemek üzere resim yapmaya yönelirler. Yaşlı kadın Lewis-Williams'a, bu resimlerden güç sızdığını, onlara el basmakla bu gücün elde edilebileceğini söylemiş.*”¹⁴⁵

Yerleşik yaşama geçişle birlikte resimler için üçüncü bir alan açılır; mağara yüzeyleri ve toplanma merkezlerindeki kayaların ardından binaların duvarları da figür ve/veya desenlerle kaplanmaya başlanır. Yapılı bir duvar

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. URL: <http://arkeofili.com/gobeklitepenin-kardesi-karahan-tepe-uzerine-doc-dr-bahattin-celik-roportaji/>

¹⁴⁵ Modern İnsanın Kökeni; R. Lewin; TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları-XI. Basım-2004; Sf: 197

üstüne çizildiği bilinen en eski resim Suriye’de Halep şehrinin kuzeydoğusunda kalan Dja’de El-Mughara Neolitik avcı-toplayıcı köyünde bulunmuştur. Yaklaşık 11 bin yıllıktır; iki metrekare büyüklüğünde olup kırmızı, siyah ve beyaz renk kutucuklarının birleşiminden oluşmaktadır. Kazı ekibinin lideri Eric Coqueugniot tarafından Paul Klee’nin eserlerine benzetilen resmin ahşap çatılı, dairesel planlı bir evin kerpiç duvarının bir kısmını kapladığı belirtilmiştir.¹⁴⁶

Kaynak: <http://lampea.cnrs.fr/spip.php?article1319>

Şekil 5.6 Dja’de El-Mughara resmi

Buluntu yoğunluğunun en yüksek olduğu yere şüphesiz Çatalhöyük’tür. Dja’de El-Mughara’dan 1500 yıl kadar sonrasına tarihlenen Çatalhöyük resimlerinde figüratif aktarımlar kadar desen ve soyut şekillerden örülü kompozisyonlar da vardır. 1993-2018 tarihleri arasında geçen 25 yıl boyunca bölgedeki kazılara başkanlık yapan Ian Hodder ‘Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü’ adlı çalışmasında bu resimlerle ilgili çarpıcı bilgiler verir:

- Araştırma süresi zarfında saptanabilen memeli hayvan türlerine ait izler tasniflenerek bir istatistik tablosu oluşturulmuştur. Buna göre gıda açısından en çok tercih edilen tür koyundur. Toplam kemik kalıntısının Yüzde 56’sı ona

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. URL:<http://www.rugkzbah.com/boards/records.php?id=1623&refnum=1623>

aittir. Koyundan sonra %15'le yaban sığırı ve %9'la keçi gelmektedir. Lakin rölyef ve resimlere konu olma derecelendirmesinde durum tersine döner; Resimlerde Leopar %65 gibi oldukça yüksek bir orana ulaşır, ardından kızıl geyik ve keçi gelir. Kabartmalarda ise yaban sığırı %46'yla birinci, Leopar %35'le ikincidir. İstatistik şablonunun son basamağında 'yerleştirme/tabaka' başlıklı bir kategori mevcuttur. Kemiklerin duvar örgüsü, döşeme vb. mimari imalat esnasında yapısal öğelere yerleştirilme oranlarını tanımlamaktadır. Bu maddede en yüksek değer %54 ile yaban sığırındadır; yaban domuzu, koyun ve keçi onu takip eder.¹⁴⁷

Tablonun açığa çıkardığı bir olguya özellikle dikkat çekmek gerekir: Koyun, besin tercihinde başı çekmesine rağmen sembolik bir karşılığı neredeyse yoktur. Dış ortamla (kozmosla) bağıntılı simgeler dünyasını temsil eden resim ve rölyef sanatlarında Anadolu yaban hayatının en üst basamağındaki canlılardan biri konumundaki leopar ön sıradadır. İç dünyayla, haneyle ilgili simgeler dünyasındaysa gücüyle destanlaşan yaban sığırı açık ara öndedir. Dolayısıyla kolay ele geçirilebilir addettiği, kimisi evcil türlerin insan açısından maddi değer taşıdığı, ancak maneviyatta arka planda kaldığı düşüncesi belirmektedir. Tek bir alandan elde edilen veriler genelleme yapmaya yetmese dahi, bir araştırma başlığı olarak iliştilirilebilir.

- Nesnelerin yapı içindeki yerlerinin belirli kurallara tabi olduğu anlaşılmaktadır. Resimler, duvar kabartmaları ve gömütlerin bulunduğu yüksek platformlar bina içi temiz alanı kabul edilen kuzey ve kuzeydoğu duvarları tarafındadır. Bukrania adıyla bilinen boynuzlu sığır başları genellikle evlerin doğu ve batı duvarlarına yerleştirilirdi. Güney hattı ise kirli alan kabul edilir. Fırın, ocaklar, dışarıyla bağlantıyı sağlayan merdiven ve bebek gömüleri bu yöndedir. Obsidyen saklama çukurlarının güneş ışığını direkt gören bir noktada olması istendiğinden genellikle onlar da kirli alan sınırları içinde kazılırdı. Keza kilden heykelcikler için de benzer bir durum geçerlidir. Gömütlere hiçbir çanak çömlek ve kil heykelciğin konmaması onları güney tarafıyla ilişkilendirmeyi doğurmuştur. Heykelciklerin kısa vadeli dileklerle ilintili olduğu ve ritüel bağlamında kırıldıktan sonra ya atıldıkları ya da fırın tabanının içi, duvar sıvasının altı vb. yerlere yerleştirildikleri saptanmıştır.

¹⁴⁷ Tablonun tam hali için bkz. Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü; I. Hodder; YKY-2. Baskı 2014; ; Sf: 9

Kirli bölgedeki Duvarlar kül ve yoğun miktarda kömür içeren bir maddeyle kaplıdır. Fırınlarda baca sistemi bulunmadığından kararma gerçekleşmektedir. Buna karşın temiz alanda kalan duvarlara ve kireç katkılı alçı uygulaması yapılan zeminlere düzenli aralıklarla alçı sıva tekrarı yapılır, resim ve kabartmalar aynı renkleriyle yeniden boyanırdı.

- Resimler hayvanların kızdırılması, av sahneleri, ikiz leopar betimlemeleri, el figürleri gibi birbirinden oldukça farklı temalara sahiptir. Akbaba ve turnanın başı çaktığı birkaç adet kuş tasviri yapılmış, lakin bitkiler neredeyse hiç işlenmemiştir. *“Sanat ürünlerinin pek azı tarımsal üretimle, daha doğrusu birinci faaliyet alanıyla ilgilidir. Sanatın, sembolizmin ve dinsel törenlerin toplumsal odak noktasında avlanma, takas ve atalar yer alır. Sanki tarımsal alan saklanmış, ya da geri planda bırakılmıştır. Bu da bize toplumsal gücün atalarla, büyük çaplı şöenlerle, yaban hayvanlarının ve insanların kafalarının kesilmesi, sonra da onların kuşaktan kuşağa el değiştirmesiyle, geniş ölçekli hayvan kızdırma törenleriyle, değeri yüksek kabuklarla boncukların takas edilmesiyle vb. ilişkili fikirlerle birleşmiş olduğunu gösterir”*¹⁴⁸

- Resim ve kabartmalarla ilgili olarak son kertede vurgulanması gereken şey binalar terk edilirken üzerlerinin özenle örtüldüğüdür. Kabartmaların ya tümünden ya da kafalarının söküldüğünü gösterir bazı bulgular mevcuttur. Kolları iki yanda yukarı doğru kalkık şekilde tasvir edilmiş bir kabartmanın sadece baş kısmı değil, ellerinin de söküldüğü görülmüştür.

Özetle diyebiliriz ki tarihöncesi topluluklarda gerek resimler gerekse heykel ve rölyefler hiçbir zaman estetiği ana eksen alan bir mimari düzenleme anlayışına konu olmamıştır. Modern insanın hayat tahayyüllerinin dışında kalan bir yaşam yordamı ve kavrayışın ürünüdürler. Nesnelerin evrensel düzen ve dengesine insanın dâhil olması amacıyla üretilmiş ve kullanılmışlardır. Bu nedenle üretimlerinden varlıklarının son bulmasına dek her aşama törensel eylemlerle ve göreneğin buyuruları uyarınca gerçekleştirilir. Mimari mekânda nerede, nasıl yer alacaklarını da yine aynı eylem ve kurallar belirler.

¹⁴⁸ Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü; Ian Hodder; YKY yayımları-2. Baskı 2014; Çeviri: D. Şendil; Sf:57

Konuyu kapatmadan önce son bir dipnot düşmek gerekecektir. Çanak-çömlek yapımının icadı, konut yapılarında duvar resimleri devrinin bitişine atılan ilk adım sayılmalıdır. Çünkü bilhassa şamanistik desen ve çizgilerin sıvalı yüzeyler yerine sırlanmış yüzeylere çizilebilmesini sağlamıştır. Böylece resimlerin daha uzun ömürlü, daha az bakım isteyen malzemeler üzerinde muhafaza edilmesi düşüncesinin kapısını açmıştır.

5.4 Neolitik Dönem Mimarlığında Töresel Öğeler

5.4.1 Definler; Geçmiş, Bugünü ve Geleceği Dairesel Döngüde Birleştiren Varlıklar

Ölülerin konut alanı içine alınması yerleşik yaşama geçiş ekseninde gerçekleşmiş bir durumdur. Ancak yanlış bir kavrayışın önüne geçmek adına, intramural gömü geleneğinin topluluğun bütün üyelerini kapsamadığı hatırlatması yapılmalıdır. Neolitik yerleşim birimlerindeki konutların kullanım ömrü, köyün kuruluşu ve terk edilişi arasındaki süre, öngörülen nüfus vb. faktörler gözetilerek yapılan hesaplamalar sadece belirli kişilerin yapı döşeme ya da temellerinin içine gömüldüğünü ortaya koymaktadır. Çoğunluğu oluşturan diğer kısım ya açık havada doğaya ve akbabalara sunulmakta ya da köy dışında bir yere defnedilmektedir.

Çatalhöyük kazılarında açığa çıkarılan iskeletler üzerinde yürütülen araştırmalar, konut alanı içine gömülecek kişilerin seçiminde cinsiyet ve yaş faktörlerinin bağlayıcı olmadığı kanaatini vermektedir. Ölen kişinin cinsiyet ve yaşının töresel saygınlıklar bağlamında belirleyici değerleri elbet vardır, ancak bu değerlerin sadece bina içindeki yerin belirlenmesinde bir kriter oluşturduğu söylenebilir. Yetişkinlerin evin kuzey veya doğu duvarı tarafında bulunan yüksek platformların altına, bebeklerin fırın tarafına veya kapı eşiklerinin dibine gömülmesi, ayrıca genç yaşta ölenlerin de akbaba desenli çizimlerle ilişik bir konuma getirilerek defnedilmesi bu düşüncüyü destekleyen olgulardır.

Çatalhöyük haricindeki intramural gömü bulgularına sahip Neolitik yerleşimlerde, tespiti yapılan defin sayısı çok az olduğundan, cinsiyet ve yaş hakkında genel bir kanı bildirmek çok zordur. Fakat örneğin farklı

coğrafyaların kültürel benzeşme haritasını çıkarmaya ya da gömü uygulamalarında gerçekleşen dönüşümleri, toplumsal yapının değişimi ekseninde tarif etmeye yeterli gelebilir. Öyleyse Neolitik Yakınoğu topluluklarının defin ritüelleri hakkında toplanan bilgilerin derlenmiş bir özetini sunmak, tez bağlamında faydalı olacaktır:

1) Yerleşik hayata geçişin ön zaman diliminde ölümler ağırlıklı olarak bina dışına gömülürdü. Nahal Ein Gev örneğine benzer şekilde, erken Çayönü evresinde de (MÖ 10.000'den 9.000'in başlarına) gömütler açık alanlardaki çukurlara ya da kişisel eşyalar olmaksızın bina tabanlarına konmuştur.

2) Cesetler herhangi bir konumda değil, belirli bir pozisyona getirilerek defnedilirdi. Bunlar arasında dizlerin ve kolların göğüs kafesine doğru çekilip ölünün cenin formuna sokulduğu 'Hocker' pozisyonu en yaygın olanıdır. Sırt üstü yatırıp ayakları bağdaştırmak, sırt üstü düz yatırmak (dorsal form) ve yarı hocker, diğer pozisyonlardır. Bazı uygulamalarda vücuda verilen biçimin bozulmaması adına uzuvlar iple bağlanmaktaydı.

3) Gömülmeden önce ölünün yüz ve/veya vücuduna alçı, kireç vb. materyallerle sıvama yapıldığı belgelenmiştir. Bu davranışta sezgisel bilinçle ritüel iç içe geçer; etin çürümesinin doğurduğu sorunlar, sihirselsel bir eylemin örtüsü altında giderilir.

4) Cesedin sepet, çuval gibi bir eşyanın içinde veyahut hasır bir örtüye sarılı vaziyette gömülmesi kazılarda sık karşılaşılan bir olgudur.

- Çatalhöyük'te yapı içine gömülen bebeklerin özel bir sepetin içine konduğu fark edilmiştir. Özel addedilmeyi sağlayan şey, ana maddeyi oluşturan bitkinin yalnızca ölü bebek sepeti imalatında kullanılmasıdır. Fitolit analizleri, bitkinin ilkbaharda çiçekli halde iken toplandığını veya fitolit barındıran bebeklerin bu mevsimde öldüğünü gösterir (Hodder; 2006).

5) Kimi ritüellerde bütün ölümler ilk önce evin dışındaki birinci gömü bölgesine götürülürdü. Birinci gömü bölgesi mezar çukurları ve/veya açık alanda hazırlanmış satırlardan meydana gelirdi. Etin kemikten tamamen ayrılması beklendikten sonra belirli kişilerin kalıntıları yerlerinden alınarak ikinci gömü bölgesi olan yapı içine alınmıştır. İkincil gömüye dayalı farklı bir

törenselle davranışa Aşıklıhöyük kazılarında rastlanmıştır. “ M. Özbek, *Aşıklıhöyük'te inhumasyon geleneğinin yanında kremasyon geleneğinin de var olduğunu gösteren bulgular tespit ettiğini belirtmektedir. (...) ölümlerin gömüldüğü taban altı çukurlarda yanma izinin olmaması, bunların bir başka yerde yakıldıktan sonra evlerin taban altlarına gömüldüklerini göstermiştir. Ayrıca erişkin bir iskelet üzerinde bulunan çok miktardaki yanmış odun parçacıkları, ölümlerin genellikle yakıldıktan hemen sonra çukura gömüldüğünün göstergesi olarak kabul edilmiştir (Özbek, 1993; 206). Özbek, söz konusu iskeletlerin Ortadoğu'da bilinçli bir şekilde yakarak gömme geleneğini yansıtan en eski mezar örneklerinden olduğunu belirtmektedir.*”¹⁴⁹

6) Kimi ritüellerdeyse ölü, doğrudan yapı içine defnedilirdi. Yapı içi törenlerinde, ekseriyetle daha önce kazılmış çukurlar yeniden açıldığı için, mevcut iskeletler getirilen yeni naaşın yerleştirilmesi esnasında bozulmaktaydılar. Örneğin Çatalhöyük'te cesetlerin ikinci bir yere nakli ve defni söz konusu olmamıştır (Hodder; 2006).

7) Ölümler genellikle gömü hediyeleriyle defnedilmektedir. Ne var ki erken dönem Çayönü yerleşiminde karşılaşıldığı üzere istisnalar da bulunur. Çatalhöyük'te üretim alanıyla ilişkili eşyalar ve kil heykelcikler mezarlara asla konmazdı; Bilakis kişiyi tanıtan, konumunu belli eden kama, bıçak, ok, takı, kil mühür, obsidyen ayna, kemik iğne vb. silah ve objelere yer verilirdi.

- Hacılar'ın geç Neolitik dönem tabakalarında ele geçen kırmızı renkli bir kâse ve kadın başı şeklindeki bir kap yerleşme alanında ele geçen en ilginç gömü hediyeleridir.

8) Kafatası kültü kategorisinde yorumlanabilecek uygulamalar görülmüştür. Çayönü'nde açığa çıkarılan ve MÖ 7. binyıla (ızgara planlı bina evresinin sonu, kanallı bina evresinin başı) tarihlenen ‘Kafataslı Yapı’, içlerinde benzersiz olandır. “*Bu yapının içinde çeşitli gömüt tiplerinin tümünün var olduğu saptanmıştır. Yapının en alt evresi sırasındaki kullanımı esnasında 200x90 cm boyutlarında bir çukurun içinde dağınık bir şekilde atılmış; büzülmüş insan iskeletleri bulunmuştur. Bu çukurun batısındaki bir diğer*

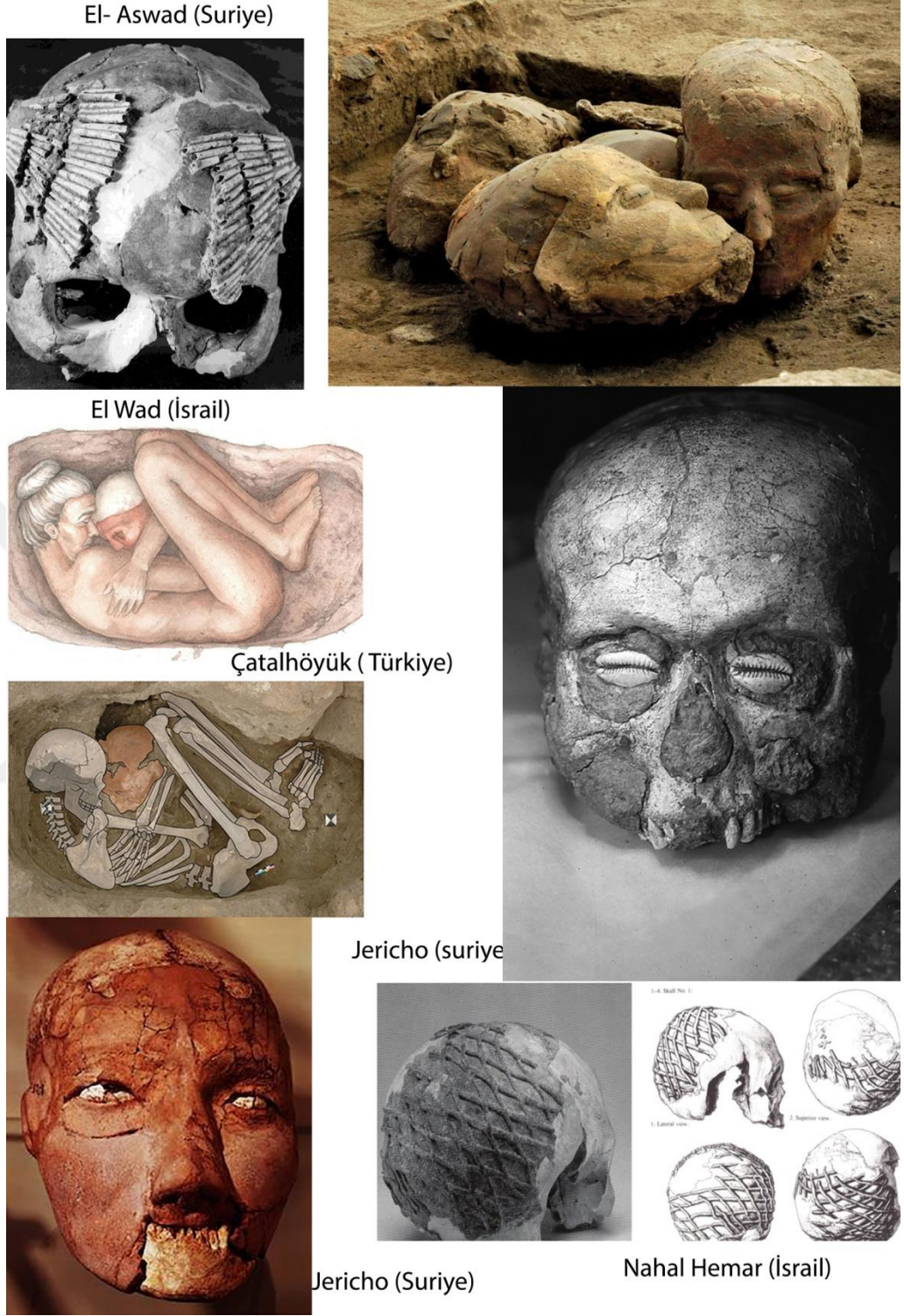
¹⁴⁹URL:https://www.academia.edu/24641014/ANADOLUDA_GÖRÜLEN_MEZAR_TİPLERİ_VE_ÖLÜ_GÖMME_GELENEKLERİ

çukurda yine insan kemiklerinin rastgele atılmış olduğu görülmektedir. Taş Döşemeli Yapıların 2 c evresindeki dört hücreden en batıdakinde 3 dizi halinde muntazam sıralanmış kafatasları ve bunları örten uzun kemikler ortaya çıkmıştır. Bu kemik dizilerini; hücrenin içine üstten indirilen bir kadın iskeleti bozmuştur. Bunun yanındaki hücrede ise iki çocuk iskeleti ile birlikte gene kafatası olmayan bir kadın iskeleti ele geçmiştir. Yapının üst evrelerinde ise 49 adet kafatası bulunmuştur. Bunların bir rafta durduğu ya da asılı oldukları; tabanda bulunma şekillerinden anlaşılmaktadır. A. Özdoğan; yapının zaman zaman yenilediğine ve bu işlem sırasında kafataslarının ayrı depolandığına dikkat çekmektedir [Özdoğan (A) 1994:57]. Yapının avlusunda altar olarak yorumlanan büyük yassı taşın üzerinde hayvan ve insan kanının saptanması; bu taşın kafaların kesilmesinde ve hayvan adağı için kullanıldığını düşündürmektedir. Yapı kısaca; Çayönü insanının ölü kültürüne hizmet vermiştir. Antropolojik araştırmaları gerçekleştiren M. Özbek; çocuk ve erişkinler dâhil olmak üzere köy nüfusunun %70'inin bu evde gömüldüğüne inanmaktadır”¹⁵⁰

Bir başka kült uygulaması bazı kafataslarının boyun kısmından kesilmesi ya da diğer kemiklere tutunmayı sağlayan yumuşak dokunun yok olana dek beklenmesi suretiyle vücuttan alınmasıdır. Uzun süre ev içinde korunan kafatasları nihayetinde tekrar gömülür. Lakin ikincil gömme yeri, kendi gövdesinin bulunduğu çukur değildir. Bu kafataslarından bazıları yerleşimden yerleşime değişen bezeme işlemlerine tabi tutulmuşlardır. Belgelenen işlemler kafatasını boyamak, sıvamak, sıva üstüne kırmızı boya sürmek, kolejan esaslı bir tür zamk kullanarak kemik parçaları yapıştırmak, desenler çizmek ve göz çukurlarına deniz yumuşakçalarının kabuklarını ya da yuvarlatılmış taşlar koymaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bezemeler sadece yetişkinlere ait kafataslarına yapılmış, sıva işleminde alçı, kireç veya kil kullanımına sıklıkla, katrana ise nadiren rastlanmıştır. Bedeninden alıkonulduğu bütün pratiklerde kafatasının bir ritüel nesnesine dönüştürüldüğü ortadadır.

Bezenmiş kafataslarının belgelendiği başlıca yerleşimler şunlardır: Beisamoun, Yiftahel, Kfar Hahores, Nahal Hemar, Abu Sawwan, Tell Ramad, Ain Ghazal, Jericho (Eriha), Mureybet, Çatalhöyük ve Köşkhöyük, Boncuklu Höyük

¹⁵⁰ URL:[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=660&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=660&html=ages_detail_t.html&layout=web)

Şekil 5.6 Bezemeli kafatası örnekleri

9) Çatalhöyük'te evlerin zeminlerine gömülen bazı insanların üstüne etobur hayvan dışkısı sürüldüğü keşfedilmiştir. Bu şaşırtıcı ritüelin izahını yapmak zor olsa dahi koruyuculukla ilintili olduğu düşüncesi akla yatkındır.

10) MÖ 7. Binyılda Çanak Çömleksiz Neolitiğin sona erişinden itibaren Yakınoğu toplulukları extramural gömü davranışını benimsemeye başlarlar. Aynı tarihlerde Ege'nin batısı, erken Neolitik evresindedir. Buna rağmen yeni yönelim doğrultusunda gelenek geliştirirler. Tesalya bölgesi gömütleri yapı içinde değil, evler arasındaki alanda ortaya çıkar. Bu gelenek günümüze dek gelmiştir. Aslında teknik anlamda ölümler yapı dışına çıkarılmış olsa bile sosyal anlamda mekân içinde kalmayı sürdürmektedir. Mekânın hacmi genişlemiştir. Çanak Çömleksiz Neolitikte temel birim yapı iken kalkolitikte köy, sonrasında mahalle, kasaba ve nihayetinde kent olmuştur. Diğer yandan Ege'nin batısında Neolitik dönem çobanlarının ölümlerini yakma geleneğini benimsediklerine dair bulgular da vardır.

- Kalkolitiğin başlarına tarihlenen Batı Çatalhöyük'te mezarlar artık evlerin dışındadır. Hacılar'daki gibi toplu mezarlıklar mevcuttur.

Ölüm, Dünya'nın her yerinde, her zaman diliminde insanoğlunun zihnini en fazla meşgul eden konu olmuştur. Gizemlerin en büyüğüdür. Yaşar-kalmak adına kendisini kozmosun varoluşundan beri süregelen işleyiş yasalarını bulmaya zorunlu hisseden insanın, ölümün büyük gizemini evrensel düzenle bütünleştirecek bir açıklama geliştirmesi kaçınılmazdır. Bu açıklamayı geçim ekonomisinin niteliği ekseninde biçimlenen simgeci/sihirsel düşünüş yordamıyla yapar. Tarımsal biriktiriciler toprağın bitkilere can vermesini ana rahmiyle özdeşleştirir; göçe dayalı hayat tarzını terk edişlerini kayalar ve/veya ağaçlarla bir tutar. Nasıl ki ağaçlar köklerinin kenarında çoğalırsa ve nasıl ki bitkiler öldükleri yerde doğmaktaysa insanlar da doğumu, yaşamayı ve ölümü yani varoluşun üç konağını mekânsal bir birlik içinde geçirmelidir. Birliğin mekânı kayalar gibi ebediliği çağrıştıran yapı olacaktır; simgesi, kıvrımlarında insanın döngü ve sonsuzluğu bulduğu dairedir.

Çobanlara gelince, ölüm onlar açısından evrenin tozuna karışmak, orada harmanlanmak ve bir başka (belki de leopar atayla aynı) bedende dirilmektir. Akbabalar tarafından didiklenmek, toprağın öz suyuna karışmak ya da kül olup savrulmak arasında bu anlamda bir fark yoktur. Değişen tek şey varoluşun üç konağının birlik mekânıdır. Yapının sembolize ettiği durağanlığın yerini canlılığın ve devingenliğin sembolü almıştır

O halde denilebilir ki toplulukların avcı-toplayıcı, çoban ya da tarımsal biriktirici geçim ekonomilerinin hangi seviyelerinde ve hangi sentez düzeyinde bir yaşam sürdürdüklerine göre ölüme verdikleri yanıt açığa çıkmıştır. Yanıtların farklı tarzlarda olması, özde bir oldukları gerçeğini değiştirmemektedir. Özde ölüm diye bir şey yoktur; Yeraltı, yeryüzü ve gökte üç yaşam konağı ve hayatın bu konaklar arasında geçen değişmez döngüsü vardır. Ölenin gücü, imunusu yaşayanlarla, özellikle de kandaşlarıyla bağlantı halindedir. Onlara yaşam gücü verir, yeni doğanların ruhunda bir kez daha doğabilir, kötülüklerden korur, haneyi bereketli kılar... Alçı sıvayla etine, kırmızı boyayla kanına kavuşturulan kafataslarından, doğum pozisyonu verilmiş bedenlere, eşikleri tutan bebeklerden bina temeline tutturulmuş kökenlere bütün ritüeller üç dünyanın bağıni yeniden ve yeniden kurar.

Mimarlık eylemi elbet bu bağları pekiştirme, üç konağın mekânsal birliğini bozmama prensibiyle örülecektir. Dolayısıyla gömü çukurlarının nerelere kazılacağı, kimlerin mezarlarının yükseltilmiş bir platform ya da seki haline getirileceği, kafataslarının nasıl muhafaza edileceği, hangi mevsimde yaşanan ölümün hangi manayı taşıdığı ve evin hangi biriminin bu manaya denk düştüğü...; özetle ölümlerle mekân arasındaki sentezleşmenin tüm kararları göreneklerce tarif edilmiş, deneyimlerle doğrulanmış vaziyettir.

5.4.2 Binaların kişileştirilmesi; Yapı Gömme Geleneği

Yapıların kullanım ömrü dolduktan sonra gömülmesi geleneğinin tohumlarının natufyan öncesinde atılmış olduğunu söylemek yanıltıcı olmaz. Konargöçer yaşam yordamındaki kavimlerin, yabancı kavimler tarafından işgal edilebileceği kaygısıyla, terk etmeden önce kamplarını yakıp yıktıklarından bahsedilmiştir. Keza bu sezgisel davranışın izahını analitik kavrayıştan yoksunlukları nedeniyle somut dayanakları üzerinden yapamayacaklarına da değinilmiştir. Onun yerine (yine daha önce ifade dildiği üzere) avcı toplayıcı düzen üyeleri, analogik referanslardan hareketle ve töresel kaideler bağlamında bir izah geliştirirler. Yakıp yıkmanın muhtemelen anıları özgürleştirme, doğanın verdiğini doğaya iade etme, geri geldiğinde bereketi de birlikte getirme, vb. durumları sağladığını belirtirler.

Neolitik dönemde yerleşik hayatın gelişimi, bu tavır ve izahta kökten bir değişiklikten ziyade bir revizyona yol açmıştır. Avcı-toplayıcı toplulukların evrende yer kaplayan her şeyin canlı olduğu yönündeki inançları korunmuş, ilaveten mimari yapı da kişileştirilmiştir. Neolitikle birlikte mimari yapı sadece canlı bir varlık değildir; bir bakıma klan üyeliği ve kader ortaklığı mertebesine yükseltilmiştir. Öyle ki bir nedenden dolayı terk edilen, tabiri caizse ömrünü dolduran binalar, belirli ritüeller uyarınca yakılmakta ve/veya içleri doldurulmaktadır. Sürecin insan definlerine benzeşikliği gömü hediyelerine varacak ölçüde yüksektir. Seda Ülger’de yüksek lisans tez çalışmasında benzer bir çıkarımda bulunur: *“Yapıların tam olarak neden böyle bir işleme tutulduğu bilinmemektedir. Ancak sebebi bilinmese de, adeta insan gibi gömülmeleri ve içlerine bırakılan sembolik objeler, yapılara bir anlamda kimlik kazandırıldığı şeklinde yorumlanabilir. Buradan yola çıkarak, terk edilen yapının sembolik anlamda öldüğü ve bunun içinde yapıyı korumak ve saklamak amacı ile bu şekilde gömdükleri söylenebilir. Yapı içlerinde görülen kabartma, duvar resimleri ve bırakılan figürin, heykel, büyük baş hayvan kafatası, taş kap gibi buluntularla da yapının yaşam sürecindeki öneminin terk edilme sürecinde de devam ettiği görülmektedir.”*¹⁵¹

Ülger’in, tezi kapsamında değerlendirdiği, yapıları gömme geleneğine sahip yerleşimler şunlardır: Levant’ta Jerf El-Ahmar [EA30 kamusal binası], Ain Ghazal, Beidha; Yukarı Mezopotamya’da Göbeklitepe, Mezraa Teleilat, Çayönü, Hallan Çemi, Nevali Çori; Orta anadolu’da Aşıklı Höyük, Can Hasan ve Çatalhöyük. Bu 11 adet yerleşim, yapıların gömülme usulleri bakımından ayrıktır. İçlerinden Çatalhöyük, sürecin örneklenmesi amacıyla seçilmiştir.

Kesin olmamakla birlikte Bina-1’den toplanan bulgular ev halkından bazı kişilerin ölümünün evin terk edilmesinde payı olduğuna işaret etmektedir. Kaza eseri çıkan yangınlar bir yana, evin yaşamına son verenler, bilerek çıkartılanlardı. Bu yangınlar yapı gömme ritüeli içinde değerlendirilebilir. Ev-17’den edinilen bilgiler önce temizlik yapıldığını, duvarların ve alçıdan süslemelerin kazındığını göstermektedir. Duvarlardaki kabartmaların tamamen ya da kısmen çıkarıldığı uygulamalar haricinde, leopar kabartmalarının baş ve

¹⁵¹ Yakınoğu ilk Neolitik kültürlerinde yapı kültü ve yapıların gömülme sorunu; Seda Ülger; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bilim Dalı- Yüksek Lisans Tezi-2007; Sf: 232

ayaklarının sökülüp olduğu yere bırakıldığını düşündüren izler de mevcuttur. Bu durum leoparların Çatalhöyük halkının simgeci dünyasında özel bir yer tuttuğuna dair bir emare sayılabilir. Kimi binalarda zeminlere sürülen kireç katkılı alçı tabakanın dahi kazındığı yönünde bulgular vardır. Fırınlara ya da içleri doldurulurdu. Seki formundaki gömütlerin beyaz sıvalı yüzeylere ve duvar resimlerine zarar gelmemesi amacıyla üstleri örtülürdü. Sekilerin örtülmesinde hasır örgüler kullanılırdı. Evin damı sökülüp direkler çıkarıldıktan sonra, [iç] duvarlar ve ana duvarların üst kısmı yıkılırdı. Yeni bir bina inşa edildiğinde eskinin yıkılmayan ana duvarları yeniye temel teşkil ederdi. Böylelikle üst üste bir yığılma da gerçekleşmiştir. Son olarak da binanın içi inşaat malzemesi ve temiz toprakla doldurulurdu. Dolgu sırasında obsidyen taş, el baltası türünden eşyalar bina içine bırakılırdı. Bu yerleştirme olasılıkla gelişigüzel değildir. Çünkü sığırların kürek kemikleri, ekseriyetle ocak kenarlarına bırakılmış vaziyette bulunmuştur (Hodder; 2006).

5.4.3 Büyüler; Yapı Elemanlarının Mistik Harçları

Hayatı büyüsel bir bütün oluşturan evren parçacıklarının dairevi bir yörüngede gerçekleşen ahenkli döngüsü şeklinde kavrayan bilinç, doğaldır ki duyu organları ya da ruhuyla algıladığı her şeyde bu bütünü yansıtan sihirli gücü görecektir. Varlıkların taşıdıkları güçleri kontrol etmek ya da en azından onlarla uzlaşıp desteklerini almak insanın yaşar kalmasının güvencesi olduğuna göre, an be an gözetilmeleri gerekir. Büyü bunun yollarından biridir; Simgelerde somutlaşan güçlere, imgelerin özel kurallar çerçevesinde kullanılması yöntemiyle ulaşılmıştır. Dil birliği sağlandığında, hem arzulanlar hem de karşılığında istenenler anlaşılır kılınmıştır.

Günümüzde güncelliklerini koruyan pek çok batıl inancın (tahtaya üç kere vurmak, eşiğe basmamak, bazı hayvanların uzuvlarını uğur getirdikleri için saklamak, vb.) kaynağı semboller aracılığıyla kurulan iletişimden miras kalanlardır. Hatta dinsel içerikli bir davranış olan kurban kanının akıtılarak adakta bulunma geleneğinin kökeni dahi bu tarih öncesi kavrayışa uzanabilir. Yapıların inşa ve/veya kullanım safhalarında kurban da dâhil pek çok büyüsel öğeye Neolitik çağ topluluklarınca başvurulduğu bilinmektedir. Bugün için Neolitiğin büyüye dayalı ritüellerinin anlam karşılıklarını tarife yeltenmek

farklı zeminde bir büyücülüğe soyunmak olur. O nedenle hepsinin koruma, ömrü uzatma, şans getirme gibi olumlu yöndeki arzuların yansıtıcı ve taşıyıcıları olduklarını belirtmekle yetinilmelidir.

Arkeolojik kayıtlar içinde yapı elemanları ya da mekânla doğrudan ilişkilendirilebilek büyü eylemlerine yönelik satırlardan meydana getirilmiş küçük bir liste aşağıda sunuludur¹⁵²:

- Jerf El-Ahmar: EA7 binasında da tespit edilen üç izole kafatası, binanın inşası sırasında ahşap direğin oturduğu çukura gömülmüştür (Kolçak; 2015). Kafataslarının taşıyıcı statüsündeki bir yapısal ögenin baskı noktasına yerleştirilmesi, ruhun gücünün strüktüre katılması suretiyle yenilenme inancı biçiminde yorumlanabilir.

- Hallan Çemi: toprağa yarı gömük vaziyette inşa edilmiş 5-6 metre çapında ve yuvarlak plan şemalı iki yapı bulunmuştur. Ortak kullanım amaçlı oldukları düşünülen bu yapılardan A binasının “giriş kapısına bakan kuzey duvarında, asılıymış gibi görünen tüm bir oroks [nesli tükenmiş bir yaban sığırı türü] kafatası mevcuttur (Rosenberg, 1993). Kemikten yapılan ve ritüel amaçlı oldukları düşünülen objeler arasında yılan figürlerinin işlendiği heykelciklerle birlikte dikdörtgen, oval ve kıvrımlı şekilli düğmeye benzeyen, çoğunluğu bezemeli nesnelere ön plandadır. Ayrıca boynuz şeklinde taş figürinler de ele geçirilmiştir.

- Çayönü: ‘Kafataslı Yapı’nın toprakla örtülen oval çukur bölümünde iskeletlerin arasına sığır boynuzu ve kafatası parçaları konmuştur. Yapının avluya bakan duvarında düşmüş olduğu sanılan boynuzlu bir boğa başı vardır. Yine Kafataslı Yapı’nın farklı evrelerdeki tüm yeniden yapımlarında sunak (altar) olduğu bildirilen yaklaşık bir ton ağırlığındaki taştan ögeye rastlanır. Üzerinde insanlara ve yaban sığırlarına ait olduğu anlaşılan kan izlerinin tespit edilmiş olması bu tabirin kullanılmasını getirmiştir. Ancak Neolitik çağdaki inanç sistemlerinin ne derece tanrı ya da tanrıça merkezli oldukları tartışmalıdır. Sunak kelimesi tanrılara kurban adamayı çağrıştırmamasından ötürü anlam bakımından tam bir denklik sağlamayabilir. Hücre Planlı Yapılar

¹⁵² Listedeki bilgilerin bir kısmı Gökçen Bayram’ın yazdığı “Güneydoğu Anadolu’nun Neolitik Çağ Totemleri ve Ritüel Nesnelere” başlıklı makaleden derlenmiştir. URL:<https://dergipark.org.tr/download/article-file/509347>

Evresi'nde ilk Meydanda yer alan iki dizi dikilitaşın güneyde olanının en doğusunda sabit olarak iki tane oluklu taş bulunmaktadır. Meydan ikinci bir yenilenme geçirdiği süreçte, katmandaki dikilitaşlar kırılarak oluklu taşlarla gömülmüştür (Erim-Özdoğan). Hücre planlı yapılar evresine ait CX yapısındaki gömüleri örten yaklaşık 30 cm yüksekliğindeki elenmiş toprak dolgunun üst kısmında bir yabandomuzunun alt çenesi ele geçirilmiştir. Çayönü yerleşiminin neredeyse tüm tabakalarında taş halkalarla karşılaşmıştır. Bunlar arasında taş döşemeli yapılardan iki tanesinin duvarları içinden çıkarılan parçalar ilgi çekicidir. Bilinçli bir şekilde duvar içine bırakıldıkları varsayılmaktadır.

• Göbeklitepe: Kazıma betimlemeler içinde yılan figürleri baskındır. Kireçtaşından yapıma çok sayıda heykelcik ve 'T' biçimli dikilitaşların minyatür örnekleri kazılarda çıkarılan törensel nesnelere aittir. Ancak en önemlisi parçalanmış haldeki insan kemikleri ve üzerinde oluk izleri, delikler ya da aşboyası izleri olan kafatası parçalarıdır. *"Science Advances'ta yayınlanan makaleye göre ele geçirilen üç yetişkin kafatası parçası üzerinde yapılan incelemeler sonucu, bunların ilk önce derisi yüzülüp üzerindeki etlerinden arındırıldığı, ardından da kemiklere çakmaktaşıyla oyuklar açıldığı anlaşıldı. Veriler, kafataslarını etlerinden arındırmanın o kadar da kolay bir iş olmadığını da gösteriyor, çünkü kasların kemiğe bağlandığı yerlerde kemikler üzerinde kazımadan kaynaklanan çok sayıda çizik bulunuyor. ... Kafataslarına belli bir amaçla bırakılan oluk ve delik izleri, dikilitaşlardaki özenle yapılmış insan ve hayvan kabartmalarına kıyasla çok daha sade. Bu nedenle araştırmacılar, kafataslarındaki izlerin sergilenmek için değil, ip bağlanarak asılmasına yardımcı olmak için yapıldığını düşünüyor."*¹⁵³

• Nevali Çori: Akbaba olduğu sanılan üç boyutlu bir betimlemenin kuyruğundaki çivi benzeri materyaller kült yapısının duvarına monte edildiğini göstermektedir. Bu uygulama Çatalhöyük'ün ikiz leopar kabartmalarıyla kıyaslanabilir. Akbabanın totemik bir sembol olabileceği ihtimalini doğurur.

• Çatalhöyük: Duvar örgülerinin arasında pek çok hayvan kemiği bulunmuştur. *"insanlar akbabaların kafataslarını getirir, evlerinin duvarlarına*

¹⁵³ URL: <http://arkeofili.com/gobekli-tepede-kafatasi-kulture-dair-yeni-kanitlar-bulundu/>

içeriye bakacak şekilde gömerlerdi. Aynısını samur ve tilki dişlerine, yaban domuzunun dişlerine de uygularlardı. Yaban boğalarının boynuzlarını alır, duvar sıvalarına gömerlerdi.”¹⁵⁴ Sakallı genç erkeklerin bir geyiği çekiştirdikleri duvar resminde sığır kafatası, yaban domuzu ve dişi geyik boynuzu da vardır. Bunlar duvarlara gömülen öğelerdir. Bir yerleşim biriminde yerde ayı pençesiyle karşılaşılmıştır. Duvar kabartmalarının birinden sökülmüş olması ihtimaldir. Tabaka VIII’deki bina 40’ın iki odası arasındaki basamak kırmızı aşı boyası serpilmesi eşiklere verilen özel bir anlamın işareti sayılmıştır. Fırınlara yapı malzemesine ve sıva yüzeylerine gömülü halde bulunmuş olan boynuzdan heykelcikler günlük yaşamla dinsel yaşamın ayrışmadığını tanıtlamaktadır. “Ayrıntıları bilmemize olanak yok. Belki bırakılan nesnelere koruyucu simgelerdi (apotropaik). Belki de anılarla ve yakınlarla bağ kurmaya yarıyorlardı. Fakat genel olarak bu özel atıklar bize inşaatın ayinlerle günlük yaşantıyı buluşturduğunu göstermektedir. Buna göre evlerdeki ‘en basit’ malzeme uygulamalarının bile toplumsal ve dinsel bilgilerin karışmasıyla ilgisi vardı. İnsanlar yalnızca bir duvar örmek değil daha yakın toplumsal bağlarla ilişkili simgelere ve inançlara girmek zorunda kalıyordu (...) Belli başlı inşaat işlerindeki gibi ufak çaplı yeniden düzenlemeler de dinsel uygulamaları gerektiriyordu.”¹⁵⁵

5.5 Neolitik Dönem Mimarlığında Mekânsal/Yapısal öğeler

5.5.1 Konutlar ve kamusal yapıların ayrışması

Yerleşik hayata geçiş, biriktirme kültürünün miladıdır. Ve topluluklar biriktirmeye başladıkları anda, sadece yeni mekânlara ihtiyaç baş göstermekle kalmaz, kitlenin yeniden organize edilmesi zorunluluğu da kendisini dayatır. Kamusal ve özel mekân ayrımı bu ihtiyacın ürünü, komşuluk ilişkileri bu zorunluluğun sonucudur. Öyle ki Neolitik dönem Avrasya yerleşimlerinin daha tohumları atılırken konutlar ve kamusal yapılar ayrıştırılmış vaziyettedir. Epi-Paleolitik dönem mevsimlik yerleşim alanı Nahal Ein Gev’de gün yüzüne çıkarılan taş depo, bir prototip sayılabilir.

¹⁵⁴ Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü; Ian Hodder; YKY yayınları-2. Baskı 2014; Çeviri: D. Şendil; Sf:24

¹⁵⁵ A.g.e; Sf: 117-118

Burada dikkat edilmesi gereken husus konutlar, depolar ve kült yapılar arasındaki dinamiklerin bölgeden bölgeye farklılık gösterdiğidir. Ayrıca, yerleşim alanlarının kendi tarihsel seyirleri bağlamında gerçekleşen değişimler de söz konusudur. Mesela Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu yerleşimlerinde kült yapılarının ortaya çıkış süreçleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Balkanlara uzanan Batı Anadolu öbeğinde ise onlardan da ayrı bir gelişim çizgisi gözlenmiştir.

Bölgeler bazında yerleşimlerin özgün gelişim doğrultularını ortaya koyabilmek için öncelikle terimler noktasında açığa çıkan bir sorunun çözümlenmesi gerekiyor: Hangi binaya dinsel yapı, hangisine konut, depo, ortak kullanım binası vb. denmelidir? Göbeklitepe'deki dairesel blokları ya da Çayönü'ndeki Saltaşlı Yapı'yı bariz unsurlarından hareketle kült binası kategorisinde değerlendirebildiğimiz halde, örneğin Çatalhöyük ya da Jerf El-Ahmar'da yer alan bazı binaların muğlak durumları, aynı eminlikle davranmanın önünde engeldir. “ ... bu anlamda D. Stordeur'ün öne sürdüğü kamu binası « *Bâtiment communautaire, Communitary Building* », terimi tarafsız bir tanımlama olup evlerden farklı olarak inşa edilmiş bir veya birden fazla fonksiyona sahip "kolektif" kullanıma açık binaları tasvir etmektedir.”¹⁵⁶ Dolayısıyla tez çalışması kapsamında da ‘birbirinden farklı ve bazı durumlarda çok fonksiyonlu’ nitelik arz eden, bir bakıma alt-kategorilerde yeri belirsiz yapılar, üst-kategoride ‘kamusal bina’ çatısı altında toplanacaktır.

a) Levant ve Güneydoğu Anadolu: Erken dönem Çanak Çömleksiz Neolitik'te yerleşimlerin merkeze kamusal binaları, çepere konutları koyan bir bütünlükle planlanıp inşa edildikleri görülür. Ancak PPNB evresine gelindiğinde, kült yapıların inançsal törenlere ayrıldığı belli özel alanlar içinde inşa edilmesine başlanır.

¹⁵⁶ Jerf El-Ahmar EA30 Binası ve Yakınoğu'da PPNA-PPNB'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları; Egl Koldaş; TÜBA-AR degisi 16/2013; Nisan 2015; Sf: 10

Jerf El-Ahmar'da bulunan EA30 binası, Levant'ın bu çerçevedeki ilk kamusal yapı tipidir. MÖ. 9119-8484 aralığına tarihlendirilen (Stordeur/ Abes;

Kaynak: <http://g.willcox.pagesperso-orange.fr/archaeobotanical%20images/PDF/Stordeur%20Willcox%202016%202.pdf>

Şekil 5.8 Jerf El-Ahmar; Rekonstrüksiyon

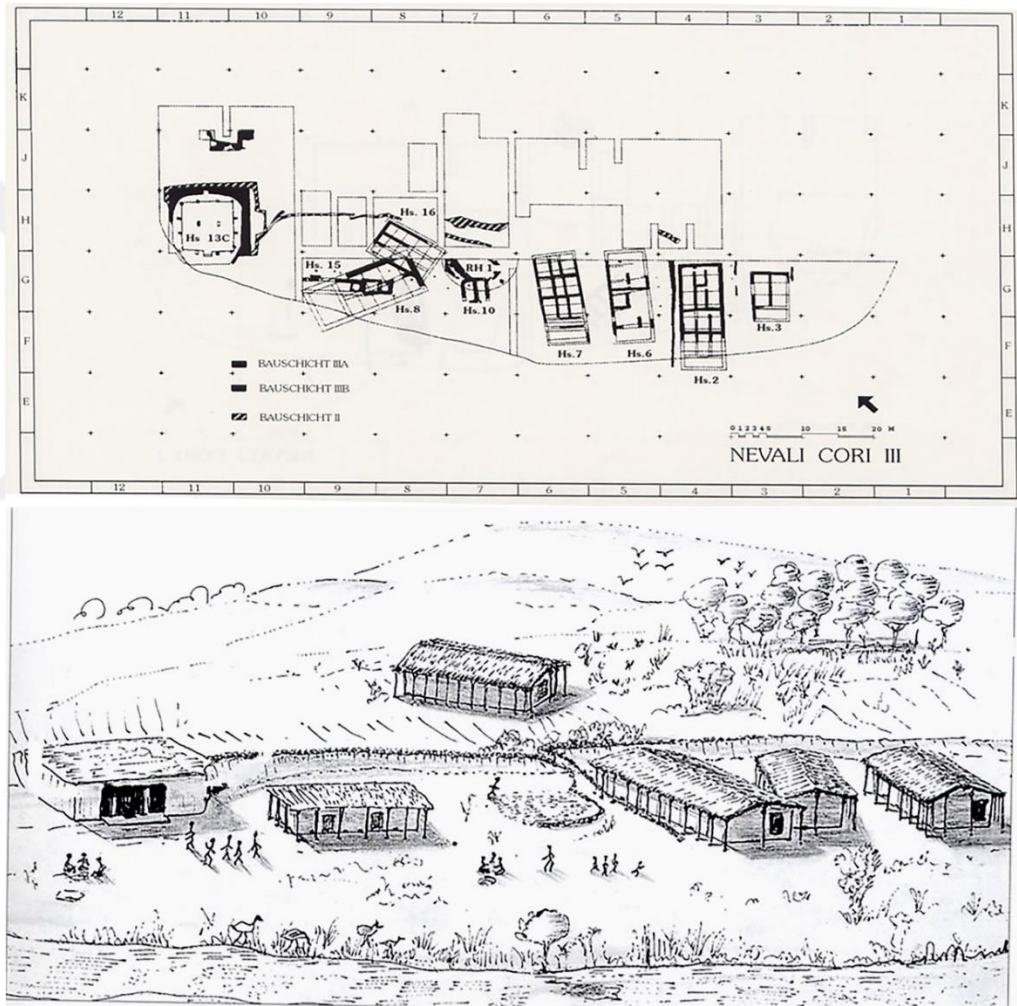
2002) binanın plan ve fonksiyon yönünden benzerleri Mureybet, Tell abr ve Dja'de Al-Mughara yerleşimlerinde mevcuttur. Dışarıdan 7,5 metre yarıçaplı dairesel bir plan şemasına sahip olan bina, yerin yaklaşık iki metre altına gömülü biçimde inşa edilmiştir. İç düzenlemesi, tepeden girişin sağlandığı orta boşluk ve bu boşluk etrafına dilim düzeninde dağılan odalardan teşkil edilmiştir. Bina terk edilmeden önce odalar boşaltılıp temizlendiği

için kullanım amaçları net değildir. Tahminen alet edevatın ve tahılların depolandığı düşünülmektedir.

Merkezdeki boş alanda başsız bir iskelet, ona en yakın odacıkta ise bir kafatası çıkarılmıştır. Araştırmalar iskeletle kafatasının binanın terk edilişi sırasında, doldurulmadan önce konduklarını göstermiştir. –ki genellikle kafatası kültür unsurlarını barındıran mekânlar, kültür yapılarla bağdaştırılmaktadır.- İlgili arkeolojik tabakada bulunan bütün binaların konumları “göz önüne alındığında EA30 binası yerleşme düzeni içerisinde merkezde bulunmaktadır. Ortak kullanım alanları EA30 binasının etrafında sistematik bir yerleşme organizasyonu üzerine planlanmış, evler EA30 binası etrafındaki boş alanın etrafına ve yerleşimin kuzey ve güneyinde bulunan küçük iki alan etrafına inşa edilmişlerdir (Stordeur/ Abes; 2002). Bu yerleşim düzenine detaylı baktığımızda üç ayrı yerleşim biriminin olduğunu görüyoruz: Evler, küçük

avlular ve kendi müşterek açık alanına (açık avlu) sahip olan ve tüm bu yerleşme düzeninin ortasında bulunan EA30 Kamu Binası.”¹⁵⁷

Proto-Neolitik Yakındoğu yerleşimlerinin karakteristiği olan ocakların açık alanlarda kurulması olgusu Jerf El-Ahmar açısından da geçerlidir. Ne var ki merkezde, EA30 binasıyla müşterek alanda konumlanmış bir yapının köyün tek kapalı mutfağı olması, özel bir durumdur. Yapı içindeki alet edevatın boyutları ve sayısal yoğunlukları topluluğun henüz komünal kandaşlık bağlarını koparıp aile bölünmesine uğramadığını gösterir.

URL: <http://hist105-2010fall.blogspot.com/2010/10/from-prehistory-to-history-1.html>

Şekil 5.9 Nevalı Çori; Plan ve Rekonstrüksiyon. Sol baştaki bina kült yapısıdır.

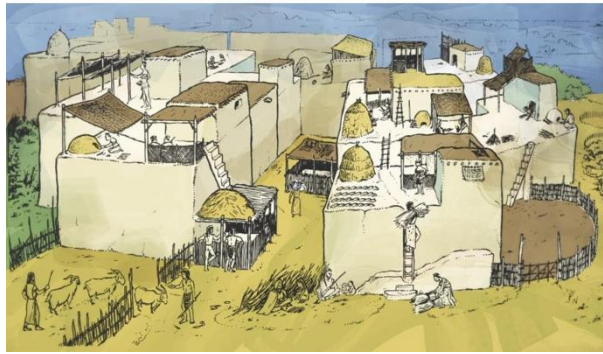
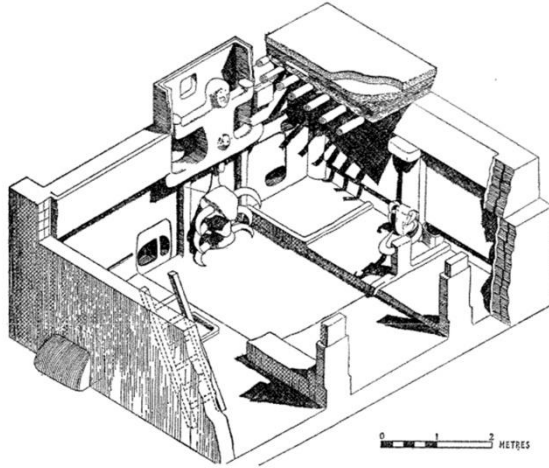
Güneydoğu Anadolu bölgesinde de yerleşim düzeni ekseriyetle Levant’la uyumludur. Hallan Çemi ve Çayönü yerleşimlerindeki süreç, bu doğrultuda gelişmiştir. Her iki bölgenin PPNA dönemini yansıtan arkeolojik tabakalarında,

¹⁵⁷ A.g.e; Sf: 14

kamusal binaların konutlarla aynı alanı paylaştıkları belgelenmiştir. Hatta Hallan Çemi birinci Çayönü'nde PPNB ve sonrasında tarihlenen Kafataslı Yapı, Saltaşlı Yapı, Sekili Yapı ve Terrazo Tabanlı Yapı törensel amaçlı kullanıma ayrılmış özel arazilerde inşa edilmiştir. Benzer şekilde Nevali Çori'de yer alan dikilitaşlı Bina da PPNB dönemi ürünü olup konut bölgesinin dışında ve böylesi bir özel alan içindedir.

Bu durumun başlıca istisnası Göbeklitepe'dir; Proto-Neolitik kesitte inşa edilmesine rağmen yerleşim dışıdır. Üstelik üzerinde yer aldığı topraklara, yüksek ihtimalle el değmemiş oldukları zamanlardan beri kutsiyet atfedilmiştir.

Güneydoğu'daki kült yapılarının bir diğer özgülüğü zemin kaplamalarıdır. Sıklıkla tercih edilen ve zeminin söndürülmüş kireçle

Kaynak: 1) <https://artasmedia.com/2015/02/23/catalhoyuk-part-4-decorated-structure-patterns/>
2) <http://www.catalhoyuk.com/tr/sit/mimari>

Şekil 5.10 Çatalhöyük- Rekonstrüksiyon

kaplandıktan sonra üzerinin boyanıp cilalanmasına dayalı 'terrazo' tekniği haricinde, Çayönü Saltaşlı Yapı'nın cilalı taş döşemesi gibi nadir uygulamalar da gerçekleştirilmiştir. Serap Özdöl, mimarideki bu gösterişli ve büyük iş gücü gerektiren tekniklerin yalnızca kültürel mekânlara özgü olduğunu belirtir.¹⁵⁸

b) Orta Anadolu:

Bölgenin en önemli Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşimleri Pınarbaşı, Aşıklıhöyük, Boncuklu Höyük ve Çatalhöyük'tür.

Bunları Can Hasan-III, Suberde ve Hacılar takip eder. Pınarbaşı bölgesi proto-Neolitik kesitte kaya altı sığınağı olarak kullanılmış olsa da, Boncuku'daki

¹⁵⁸Ayrıntılı bilgi için Bkz. 'Çanak Çömleksiz Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Soysal Yapı'; Tarih İncelemeleri Dergisi; Cilt XXVI-Sayı-1; Temmuz-2011; Sf: 181

elipsoit bir bina ile Aşıklı'da yarısından fazlası yere gömülü inşa edilen oval/yuvarlak şemalı üç bina yörenin en eski yapıları kabul edilir. PPN-B evresine denk düşen bu binaların ardından bitişik nizamlı, sokaksız, dörtgen şemalı kerpiç yapılardan kurulu köy oluşumları devri başlar.

Köylerde gündelik hayat ev damlarında döner. Çünkü köy içinde dolaşım ve/veya ışık alanı bırakılmamıştır. Gerçi bina grupları arasında sokak hissi veren çok dar yarıklar ve avlumsu boşluklar vardır; ancak bilinen o ki, sadece evsel atıkların dökülmesi işinde kullanılmışlardır. Bu yarıkların köydeki aile grupları ya da klanlara ait bölgeler, bir bakıma mahalleler arasındaki sınırları çizmek amacıyla yaratılmış olması ihtimal dâhilindedir. Binaların birinin diğerinden bağımsız örülmesine rağmen herhangi bir geçiş bırakmayacak ölçüde yanaşık düzende konumlandırılmalarına bakılarak savunma öncelikli bir planlama yapıldığını ileri süren bilim insanları vardır. Hodder, Çatalhöyük özelinde bu fikre karşı çıkar; bitişik evlerin dayanışma ve özerkliği bir arada barındırdığını ileri sürer (Hodder- 2006; 114) Ev kümelerinin birbirlerine geçitlerle bağlanmasını ve bazı evlerin ortak temel ve duvarlarla teşkil edilmesini dayanışmanın göstergeleri sayar.

Dönemin koşulları düşünüldüğünde ilk hipotez akla daha yatkın görünmektedir. Etrafta pusuyu ve 'aparmayı' yaşam üslubu haline getirmiş, krize girme potansiyeli yüksek bir geçim ekonomisini sürdüren göçebe savaşçılar doluyken, savunma yerleşik toplumun yazgısı olur. Bu bağlamda birkaç bin yıl öncesinde Jericho (Eriha)'da göçebe akınlarına karşı yükseltelen surların Orta Anadolu'da neden tercih edilmediği sorusu sorulabilir. Cevabı örgütlülük düzeyi ve malzeme olanaklarında aranmalıdır: *“Belirtilen bölgeler geniş düzlük alanlardır. Duvar örmeye uygun taşlardan yoksunluklarının yanında, halkın teknik donanımının dayanıklı ve yüksek bir duvarı taştan ya da kerpiçten örmeye yeterliliği de şüphelidir. Hepsinden önemlisi, sur inşa etmek gibi emek yoğun işler yüksek derecede organizasyon becerisi gerektirirler. Bu ise toplumda farklı zanaatlarda uzmanlaşmış grupları, yiyecek üretimi dışında çalışan işgücünü beslemeye yetecek ürün fazlasını ve iş planlarını hazırlayıp erzak dağıtımını örgütleyecek yönetsel zümrenin varlığını şart koşar. Kısaca ihtiyaç duyulan teknoloji, beceri ve örgütlülük, henüz Orta Anadolu'nun eşitlikçi toplumunun karşılayamadığı ölçekte dir. Sonuçta da Hacılar ve Aşıklı*

Höyüğün ikinci katmanlarında keşfedilen çevre duvarları sura evrilmemiştir.”¹⁵⁹ Eğer koruyucu bir çeper duvarı yoksa, yapı duvarlarını art arda dizili setlere dönüştürmek en akıllıcasıdır. Çatalhöyük’ün civarındaki ufak yerleşimleri bünyesine katması, ekonomi ve konfor imkânlarından dolayı değil, kalabalık nüfus ve sıkışık mimari düzenin sağladığı güvenden ileri gelir.

Orta Anadolu’da yerleşik düzene geçişin ekonomide bir konfora yol açtığı en azından Çanak Çömleksiz Neolitik dönem açısından söylenemez. Belirtilen zaman zarfında avcı toplayıcı beslenme stratejisi başatlığını korumuştur. Evcilleştirme toplumsal ölçekte hala tam kabul görmüş değildir. Bu nedenle büyük silolara gereksinim doğmamış, evin iç köşelerine parapet duvarı örülerek yapılan ufak tahıl odacıkları yeterli gelmiştir. Dolayısıyla Tayproject’in Aşıklıhöyük sayfasında ifade edilen tespit, bütün erken Neolitik Dönem Orta Anadolu yerleşimleri açısından geçerlidir: *“Konut alanındaki yapıların aynılığı, depolama üniteleri gibi bireysel kullanıma işaret eden öğelere rastlanmayışı; güney alanın ritüeller, şölenler gibi ortak kullanıma hizmet eden yapılardan oluşması bu topluluğun birlikte hareket eden homojen bir yapıya sahip olduğu varsayımını ortaya çıkarır. Bu bağlamda Aşıklı topluluğunun sosyal yapısı için eşitlikçi/komünal tanımı yapılabilir. Sınırlı sayıda iskeletten özel işlem görmüş olanlar belki de bu yapının daha karmaşık bir hale dönüşmeye başladığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Aşıklı’da inanç dünyasını yansıtan sembollerin bulunmayışı, yaklaşık 1000 yıl boyunca dış ilişkilerini sınırlı ölçüde tutmuş, bulunduğu dönemin görkemli 'sembolik akımlarından uzak durarak' kendi yaşam biçimlerini en az 25 kuşak boyunca sürdürübilmiş bu insanların klasik anlamdaki 'inanç' dışında bir motivasyona sahip olduklarını gösterir. Mevcut verilerle bu motivasyonun Aşıklı’da komünal yaşam ile karşılık bulduğu söylenebilir [Birçek-Özbaşaran 2010:34].”¹⁶⁰*

Avcı-toplayıcılıktan gelme komünal geleneklerin yerleşik yaşam yordamında uzun süre boyunca korunması mimariye de yansımış, evler neredeyse tek tipte üretilmiştir. Bir tanesi yıkıldığında ya da terk edildiğinde üzerine aynı plan şemasını içeren bir yenisi yapılmıştır. Aşıklı’da yapılan derin sondaj çalışması, aynı evin planı, ocaklarının yeri dahi değiştirilmeksizin altı

¹⁵⁹ Konutun Tarih Yolculuğunda Kültürün Kılavuzluğu; İlk Örnekler; E. Şimşek- Ç. Tekin (BS-100106); International Symposium: Culture And Communication In Anatolia; Atılım Üniversitesi-2016; Sf: 65

¹⁶⁰ URL:[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=259&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=259&html=ages_detail_t.html&layout=web)

defa yıkılıp yeniden yapıldığını göstermiştir (Hodder-2006; 127). Ne bağımsız bir depo, ne kült binası ne de başka türden kamusal yapı mevcuttur.

Değişim, çok yavaş ve aşamalı biçimde gerçekleşir. Doğu Çatalhöyük'ün orta tabakalarından itibaren yapıların büyümeye başladığı ve oda ilavelerinin gerçekleştirildiği gözlemlenir. İçlerinden bazıları hem boyut hem de içerdikleri simgesel kültür unsurları bakımından diğerlerinden daha gösterişli hal alır. Başka bir deyişle köyde ve ev içi üretimlerinde işler artmış, işbölümü genişlemiştir. Mellaart bu binaları 'tapınak' saymıştır; Hodder ise meseleye daha temkinli yaklaşır. Binalar Çayönü ya da Nevali Çori'deki kült yapılarında görülen somut nitelikleri taşımamaktadır. Yerleşim yerinde özel tanımlı bir arazi alanında değillerdir. Üstelik fırınlar, küçük boyutlu ambarlar ve gündelik kullanım eşyaları konut fonksiyonunu taşıdıklarını ispatlamaktadır. Lakin definlerin, duvar resimlerinin, kabartmaların ve heykelciklerin tamamına yakınının böylesi gösterişli binalardan çıkartılmış olması gerçeği de ortada durmaktadır. Aşıklıhöyük'te ise işlevsel ayrışma biraz daha nettir. Yerleşim alanının güney ucunda bulunan iki bina boyut, konum ve plan şekli bakımında diğerlerinden ayrılır. HV binasının duvarları, T binasının taban ve duvarları sıvalı olup kırmızı renge boyanmıştır. (Esin ve Harmankaya; 2007) Öyleyse söz konusu olan şey, tahminen kült yapılarının evden bağımsızlaşması sürecinin bir ara konağıdır.

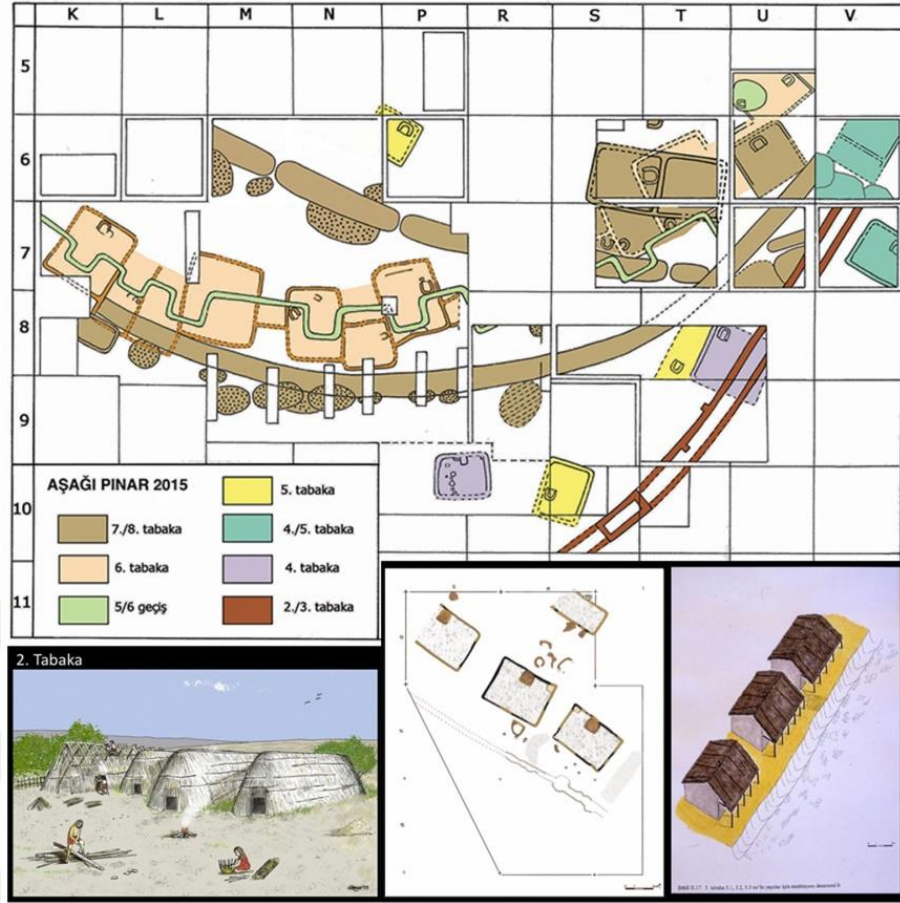
Kurgulanacak olursa şöyle denilebilir: Her mahallenin, aile grubunun ya da kandaş topluluğunun saygı duyulan üyeleri vardır. Bunlar şaman, sağaltıcı, ulu anne, savaşçı önder, yaşlı bilge vb. unvanlar alabilirler. 'Büyük' ev onların denetiminde ve/veya kullanımındadır; Her bir noktasının fonksiyonu ve kimlerin faydalanmasına açık olduğu bellidir. Zeminin kotlara bölünmesi, kotların farklı tarzda işlenmiş hasır örtülerle kaplanması, bazı döşeme yüzeylerine alçı-kireç karışımı sıva sürülmesi, boğa kafataslarının duvar yüzeylerine dizilmesi, resim ve kabartmaların yapılması, onarılması veyahut gömütlere statülerinin takdimi... Kısaca ev içindeki her şey görenekçe tanımlanmış olup kullanıcıları tarafından uygulanmakta ve/veya denetlenmektedir. Bu yönüyle gösterişli evler, Orta Anadolu Neolitikinde kutsallaştırma prosesinin mekaniğine dair bilgiler barındıran ana halkadır. Fernand Braudel'in sarf ettiği "*Çatalhöyük'te her tapınak ayrı bir mahallenin*

*merkezidir*¹⁶¹ Sözü değinilen yapıları tapınak addetme sorunu haricinde, kurgumuzla uyumludur.

Batı Anadolu: Bölgenin en dikkat çekici özelliği, Neolitik Dönemde Levant, Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu iskânlarında görülen yapı sürekliliğine rastlanmamasıdır. Yerleşikliğin iklimsel zorluklar, evcilleştirilebilir bitki/hayvan türlerinin yetersizliği, sık ormanlar ve engebeli topografya nedeniyle negatif yönde zorlanması, tarımsal ekonomiye geçişi güçleştirmiştir. Bu da kesintili süreçleri doğurmuş görünür. Öyle ki Ege, Marmara ve Karadeniz Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitiğin tarihsel kesitine yerleştirilebilecek bir yapılaşma alanı bulunmamış, Çanak çömlekli evreye tarihlenen yerlerde ise süreç, yıkılma ve bir kez daha yerleşme tarzında gelişmiştir. Marmara bölgesinde Barcın Höyük, Pendik/Fikirtepe, Hocaçeşme, Aşağı Pınar, Ilıpınar ve Yenişehir (Menteşe), tarifi yapılan tarihsel seyri yansıtan önemli iskân alanlarıdır. Buralarda gerçekleştirilen kazılar çerçevesinde arkeolojik katmanların izdüşümleri alınmış ve konut birimlerinin çakışmadığı saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle Yeniden inşa eski yapının tam üstüne değil, belirli bir yönde ötelenmeye denk düşen arazide ve farklı bir mimari üslupta gerçekleştirilmiştir.

İsimleri anılan yerleşimlerde yapılaşma, bir köyden ziyade mezra düzeyinde kalmıştır. Yine de biriktirme kültürünün dinamiklerinin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Mesela bazı iskân alanlarında belgelenen, çeperi taşla örülü depo çukurları ve çanak çömleklerin pişirildiği kolektif kullanımlı büyük fırınlar, kamusal yapılara ön model oluşturur. Hocaçeşme’de bina grubunu çevreleyen bir metre kalınlığındaki duvar, bütün tarımcı toplulukların ana sorunu olan göçebe avcı toplayıcı tehdidini derinden hissettiklerini kanıtlar. Keza Ilıpınar VI. tabaka yerleşiminde bulunan ve yay biçimini veren bitişik bir nizamda dizilmiş, iki katlı, ünük ev düzeninin de savunmaya dönük düşünüldüğü söylenebilir. Aşağı Pınar konutları da benzer şekilde dizilmiş, ilaveten bir hendek çukuruyla çevreleri sarılmıştır.

¹⁶¹ Bellek ve Akdeniz; Fernand Braudel-1998; Metis Yayınevi; I.Baskı-2007; Çeviri: Ali Berktaş; Sf: 71

Kaynak: <http://kirklareliprojesi.org/asagipinar/>

Şekil 5.11 Aşağı Pınar; Üstte: Arkeolojik tabakalar; Sağ altta: Beşinci tabaka evleri; Sol altta: İkinci tabaka evleri;

5.5.2 Ritüelistik bir Uygulama ; Çatıdan Girişli Evler

Neolitik Orta Anadolu yerleşmelerinden Aşıklı, Can Hasan-III ve Çatalhöyük'te yapı girişlerinin çatıdan sağlandığı bilinmektedir. Bitişik nizamlı yerleşim karakteri, yanı sıra da sokak hissi veren yarıkların bir kişinin geçişine dahi imkân vermemesi yüzünden, bu yöneme mecburen başvurulduğu iddia edilebilir. Lakin başka göstergeler çatıdan girişin bir mecburiyetten ziyade, düşünülmüş bir tercih olduğu yönündedir. Öncelikle iç mekânda odalar arasında geçişi sağlayan boşluklarının varlığı, duvar yüzeylerinde kapı aralığı bırakma bilgisine ulaşıldığının ispatıdır. Kaldı ki Çatalhöyük'te geçişler sadece odaları değil, orta tabakalarda binaları da birbirine bağlamaya başlamıştır.

İkinci özel durum, köyün çeperinde kalan binalarla içeride kalanlar arasında bir farkın gözetilmemiş olmasıdır. Çeperi oluşturan bina duvarlarında mazgala benzer boşlukların bırakılması, yanlarına yeni bina yapılma

olasılığının önemsenmediğini ortaya koyar. Belki de yeni bina inşa edildiğinde eski mazgal doldurulacak, yenisi köyün en dışını tutan duvara açılacaktır. Neticede bütün paradigma, Orta Anadolu Neolitik Dönem mimarisinde yapı kütlelerinin savunmacı anlayışla tasarlandığı savını desteklemektedir.

Bu durumun istisnasıyla Hacılar yerleşiminde karşılaşılmıştır. Hacılar'da konutlar Orta Anadolu'nun karakteristiği olan sıkışık nizamda konumlandırılmasına rağmen bina girişlerinin düşeydeki aralıklardan sağlandığına dair emareler vardır. Bu dezavantaj, köy dışına örülmeye çalışılan surla giderilmek istenmiştir.

Buraya kadar her şey, toplumsal süreçlerin analitik öngörülerle ve rasyonel akla uygun ilerlediği izlenimini vermektedir. Oysa öngörülenle gerçekleşen arasında sıklıkla tam bir örtüşme olmaz. Aradaki farklı azaltan olgu, deneyimdir. Aşıklı'nın kuruluş aşamasında hangi tecrübelerin edinildiği şu an için bir sır olsa da, Çatalhöyük'ün temellerini atan insanların Aşıklı'da kazanılan birikimlerden yararlandıkları ve bunu yaparken de ritüelin katı kurallarının dışına çıkmadıklarını gösterir güçlü ipuçları vardır. Dolayısıyla tarih öncesi toplumsal yapılarının pratiklerine yönelik her irdemede o grubun görenekleri ve törensel kaideler gözetilmek zorundadır. Tersi bir durum, ilgili toplumun mekanik bir düzenek seviyesine indirgenmesi hatasına götürür. Sözün özü, savunma da ritüele tabidir.

Çatalhöyük'ten elde edilen bazı veriler meseleyi daha anlaşılır kılabılır: Çatı açıklığından merdivenle ana odanın bulunduğu bölüme inilirdi. Ana odada fırın ve farklı yüksekliklerdeki platformlar bulunur. Ayrıca eğer varsa ufak odacıklara ilk geçiş de ana odadandır. Fırın genellikle güney duvarına bitişik konumda ve kesinlikle merdivenin altına gelecek şekilde imal edilirdi. Pek çok binada fırının yerinin zaman içinde değiştirildiği, güney duvarının farklı bir noktasına alındığı saptanmıştır. Bu yer değiştirmeler fırınların çabuk bozulmalarından ötürü yapılmış olabilir. Fakat fırınla birlikte merdivenin ve giriş açıklığının da yerinin değiştirilmesi ritüelistik bir tavidir. Çünkü giriş açıklığından sızan ışıqla ilintili öğeler olan obsidyen çukurları, bebek gömütleri ve ocaklar değişimden etkilenmektedir. Hatta giriş açıklığı farklı bir noktaya taşıma kararında yetişkin gömütlerinin bulunduğu yüksek platform ve kuzey

duvarının beyaz sıvalı yüzeyleri üzerine düşen ışığın miktarındaki değişikliklerden kaynaklanan problemler de dikkate alınmış olmalıdır.

Kaynak: URL: <https://journals.openedition.org/palethnologie/527?lang=en>

Şekil 5.12 Çatalhöyük; Yerleşim Planından Bir Kesit

İlgimizi teknik verilerden sosyokültürel verilere kaydıran bir diğer olgu, binalara çatıdan girmenin düzyak bir girişe göre fazlasıyla dezavantaj içermesidir. Yaşlıların ve malzemelerin indirilip çıkartılması zordur; damlardaki sirkülasyonun yoğunluğu rahatsız edicidir; nihayetinde kaza riski yüksektir. O halde neden tercih edilmiştir? Salt savunma odaklı bir izah, yine savunmaya dönük ama daha işlevsel bir köy planlamasının yapılabileceği önermesi karşısında tıkanmaya mahkûmdur. Demek ki esas neden farklı bir

düzlemde aranmalıdır.-Ki o düzlem simgeci düşünce ve onun ritüeldeki yansımasıdır.

Hatırlanacağı üzere ölülerin toprağa gömülmesi, ilk örneğinden günümüze değin toprağa atfedilen can verme vasfıyla ilintili bir davranış olagelmıştır. “Topraktan geldik, toprağa gideceğiz” deyişi bunun başlıca yansımasıdır. Çocuk ya da yetişkin olması fark etmeksizin yitirilen ‘özel’ şahıslar evin tabanına gömülür. Artık ruhları gelecek nesillerin bedenlerinde yeniden doğma olanağına kavuşmuş, ev uzun ömürlü kılınmış ya da soyu koruyan güçler bir arada tutulmuştur. Sabahın çatı aralığından süzen ilk ışıklarıyla birlikte topraktan yükselen yaşam enerjisi evin içine doğar. Bu esnada yaşayanlar merdiveni tırmanıp dama çıkmaktadırlar. Topraktan filizlenen bir bitki gibi her gün yeni bir doğuşu tekrarlarlar. Böylece en küçük ölçekte aile, en büyük ölçekte de köy merkezli bir kuvvet yaratılmış olunur. İnsanlar bu kuvvetle yaşam yolunda yürüyebilir ve sırasıyla üç konaktan geçerek bir sonraki başlangıç safhalarına varırlar. Dolayısıyla Ian Hodder’in uyarısı çok yerindedir: *“İnşaatın doğurduğu sonuçların böyle ele alınmasının yanında evlerin ilk inşası sırasında her şeyin dikkatle planlandığı ve törensel açıdan onaylandığı yönünde kanıtlar çoktur...”*

6. BÖLÜM

SONUÇ

6.1 Sonuç ve Çıkarsama

Mimarlık disiplininde ‘mimarlık nedir?’ sorusuna ekseriyetle kültürel tutumu merkeze koyan yanıtlar üretmiştir. Bunun en dolaysız hali, 1977 Fransız Mimarlık Yasası’nın ilk maddesinde yer alan “*Mimarlık, kültürün bir dışavurumudur*” cümlesiyle ifade edilmiştir. Oysa soruyu ‘kültür nedir?’ şeklinde değiştirdiğimizde belirli oranda ayrışma ve netsizlik baş gösterir. Çünkü kültür kategorisi içinde değerlendirilen her olgu, toplumsal hayatın katmanlaşmış kaidelerine tekabül ettiğinden ötürü sınıfsal ve aynı zamanda ideolojiktir. Bu da yapılan tanımları ideolojik kılmakta ve yaklaşım farklılıklarını doğurmaktadır. Bülent Özer’in entelektüel çevrelerin kültür ve uygarlık kavramlarını açıklama çabalarında üç yoldan birini benimsediklerine yönelik vurgusu, bir bakıma ayrışmanın teyit edilmesidir. Özer, ‘Yorumlar’ adlı eserinde üç yol ayrımını şu şekilde yapar:

- “- *Kültür ve uygarlığı birleştiren;*
- *Kültür ve uygarlığı birbirinden ayıran;*
- *Kültür ile uygarlığı birbirinden ayıran, ve ayrıca kültürün var olabilmesi için de belirli bir koşul öne süren.*”¹⁶²

Öyleyse mimarlık ve kültürün diyalektik bütünlüğünü çözümlene uğraşısında bir takım ön kabullerde bulunmanın sağlıklı bir yol izlemeyi mümkün kılacağı açıktır. Tezin başlangıç adımı da ön kararların verilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Burada, kültürün tarifi sorunsalında Leslie White’in tanımlamalarını dayandırdığı kriterler esas kabul edilmiştir. White, kültürü “*İnsanın insan olarak kendi yaşam kuvvetlerinin anlatımını bulduğu biçimin adı*”¹⁶³ cümlesi üzerinden açıklar. Ona göre kültür, “*atalarımız simgeleştirme yeteneğini kazandıktan sonra; veya, ihtiyari bir şekilde nesnelere ve olaylara anlam yükleyebilme ve bu anlamları kavrayıp değerlendirebilmeye başladığı zaman ortaya çıkmıştır.*” Dolayısıyla kültür için “*Simgeleştirmeye bağlı nesnelere ve olayların, bir genetik olmayan, bedensel olmayan zamansal*

¹⁶² Yorumlar; Bülent Özer; YEM Yayınları; Genişletilmiş İkinci Baskı-1993; Sf: 11

¹⁶³ Aktaran M. Cemal; Eşitlikçi Toplumlar; Belge Yayınları; 1996; Dipnot 8. Sf: 107

süreğenliği, alet-edevat, araç, giyim, süs, gelenekler, kurumlar, inançlar, törenler, oyunlar, sanat eserleri, dil vs.den oluşur”¹⁶⁴ der.

Bu tanım Bülent Özerin gruplandırmasındaki üçüncü madde ile örtüşmektedir; ve kültürün varoluşunun özel koşulunu, tüm özgünlükleri yaratan simgesel düşünceye bağlamaktadır.

Hal böyle olunca, Sümer Kent Devletlerinin öncesinde mimarlığın geçirdiği aşamaları, kent devletlerinin akabinde ise özde aynı görünümde farklı iki işlev ve anlama nasıl bölündüğünü kavrama işine, simgesel düşüncenin doğuşundan başlamak gerekmektedir. Antropologların tahminleri 130 ile 200 bin yıl öncesi aralığında bu doğuşun yaşandığı yönündedir. Ve belirtilen tarihsel kesit, mimarlık disiplini açısından ‘dünya toz ve buluttu’ girizgâhından sonraki ilk duraktır. Ardından dilin şekillenmesiyle birlikte kültürel yapının inşasına girişilecek, İnsanın sürüden topluluk olmaya henüz geçtiği bir evrede, düşünüş sistemi gibi geçim ekonomisi de sistemleşecektir.

Demek ki mimarlığın tarihi, mekân yapma düzeyine indirildiğinde ilk insanımsılara dek uzatılabilir. Ancak insanı diğer mekân yapıcılarından, örneğin dokumacı kuşlarından ayıran başlıca özellik, yani mekâna ruh katan kültürel kimlik referans kabul edilirse, Neanderthaller, Homo Sapiens Sapiens ve belki de Denisova İnsanı ilk mimarlık ustaları vasfını kazanır.

İlk mimarlık ustaları, köşe başları ekonomik, düşünsel ve kültürel sistemlerce tutulan yaşam döngüsünün hem yaratıcısı hem de yaratıcılarıdır. Yaşar-kalmak adına yürüttükleri faaliyetler geçim ekonomilerini, geçim ekonomileri de düşünsel ve sosyal yapılarını belirlemiştir. Artık doğaya her müdahaleleri onu kültüre dönüştürecek etkindir. Ne var ki bu etken, doğayı sadece kültüre dönüştürmekle kalmaz, uygulayıcısına doğru da döner. Toplulukların ekonomik yapılarından, düşünüş sistemlerine ve nihayetinde kültürel edimleriyle ürünlerine kadar her şeylerini, özcesi kendilerini de dönüştürür.

¹⁶⁴ URL: <https://ekstremligi.com/genel/kultur-nedir/> (Web sitesindeki makalede kaynak olarak “Conrad Philip Kottak- Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış” adlı kitabı gösterilmiştir)

Açığa çıkan döngüsel kuvvet neticesinde kültürel tarihin başlangıcından günümüze değin dünya ölçeğinde dört büyük toplumsal alt-üst oluş gerçekleşmiştir. Ayrıca her birinin kendi bünyesinde türevleri de türemiştir.

1) Doğadan hazır besin elde etmeye, bu besinlerin grupça ve tez elden tüketilmek üzere bölüştürülmesine dayanan gezgin avcı toplayıcılık; Ekonomisi asalak, sosyolojik örgütlenmesi eşitlikçidir. Kozmosu analojik bir bilinç ekseninde algılar. Çünkü yaşadığı dünyayı ancak böylece düzene koyup sınıflandırabilmektedir. Levi-Strauss'un dediği gibi: *“Gerçek sorun, ağaçkakan gagasının sürülmesiyle diş ağrılarının geçip geçmeyeceği değil, belli bir görüş açısından, ağaçkakan gagasıyla insanın dışının bağdaştırılıp bağdaştırulamayacağını (iyileştirme çözümü başka birçok çözümler arasında varsayımsal bir uygulamadan başka bir şey olmayan bir uyarlık bu), nesnelere varlıkları kümelenme yoluyla evrene bir düzen başlangıcı getirilip getirilemeyeceğini bilmektir.; çünkü sınıflandırma nasıl olursa olsun, sınıflandırma yokluğuna göre gerçek bir erdem içerir.”*¹⁶⁵

2) Temel besin kaynaklarının basit yeniden üretim teknikleri uyarınca üretildiği Neolitik dönem toplulukları, biriktirici kültürün öncüleridir. Bir kısmı bitkisel üretim ekseninde yerleşikliği, bir kısmı ise hayvansal üretim ekseninde çoban göçebeliğini benimsemiştir. İki topluluk arasındaki çoğu kez çatışmalı, nadirense barışçıl ilişkiler, eşitlikçi sosyal yapıyı yıkmamış olsa dahi sarsmıştır. Aralarında ilk andan itibaren boy veren zıtlıklar bir tarafı savunmacı ve kadın erkine yatkın hale getirirken diğer tarafı savaşçı ve erkek erkine yatkın hale itmiştir. Ayrıca yağma seferleri, kuraklık vb. faktörler nedeniyle avcı toplayıcılar dâhil üç kültürel grubun uğradığı iç değişiklikler sentez ara kültürlerin doğmasına yol açmıştır. Bu dönemde, analojik düşünce sınırlarına ulaşmış ve tabiri caizse kült nesnelere imalatı aracılığıyla (ki anıtsal mimari de buna dâhildir) dinsel düşünüş yordamının eşiğinden içeri girilmiştir.

3) Çobanlar ve yerleşik çiftçiler arasındaki savaşçıl ilişkilerin yağmalama aşamasından fethetme ve çöreklenme aşamasına evrilmesinin sonucunda meydana gelmiştir. Haraççı devletler adı verilen yönetsel bir üst

¹⁶⁵ Yaban Düşünce; Claude Lévy-Strauss-1962; YKY yayınları; 8. Baskı-2018; Sf:36

tabakanın örgütlenmesinde ifadesini bulur. Toplumsal ilişkiler eşitsizlikçi, düşünüş yordamı biat kültürüne uygun biçimde dinseldir.

4) Haraççı birikimin sanayi devrimi atılımına ve geniş yeniden üretim gelişkinliğine vardığı modern toplumlar aşamasıdır. Bilimsel düşünüş yordamı başat konumda olmasına rağmen, toplumsal/sınıfsal gerilimlerin seyri doğrultusunda dinsel düşünüş de baskınlık kazanabilmektedir.

Mümkün olabildiğince özet haliyle aktarmaya çalıştığımız insanlığın dört büyük dönemeci, mimarlık disiplini açısından da çok önemli bir yer tutan ortak yönlerini ilk bakışta göz önüne sermektedirler:

Öncelikle bütün düşünüş sistemlerinin temelinde özelde doğayı, geneldeyse evreni bir düzen içinde görme arayışı vardır. Simpson, '*Bilimin ilk savı, doğanın kendisinin de düzenli olduğudur*'¹⁶⁶ cümlesini kâğıda aktarırken çok uzak bir coğrafyada, modern eşitlikçi bir kabilenin düşünürü, saha çalışması yürüten antropoloğa "*-Her kutsal şey kendi yerinde olmalıdır.-diyordu (Fletcher 2, s. 34). Onu kutsallaştıranın bu olduğu bile söylenebilir, çünkü düşüncede bile olsa ortadan kaldırıldığı zaman, evrenin tüm düzeni yıkılmış olur; öyleyse kendine düşen yerde kalmakla, düzeni ayakta tutmaya katkıda bulunmaktadır.*"¹⁶⁷

Buradan mimarlık eyleminin de salt bir kütle inşa etme işi değil, en başından itibaren inşada kullanılan malzemeleri, mekânın nesnelere ve sürdürülen yaşamları uyumlu bir düzen içinde buluşturmanın uğraşısı olageldiği sonucu çıkarılabilir. Öyle ki, hacimlerin verdiği huzur/ huzursuzluk hissi, mekânsal örgü ile zihinde kodlanan düzen algısının örtüşmesi oranında yükselmekte veya düşebilmektedir.

İkinci ortak öge, her bir alt-üstlükte eskinin yeni içinde belki eridiği, ama asla yok olmadığı gerçeğidir. Bugün itibarıyla tarihöncesi ekonomi ve inanç sistemleri ne derece 'ilkel' addedilirse addedilsin, basit tabularımızdan bilimsel olgulara dayalı eşitlikçi modern toplum anlayışlarına dek tüm binalar geçmişin birikimlerinin üzerinde yükselmeye devam etmektedir.

¹⁶⁶ Simpson, S.'dan aktaran Claude Levy-Strauss; A.g.e.;Sf: 36

¹⁶⁷ A.g.e; Sf: 36-37

Sümer Kent Devletleri öncesi topluluklarında kozmosun düzeni üç ya da dört nirengi noktası olan dairesel bir hareketle sembolize ediliyordu. Her son, bir başlangıca açılan kapıydı. Dinsel düşünüş ve haraççı devletler çağında yeni sembol, düzgün doğrusal bir çizgi oldu. Sistem ilerleme, ölüm ve geri dönüşsüz ahir zaman yolculuğuyla karakterize edildi. Günümüz bilim dünyasında ise bir anlamda daire ile çizgiyi birleştiren ve sarmal tabir edilen form simgeleşmiştir. Sarmalın felsefesi, her doğumun doğuranını öldürmeye yazgılılığıdır. Yeni olan, mevcudun içinden doğar; mevcudu inkâr ederek varlığını bağımsızlaştırabilir. Bu, onu felsefi planda öldürmesidir. Mevcut değişmiştir; fakat onun da doğuracağı bir yeni, muhakkak vardır. İnkârın inkârı gerçekleşecektir; ve eski varoluş yeni bir boyutta, daha gelişkin proseslerle bir kez daha kurulacaktır. Sarmal, yükselmeye devam eder.

Mimarlık disiplini yönünden meselenin karşılığı, kültürel süreklilik sayesinde çağdan çağa aktarılan tutum ve kaidelerin yarattığı zenginleşmedir. Bugünü anlamlandırabilmek geçmişi okuyabilmekten geçmektedir. Başka bir deyişle bugün, geçmişimizin içinde gizlidir. O nedenle mimarlığın uygarlıklar bağlamında geçen yaklaşık 6.000 yılını gözetip öncesindeki yüzbinlerce yıllık birikimini yalnızca boyutlar, oranlar, malzemeler ve yapım tekniklerine indirgemek, en basitinden ‘mimarlık nedir?’ sorusunu yanıtsız bırakmaya varır.

Günümüz Türkiye’nden bir örnek vererek konuyu somutlayabiliriz. Kırsal yerleşim alanlarının yöresel mimari kimliğine yönelik incelemelerde bulunanların bazı özel mimari uygulamalarla karşılaşması oldukça sıradan bir durumdur. Bitlis’te çalışılıyorsa ev pencerelerinin takıldığı duvar bitişlerinin 90 derece değil, yaklaşık 45 derece verev örüldüğü ve üzerinde oldukça ufak bir niş açıldığı gözlemlenmiştir. Marmara ve/veya Ege bölgesi geleneksel yapılarında ise baş ocak statüsündeki şöminenin en az bir kenarında ufak bir nişin açıldığı fark edilecektir. Bu nişlerin ne işe yaradıklarını sorguladığımızda yöre halkının ya gerçek nedeni bilmediği ya da kendince mantıklı bir tahminde (kibrit, mum vb. koymak) bulunduğu anlaşılmıştır. Oysa asıl neden, tarih öncesi zamanlardan kalmadır. Ocağın kenarındaki nişin ateşin kutsallığıyla ilgili bir figürine ait yuva olması, pencere kenarındaki nişin de benzer bir inançsal ya da törensel davranışın izlerini taşıması çok daha yüksek ihtimaldir.

Neticede geleneğin değişimi, zanaatkârı ürününü değiştirmek yerine geleneğe uyarlamaya iter.

O halde sorulması gereken yeni soru şu olmalıdır: Uygarlıklar çağının evvelinde mimarlığının yapı taşları nelerdi?

a) Simgeci düşünüş yordamı, toplulukların yaşar-kalma imkânları ve örgütlenme becerileri paralelinde gelişmiştir. Bu gelişme basit analogiden büyüsel etkileşime, yani kozmosun sırlarının kapısını açma mertebesine doğrudur. Aşağı ve Orta Pelolitik zamanında yılın belirli tarihlerinde yapılan ritüel toplaşmaları, Neolitik dönemde yaşamın her anının bir törensel davranışla karşılanması yoğunluğuna varmıştır. *“Bilgi vericinin belirttiği gibi, “Karşılaştığımız her şeye özel büyü sözleri yöneltmemiz gerekir, çünkü yüce ruh Tirawa her şeydedir ve yol boyunca karşılaştığımız her şey yardımımıza koşabilir... Gördüğümüz her şeye dikkat etmemiz öğretildi bizlere”*¹⁶⁸

b) Fiziksel çevre koşulları, ambarlardaki ürünlere fare dadanması, duvar örgüsünde köşe teşkil etme becerisine kavuşulamaması.... Ve daha pek çok sorun sezgisel bilinçle kavranmış, diyalektik metotla çözümler üretilmiştir. Bu çözümler öylesine başarılıdır ki Çanak Çömlekli Neolitiğin ortalarından itibaren kırsal alan yapılarının üretim teknolojilerinde neredeyse hiçbir değişikliğe gidilmemiştir. Oysa sorunların ve çözümlerin izahı daima büyü ibarelere bağlı kalmıştır. Evet, *“ ambar nasıl olsa çökecekti, ama belirli bir anda, altında belirli bir kişi dinlenirken çökmesi büyü yüzündendir.”*¹⁶⁹

c) Prehistorya topluluklarında sosyokültürel yapı eşitlikçilik ekseninde kurulduğundan dolayı bilgi ve inancın toplumsallaşıp yayılmasına hizmet eder. Avcı-toplayıcılıktan yerleşik yaşama ilk geçişleri yapan toplumlarının tamamına yakını göçebelikten edindikleri çadır tipi yuvarlak yapı formlarıyla yola koyulmuşlardır. Natuf kültüründe Jerf el-Ahmar, Mureybet, Ain Ghazal, Türkiyenin güneydoğusunda Çayönü, Hallan Çemi, Orta Anadolu kuşağında Aşıklı Höyük, Pınarbaşı, ve Batı Anadolu’da Ilıpınar’la Aşağı Pınar akla gelen bu çizgideki öncü isimlerdir. Sonrasında kendilerine has yapı sistemlerini geliştirir, yanı sıra da peşlerinden gelenlere emsal oluştururlar. Çatalhöyük,

¹⁶⁸ Aktaran C. Levy-Strauss; A.g.e; Sf: 36

¹⁶⁹ Evans-Pitchard’dan aktaran C. Levy-Strauss; A.g.e; Sf: 38

Hacılar, Köşkhöyük veya Yumuktepe bu manada kültürel bir üst basamaktır. Hepsinde ölüm bir kült ögesidir, Boğa, hepsinde güç timsalidir. İmgelerin aktarılış usulleri ve ritüel uygulamaları biçimsel planda değişebilmekte, lakin öz anlamlar korunmaktadır. Bu da ritüelistik varoluşun sınırsız zenginliğini beraberinde getirmiştir.

Bunun doğal sonucu mimarlık disiplininin merkezinde, yüzbin yılı aşkın bir süre boyunca ritüellerin ve sembollerin bulunmasıdır. Tasarımdan imalata kadar mimariye dair bütün eylemler, yaşamın kendisi gibi törensel davranışlar çerçevesi içinde örülmüştür.

Ian Hodder bizlere yine net bir özet sunmaktadır: “ ... *bütün bu günlük işler ve binaların inşaatı, kullanımı, yeniden inşa edilmesi, terk edilmesi ve doldurulmasıyla ilgili yapılanlar sembolik bir dünyanın ekseninde gerçekleşirdi. Hepsi güçlü bir toplumsal anlam taşıyan sembolizm çerçevesindeki mekânlarda yürütülürdü. Leoparların dengeli çiftleri buna örnek olarak gösterilebilir. Çatalhöyük’ün hem ev sanatları içeren bir yerleşme hem de merkezileşmiş sağlam işlevleri olan bir yerleşim yeri olması rastlantı olmayabilir. Belki de yerleşmenin bu iki başat özelliği yakın ilişkilidir, ayrıca evlerde tekrarlanan uygulamalarla ilintilidir. Sık sık gönderme yapılan ya da hane içinde yaşatılan güçlü inanç sistemiyle örülmüş evin içerisinde sürdürülen günlük uygulamalar ekseninde yaşanan toplumsallaşma toplumsal düzenlemeyi sağlamıştı.*”¹⁷⁰

Son söz olarak denilebilir ki yüz bin yıllık birikimin eklemene eklemene günümüz mimarlığına taşınması, zihinlerde geçmişten kopulduğu hissi yaratabilir. Oysa örtük yanımızda hala bina temel çukurlarına kurban kanı dökmekte, en uçtaki post-modernist anlayışta dahi belirli bir düzenliliği tasarlamamızın kutsiyetine varmaktayız. Hatta daha da ötesinde yabancılaşma ve tüketim, yeni ritüeller haline bürünmüştür. Bir bakıma hayat ve mimarlık hâlâ törensel davranışların gölgesinde idame edilmektedir.

¹⁷⁰ Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü; Ian Hodder-2006; YKY yayınları-III. Baskı-2017; Sf: 138

KAYNAKÇA

1- Yararlanılan Kitaplar Listesi

- Amin, S. (1993). *Avrupamerkezcilik*. M. Sert (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinal Baskı Tarihi 1988)
- Barnard, A. (2016). *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*. M. Doğan (çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi yayınevi (Orijinal Baskı Tarihi 2012)
- Bottéro, J. ve S. N. Kramer (2017). *Mezopotamya Mitolojisi*. A. Tümertekin (çev.). İstanbul: T. İŞ Bankası Kültür Y. (Orijinal Baskı Tarihi 1989)
- Braudel, F. (2007). *Bellek ve Akdeniz*. A. Berktaş (çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Orijinal Baskı tarihi 1998)
- Cemal, M. (1996). *Eşitlikçi Toplumlar*. İstanbul: Belge Yayınları
- Descola, P. (2013). *Doğa ve Kültürün Ötesinde*. İ. Yerguz (çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları (Orijinal Baskı tarihi 2005)
- Diamond, J. (2004). *Tüfek Mikrop ve Çelik*. Ü. İnce (çev.). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları (Orijinal Baskı 1997)
- Düring, B. S. (2016). *Küçük Asya'nın Tarihöncesi*. A. Keskin (çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları (Orijinal Baskı 2011)
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hançerlioğlu, O. (1976). *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hodder, I. (2014). *Çatalhöyük/Leoparın Öyküsü*. D. Şendil (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Orijinal Baskı Tarihi 2006)
- Hoppál, M. (2012). *Avrasya'da Şamanlar*. B. Bayram ve H. Ş. Ç. Çapraz (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Orijinal Baskı Tarihi 2005)
- Hoppál, M. (2018). *Şamanlar ve Semboller*. F. Sel (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Orijinal Baskı Tarihi 2013)
- Kıvılcımlı, H. (1996). *Tarih Tezi / Tarih devrim Sosyalizm*. Gözden Geçirilmiş Dördüncü Basım. İstanbul: Sosyalist Kütüphanesi
- Kıvılcımlı, H. (2013). *Allah Peygamber Kitap*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı
- Levy-Bruhl, L. (2006). *İlkel İnsanda Ruh anlayışı*. O. Adanır (çev.). Ankara: DOĞUBATI Yayınları (Orijinal Baskı tarihi 1964)
- Levy-Strauss, C. (2018). *Yabanıl Düşünce*. T. Yücel (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Orijinal Baskı Tarihi 1962)

Lewin, R. (2004). *Modern İnsanın Kökeni*. N. Özüaydın (çev.). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları (Orijinal Baskı Tarihi 1993)

Özbek, M. (2007). *Dünden Bugüne İnsan*. Ankara: İmge Kitabevi

Özer, B. (1993). *Yorumlar; Kültür Sanat Mimarlık*. Genişletilmiş İkinci Baskı. İstanbul: YEM Yayınları

Sagona, A ve P. Zimansky (2018). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin en eski Kültürleri*. N. Başgelen, S. İ. Belik, M. Payne, H. Taşkiran (Çev. Kurulu). İstanbul: Arkeoloji ve sanat Yayınları (Ori. Baskı Tarihi 2009)

Şenel, A. (1997). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*. Beşinci Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Şenel, A. (2009). *Kemirgenlerden sömürgenlere İnsanlık Tarihi*. İkinci Baskı. Ankara: İmge Kitapevi

Şimşek, A. (2019). *İktidar Siyasal İslam Siyasallaşan Alevilik*. İstanbul: Ceylan Yayınları

Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları*. G. Abdal (çev.) İstanbul: Homer Kitabevi

(2015). *Gilgamiş*. S. Maden (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

2- Yararlanılan Süreli Yayınlar Listesi

Diñer, İ. ve İ. Baykara. (2007). *İnsan evriminde Taş Aletler*. Jeoloji Mühendisleri Odası Bülteni. 2007.2, 82-86

Url: https://www.academia.edu/633814/İnsanın_Evriminde_Taş_Aletler

Arslantaş, Y. (2014). *Paleolitik ve Mezolitik (Epi_Paleolitik) Çağ'da Barınma*. Fırat Ün. Sosyal Bilimler Dergisi. 24.14, 319-343

Kodaş, E. (2015) Jerf El-Ahmar EA30 Binası ve Yakınoğu'da PPNA-PPNB'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları. TÜBA-AR dergisi. 16/2013, 9-19
https://www.academia.edu/16516458/JERF_ELAHMAR_EA_30_BİNASI_VE_YAKINDOĞU_DA_PPNA-PPNB_YE_GEÇİŞ_DÖNEMİNE_AİT_KAMU_BİNALARI

3- Yararlanılan Tez Çalışmaları Listesi

Arı, M. (2010). Yakınoğu Neolitiğinde Natuf ve Nemrik Kültürleri. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı.

Ulger, S. (2007). Yakındoğu ilk Neolitik kültürlerinde yapı kültü ve yapıların gömülme sorunu. Yüksek Lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bilim Dalı

4- Yararlanılan Konferans ve/veya Sempozyum Bildirileri Listesi

Şimşek, E. ve Ç. Tekin (2016). Konutun Tarih Yolculuğunda Kültürün Kılavuzluğu; İlk Örnekler. International Symposium: Culture And Communication In Anatolia. Ankara: Atılım Üniversitesi. 65-78

5- Yararlanılan İnternet Kaynakları Listesi

Bayram, G. (2018). Güneydoğu Anadolu'nun Neolitik Çağ Totemleri ve Ritüel Nesnelere. Amisos. 3. 4: 67-89. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/509347> (27 Mart 2019)

Baskıcı, M. M. (1998). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış. Ankara Üniv. SBF Dergisi. 53. 1: 73-94. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000053704> (13 Mayıs 2019)

Özdöl, S. (2011). Çanak Çömleksiz Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı. Tarih İncelemeler Dergisi. XXVI. 1: 173-199. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/58783> (28 Şubat 2019)

Tümer, G. Gündem: Yapmak, Yılmak ve Mimarlık. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=50&RecID=1213> (27 Aralık 2018)

Turan, S. Anadolu'da Görülen Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Gelenekleri. [URL:https://www.academia.edu/24641014/ANADOLUDA_GÖRÜLEN_MEZAR_TİPLERİ_VE_ÖLÜ_GÖMME_GELENEKLERİ](https://www.academia.edu/24641014/ANADOLUDA_GÖRÜLEN_MEZAR_TİPLERİ_VE_ÖLÜ_GÖMME_GELENEKLERİ) (14 Mart 2019)

Uysal, G. Mağara Sanatı. https://www.academia.edu/20378395/Mağara_Sanati_Cave_Art (5 Şubat 2019)

Aytek, A.İ. (2010). İlk Müzik Aleti Flüt. https://www.researchgate.net/publication/242330692_Ilk_Muzik_Aleti_Flut (7 Ocak 2019)

Belfer-Cohen, A. Ve N. Goring-Morris. (2014). The Upper Palaeolithic and earlier Epi-Palaeolithic of Western Asia (ca. 50-14.5 k calBP). https://www.researchgate.net/publication/287182451_The_Upper_Palaeolithic_and_earlier_Epi-Palaeolithic_of_Western_Asia_ca_50-145_k_calBP // (4 Mayıs 2019)

Olszewski, D. (2018). Middle East: Epipaleolithic. https://www.academia.edu/37218897/Middle_East_Epipaleolithic (3 Ocak 2019)

Grosman, L. -N. D. Munro- I. Abadi- E. Boaretto- D. Shaham- A. Belfer_Cohen- O. Bar_Yosef. (2016) Nahal Ein Gev-II, a Late Natufian Community at The Sea Of Galilee. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4729465/> (18 Mayıs 2019)

Lazaro, E. de (2016). 12000 Year Old Natufian Village unearthed in Jordan Valley. <http://www.sci-news.com/archaeology/natufian-village-jordan-valley-03644.html> (21 Şubat 2019)

Other Mousterian (Neanderthal) Sites. www.donsmaps.com/mousterianothers.html (28 Nisan 2019)

Lepenski Vir - a Mesolithic site on the Iron Gates Gorge of the Danube. <https://www.donsmaps.com/lepenski.html> (18 Nisan 2019)

(2017). OBSCURED BY CLOUDS: Lepenski Vir settlement. <http://hiddenarchitecture.net/obscure-by-clouds-serbia-lepenski-vir> (20 Nisan 2019)

Hirst, K. K. (2019) Molodova-I Ukraine. <https://www.thoughtco.com/molodova-i-ukraine-paleolithic-site-171818> (6 Haziran 2019)

(2007). New Neolithic Wall-Painting Unearthed. <http://www.rugkazbah.com/boards/records.php?id=1623&refnum=1623> (1 Haziran 2019)

Neandertal Architecture. (t.y.) <https://www.neandertals.org/structures.html> (7 Şubat 2019)

(2008) Die Mythen der Bibel (I): Der Garten Eden. www.nationalgeographic.de/geschichte-und-zivilisation/die-mythen-der-bibel-i-der-garten-eden (19 Ocak 2019)

(2019). Taş Devrinde İnsanlar Nasıl Yaşardı. www.nkfu.com/tas-devrinde-insanlar-nasil-yasardi/ (30 Haziran 2019)

- ***Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri*** (www.tayproject.org)

Üçağızlı Mağarası. (t.y.) [www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=3078&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=3078&html=ages_detail_t.html&layout=web)

Ağaçlı. (t.y.) [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=45&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=45&html=ages_detail_t.html&layout=web) (3 Mayıs 2019)

Maçunçay. [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2141&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2141&html=ages_detail_t.html&layout=web) (1 Mayıs 2019)

Dervişin Hanı. (t.y.)

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=818&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=818&html=ages_detail_t.html&layout=web) (1 Mayıs 2019)

Harmankaya, S. Türkiye Paleolitik Araştırmaları üzerine Bir Değerlendirme. (t.y.)

http://tayproject.org/downloads/Paleolitik_SH.pdf (10 Ocak 2019)

Çayönü. (t.y.)

URL:[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=660&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=660&html=ages_detail_t.html&layout=web) (12 Şubat 2019)

Aşıklıhöyük. (t.y.)

URL:[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=259&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=259&html=ages_detail_t.html&layout=web) (20 Haziran 2019)

- **Haber siteleri:**

Figürin. <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-figurin-5351/> (2 Nisan 2019)

Sunghir Paleolitik Mezarlığı Şaşırtmayı Sürdürüyor. (16 Şubat 2018)

www.arkeolojikhaber.com/haber-sunghir-paleolitik-mezarligi-sasirtmayi-surduruyor-8769 (5 nisan 2019)

Bursalı, A. (2016). İsrail’de 12000 yıllık Köy Toplayıcılıktan Tarıma Geçişi

Belgeliyor. <http://arkeofili.com/israildeki-12000-yillik-koy-toplayiciliktan-tarima-gecisi-belgeliyor/> (15Nisan 2019)

Arslan, A. (2017). Göbeklitepe’de Kafatası Kültüne Dair Yeni Kanıtlar Bulundu.

<http://arkeofili.com/gobekli-tepede-kafatasi-kultune-dair-yeni-kanitlar-bulundu/> (4 Haziran 2019)

(2016). Göbeklitepe’nin Kardeşi Karahan Tepe Üzerine Doç. Dr. Bahattin Çelik

Röportajı. <http://arkeofili.com/gobeklitepenin-kardesi-karahan-tepe-uzerine-doc-dr-bahattin-celik-roportaji/> (6 Nisan 2019)

Margaryan, P. (2018). Aşı Boyası: Dünyanın ilk Kırmızı Boyası.

<http://arkeofili.com/asi-boyasi-dunyanin-ilk-kirmizi-boyasi/> (22 Mart 2019)

(2015). İsrail’de 23000 Yıllık Avcı Toplayıcı Kamp Yerleşiminde Tarımın İzleri.

<http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/israilde-23000-yillik-avci-toplayici-kamp-yerlesiminde-tarim-izleri> (15 Mayıs 2019)

Yıldırım, Z. (2014) İlk İklim Savaşının İzleri Bulundu.

<https://yesilgazete.org/blog/2014/07/16/ilk-iklim-savasinin-izleri-bulundu/> (30 Nisan 2019)

- **Wikipdia Sayfaları**

Lepenski Vir. https://en.wikipedia.org/wiki/Lepenski_Vir

Zihin Teorisi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Zihin_teorisi

- **Kişisel Bloglar**

Karataş, K. (2007). Altyapı Üstyapıyı Belirler.

<http://kayhankaratas75900.blogcu.com/alt-yapi-ust-yapiyi-belirler-karl-marx/1838027>

(4 Ocak 2019)

Diñçer, B. (t.y.). Mousterien Kültürü.

<http://paleoberkay.atSPACE.com/turkce/mousterien.html> (5 Şubat 2019)

Hasol, D. (2008). Mimarlığı Tanımlamak. <http://www.doganhasol.net/mimarligi-tanimlamak-2.html> (27 Aralık 2018)

Haol, D. (2013) Mimarlık Yasaları ve Mimarlık Poltikalarında Kültür, Sanat, Mimarlık Üçlüsü. <http://www.doganhasol.net/mimarlik-yasaları-ve-mimarlik-politikalarında-kultur-sanat-mimarlik-uclusu.html> (27 Aralık 2018)

TEZ SÖZLÜĞÜ

Birincil Gömüt: “ Ölüntün doğrudan gömülmesi. Birincil gömüyü Yılmaz (2002:73) taze kadavra olarak nitelendirir. Başka bir deyişle birincil gömü bedeninin, ilk gömüldüğü zamandan, arkeolojik çalışmalarla açığa çıkarıldığı ana kadar olan süreçte, dış müdahalelere ve yer değiştirmelere maruz kalmamasıdır. Bunun arkeolojik olarak göstergesi de bedeninin anatomik pozisyonunun bozulmaması ve kemiklerden eksilmeler olmamasıdır.”¹⁷¹

Canlılık (Animizm): Sözlükte kaya ve ağaç gibi doğal nesnelere ruhsal varoluşu olduğu inancı şeklinde tarif edilir. Antropolojinin kurucusu olarak görülen Sir Edward B. Tylor canlılığı ilk din sayar. “ İster kaya ruhlarına, ister totem hayvanlarına, isterse de ilahlara adak adamanın, incelikli kurban merasimi düzenlemenin, nihayetinde canlılık inancından türediğini savunmuştur. Aynı şekilde fetişizm (insanların doğüstü varlıkları denetim altına alması maddi bir nesne aracılığıyla sağlanır) ya da totemcilik (hayvan ve bitki türleri ruhtur ya da ruhları vardır) için de geçerli.”¹⁷²

İkincil Gömüt: “ Ölüntün etleri çürüdüktan sonra bazı kemiklerinin veya tümünün başka yere nakledilmesi, üzerinde bazı uygulamaların gerçekleştirilmesi. Başka bir anlatımla, insan kalıntılarının, çeşitli nedenlerle ilk konulduğu yerden alınarak başka bir yere veya yerlere taşındığının tespit edildiği durumlara denir. İkincil gömüler genel olarak birden fazla bireyin bir araya gömülmesi şeklinde, tekli veya çiftli olarak gömülenler de saptanmıştır (Yılmaz, 2002:78).”¹⁷³

Düşünsel Yapı: “ Bir topluluğun tüme yakın üyesinin aynı biçimde düşünme alışkanlıklarına sahip olması ve bunun hem ürünü hem de temeli olan aynı düşünceleri benimsemiş bulunması olarak tanımlanabilir.” (Şenel A.; Sf: 76)

¹⁷¹ Yakındoğu ve Neolitik kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu (Yüksek Lisans Tezi); Seda Ülger; T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı-2007); Sf: 10-11

¹⁷² Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Bernard; Sf: 74

¹⁷³ A.g.e; Sf: 12

Oba Üzerine: Karşımıza bir elbirliği grubu, akraba aileler grubu, kimi zaman tek bir aile kimi zaman da ikisini birden kuşatan çeşitli işlevler üzerine kurulmuş bir formasyon olarak çıkabilir. (Bkz. Sf: 149) Bu tanım üzerinden derleyici-avcı toplulukların da birer oba örgütlenmesi olduğu varsayılabilir. (Cemal M.; Eşitlikçi Topluluklar)

Rit veya Ritüel: Orhan Hançerlioğlu tarafından hazırlanan İnanç Sözlüğü adlı eserde ‘*Dinsel tören ve kuralları*’ şeklinde izahı yapılmıştır. Ancak bir Tanrı’ya ya da tanrılara dayalı olmayan Şamanizm, Totemcilik, Budizm gibi inanç sistemlerinde tapım hali bulunmadığından, dahası bu inançların din kategorisinde sayılması tartışmalı olduğundan ötürü yeni bir tarife ihtiyaç duyulmuştur. Bu hususa www.rituelnedir.org adlı internet sitesinin tarifi uygun bulunmuştur: “*Dini bir inanç gibi benimsenmiş alışkanlık, kişilerce kutsallaştırılmış davranışlar, biçimler, davranış biçimleri, temalar.*”

Totem ve totemcilik: Totem kelimesi Avustralya’da yaşayan Anishinaabe ya da Ocibua topluluklarına ait bir kelime olan ‘Oodoodem’den gelir. Kelime kökü Ode’dir. Oodoodem iyelik eki almış halidir; Ata-soyulu ya da bunu simgeleyen hayvan anlamına gelmektedir. Kelimeyi antropoloji literatürüne sokan kişi, kısmi-Ocibua tarihçisi olan Whipple Warren’dır (ölümü 1853). Warren’e göre: İlk büyük bölünme dünyanın taze olduğu zamanlar kadar eski bir tarihte kan ve soy üzerine gerçekleşmiştir. Totem sistemi denilen şey sayesinde bu bölünme farklı kavimler arasında yayılmıştır. “*Her büyük aile, doğadan alınmış bir nişanla ya da simgeyle tanınıyor; genelde dört ayaklı hayvan, kuş, balık ya da sürünge olur simge. Nişan ya da Dodaim (totem), istinasız erkek üzerinden sonraki nesillere geçer; aynı simgeye mensup insanlar arasında evlilik katiyetle yasaktır. Ocibua halk yasaları uyarınca işlenebilecek en büyük günahlardan biridir bu ve geleneğe göre eskiden bu suçun cezası ölümmüş.*”¹⁷⁴ Freud’a göre ise “*totemcilik, pek çok şeyin yanı sıra, boyu (klanı) temsil eden canlı türüne hürmet etmeyi içerir. Başka bir deyişle totem, asal babayı ve boyun kurucusunu temsil eder.*”¹⁷⁵ İlkel eşitlikçi toplulukların totemcilikten hareketle ifade etmeye çalıştıkları diğer bir olgu evrende var olduğuna inanılan simgesel düzendir. Daha doğrusu yüreklerinin

¹⁷⁴ Simgesel Düşüncenin Doğuşu; Alan Barnard; Boğaziçi Üniv. Yayınevi; II. Baskı-Mayıs 2016; Sf: 77

¹⁷⁵ A.g.e: Sf: 85

derinlerinde hissettikleri simgesel düzen arayışını totemcilik çatısı altında somutlamış ve/veya gidermiş görünürler.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ADI VE SOYADI: Ergün ŞİMŞEK
DOĞUM YERİ VE TARİHİ: Sivas/ 1972
MEDENİ HALİ Evli
E-MAIL: arkeotip@gmail.com
ADRES (EV): F. Çakmak cad. Hasat Sk. Yıldırım Apt. No:
24/10 Avcılar İSTANBUL
TELEFON- (EV/CEP) 536 227 29 11
EĞİTİM DURUMU Üniversite/ Lisans

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Mimarlık	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ün.	2011
Y. Lisans	Mimarlık	T.C. Arel Üniversitesi	Tez Aşm.
Doktora	(---)	(---)	(---)

YABANCI DİL: İspanyolca

İŞ TECRÜBELERİ

1) Akademik Kariyer

a) T.C. İstanbul Arel Üniversitesi; Ders Saat Ücretli Öğr. Gör. Olarak çalışma başlangıcı: 2013 güz yarıyılı; Devam ediyor

b) Sabahattin Zaim Üniversitesi; Ders Saat Ücretli Öğr. Gör. çalışma başlangıcı: 2014 güz yarıyılıdır; 2019-2020 yılı için henüz yeni sözleşme yapılmadı.

- **Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceedings) basılan bildiriler**

- BS-100106 “Konutun Tarih Yolculuğunda Kültürün Klavuzluğu: İlk Örnekler” (International Symposium; Culture and Communication in Anatolia: Past, Present and Future; Atılım Üniversitesi Yayınları; Sf: 65-78; 15-17 June 2016; ISBN: 978-975-6707-54-8)

- Yazılan uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler

- Balıkesir Kırsalında Yöresel Doku ve Mimari Özelliklere Uygun Yapılaşmanın Yaygınlaştırılması; Kitap No :4; Rölöveler ; TC Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü; Ankara 2010 ; (Bölüm yazarı)
- Erdek Yukarı Yapıcı Mahallesi Yenileme Projesi, Mimari Analiz Çalışmaları, Kitap No :2; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Yayınları-853 ; Kasım 2017 ; (Bölüm Yazarı ; Yazdığı Bölüm Başlığı: Batı Anadolu Kırsal Yerleşim Alanları Konut Tipolojisi Bağlamında Erdek Yukarı Yapıcı Köyü Evlerinin Değerlendirilmesi ; Sf : 45-68
- Erdek Yukarı Yapıcı Mahallesi Yenileme Projesi, Mimari ve Rölöve Çalışmaları, Kitap No :3; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Yayınları-854 ; Kasım 2017 ; Görevi :Rölöve Çizimleri Editörü

- Projeler

- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ; Yapı Uygulama Araştırma Merkezi ; “Köyünü Yaşat“ projesi ; Tipoloji araştırmaları bölüm sorumluluğu ; Şubat 2013- Mayıs 2016
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ; Yapı Uygulama Araştırma Merkezi ; “Yapılarda Enerji verimliliği Araştırma-Geliştirme Bilgi Paylaşım Sisteminin Oluşturulması (Ulusal Yeşil Bina Sertifika Oluşturma Sistemi –SEEBTR) projesi ; mimari grup üyeliği ; Kasım 2012- Ocak 2014
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yapı Uygulama Araştırma Merkezi; “Eğitimcinin Eğitimi” programına katılım; Kasım 2013
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniveristesesi Yapı Uygulama Araştırma Merkezi ; “Orta Anadolu Geleneksel Mimarisi- Kerpiç” çalışması ; proje yürütücü ekip üyeliği.(Aralık 2012- Aralık 2013)
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yapı Uygulama Araştırma Merkezi; “Orta Anadolu Kerpiç Geleneksel Mimarisi Araştırma Sergisi” Proje-düzenleme ekip üyeliği; Kasım 2013
- İstanbul Sebahatin Zaim Üniversitesi ;“Kırsal Alanda Sürdürülebilirlik” çalıştay ve sergisi ; proje yürütücü ekip üyeliği; Şubat 2015
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yapı Uygulama Araştırma Merkezi; Balıkesir İli Erdek ilçesi Yukarı Yapıcı köyü ; « kırsal alan tipoloji tespitleri bağlamında köy kalkındırma projelerinin geliştirilmesi çalışması » Tipoloji ekipleri grup sorumluluğu ; Temmuz 2016-Kasım 2017
- Yıldız Teknik Üniversitesi ; Geleneksel Bitlis Evleri Çalıştayı ; İdari Sorumlu ; Ağustos 2018- Devam ediyor. (Kitap Hazırlığı Aşamasında)

2) Serbest Mimarlık Çalışmaları

- (2011) Kabataş'ta Otel ; Rölöve alımı, Mevcut binanın dönüşüm Projesinin çizilmesi ve Ruhsat takibi
- (2012-2013) Urfa 'Cazibe Merkezleri Yaratma Projesi' ; 35 adet geleneksel sokağın Rölövelerinin alınıp basit onarım çizimlerinin yapılması
- Urfa (2013) Germüş'te tarihi Kilise'nin rölöve, restütyon ve restorasyon Projesi'nin çizilmesi
- (2012) Zeytiburnu'nda İlkokul ; Mevcut yapının yönetmeliklere uygun yeniden projelendirilmesi
- (2014) Kentsel dönüşüm çalışmaları kapsamında muhtelif sayıda apartman bloğu tasarımı

3) Firmalar Bünyesindeki Çalışmalar

- (2011-2012) MSGSÜ Yapı Uygulama Araştırma Merkezi Seeb-Tr Bilimsel Araştırma Projesi ; Mimar-Teknik Üye
- (2006-2008) Başeğmez İnşaat ; Şantiye Şefi ; Bodrum'da 41 adet konut ve İstanbul'da bir adet Villa İmalatı
- (2004-2005) İsviçre Hayat Sigorta ; Şantiye Şefi ; Altunizade Merkez Binasını Restorasyonu

BİLİMSEL VE MESLEKİ KURULUŞLARA ÜYELİKLER

- TMMOB Mimarlar Odası; Oda No: 56509